

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN
ERMENİ MEBUSLAR VE FAALİYETLERİ

Hazırlayan
Yılmaz KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

AFYONKARAHİSAR 2009

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN
ERMENİ MEBUSLAR VE FAALİYETLERİ

Hazırlayan
Yılmaz KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

AFYONKARAHİSAR 2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2009

İMZA

Yılmaz KOÇ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

<u>Tez Danışmanı:</u>	Prof. Dr. Sadık SARISAMAN
<u>Jüri Üyeleri:</u>	Prof. Dr. Sadık SARISAMAN
	Doç. Dr. Hasan BABACAN
	Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK

Tarih anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Yılmaz KOÇ'un "Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri" başlıklı tezi 30 /01/2009 tarihinde, saat 14.00'da Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ

MÜDÜR

ÖNSÖZ

Türk devletlerinde parlamenter sistem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Tanzimatın ilan edilmesiyle birlikte oluşan süreçte, Birinci Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Osmanlı Meclisinin açılması sonucunda başlamıştır. Halk tarafından seçilen ilk Meclis 1877 yılında görev yapmaya başlamıştır.

Osmanlı Meclisi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşmaktadır. Bu iki Meclise ve birlikte yaptıkları toplantılara ise Meclis-i Umumi denilmektedir.

Meclis-i Mebusan, halk tarafından iki aşamalı bir seçimle meydana getirilen Meclis'tir. Meclis-i Ayan ise Meclis-i Mebusan üyelerinin üçte birini geçmeyecek şekilde padişahın atadığı üyelerden oluşmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meclis, Birinci Meşrutiyet döneminde 1877-1878 tarihleri arasında açılan ve iki devre görev yaptıktan sonra, İkinci Abdülhamit tarafından Osmanlı-Rus savaşı bahane gösterilerek kapatılan ve İkinci Meşrutiyet döneminde 1908 yılında açılan ve 1920 yılında İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmesinden sonra kapatılan dört devreden oluşmaktadır.

Bu iki dönemde de Ermeni Cemiyetleri ve Ermeni Patrikanesinin çabaları sonucu, Meclis-i Mebusan'a giren Ermeni mebuslar da olmuştur. Biz bu çalışmamızda, Ermeni mebusların Meclis-i Mebusan'daki faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Türkiye'de parlamento tarihimiz ile ilgili araştırmalar mevcuttur. Ancak gayrimüslim mebusları konu alan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Ermeni mebuslarla ilgili derli toplu hiçbir çalışma mevcut değildir. Bu konuda sadece Prof.Dr. Hikmet Özdemir'in Editörlüğünü yaptığı Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler isimli kitabında bulunan, Ahmet Tetik'in Viramyan Efendi ile ilgili Portre (2) Viramyan ve Rober Koptaş'ın, Tarih ve Toplum dergisinde yayınlanan, Zöhrap, Papazyan ve Pastırmacıyan'ın kalemlerinden 1914 Ermeni Reformu ve İttihatçı-Taşnak Müzakereleri isimli makaleler bulunmaktadır.

Ermeni mebuslar hakkında yapılan çalışmalar, genellikle bu mebusların meclis dışındaki faaliyetlerini ele almıştır. Meclis-i Mebusan içindeki faaliyetleri hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma ile Ermeni mebusların

Meclis-i Mebusan'daki ve Meclis dışındaki faaliyetleri topyekün ele alınmıştır. Meclisteki ve Meclis dışındaki siyasi tutumları kıyaslanmış ve karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmada Ermeni mebusların tamamının özgeçmişlerini yazmak amaçlanmıştır. Fakat, Birinci Meşrutiyet dönemi Ermeni mebuslarının özgeçmişlerini yazmak mümkün olmamıştır. Bunun sebebi Yıldız Sarayı'nda meydana gelen yangın nedeniyle, burada bulunan belgelerin yanmış olması ihtimalidir. Bir şanssızlık da diğer kaynaklardaki bilgilerin adeta yok denecek derecede yetersiz olmasıdır. İkinci Meşrutiyet dönemi Ermeni mebusları hakkındaki belge ve bilgiler ise nispeten daha zengindir.

Ermeni mebusların, Meclis içinde ve Meclis dışında yürüttükleri faaliyetlerini incelerken, Birinci Meşrutiyet dönemi için Hakkı Tarık Us'un, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877 adlı iki ciltlik eserinden, İkinci Meşrutiyet dönemi için ise, TBMM Arşivinden ve Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden faydalanılmıştır.

Mebusların, Meclis dışındaki faaliyetlerinde ise, o dönemdeki devlet adamlarının anılarından, Ermenilerle ilgili yayınlanan kitaplardan, dergilerden, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivinden de yararlanılmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da görev yapan Ermeni mebusların Meclis faaliyetleri, İkinci bölümde İkinci Meşrutiyet döneminde Meclisi Mebusan'da görev yapan Ermeni mebusların Meclis faaliyetleri, Üçüncü bölümde ise Osmanlı Mebusan Meclisinde görev yapan Ermeni mebusların Meclis dışı faaliyetleri ele alınmıştır.

Bu çalışma yapılırken desteğini hiç bir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Sadık Sarısamam'a, ayrıca emekleri geçen, TBMM Arşivi ve Kütüphanesi çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yılmaz KOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLAR VE FAALİYETLERİ

Yılmaz KOÇ

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Ocak 2009

TEZ DANISMANI: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Osmanlı parlamentosunda azınlıklar da temsil edilmişlerdir. Azınlıklar içerisinde yer alan Ermenilerden, Birinci Meşrutiyet döneminde on sekiz, İkinci Meşrutiyet döneminde on dokuz mebus, Osmanlı Mebusan Meclisinde görev yapmıştır. İkinci Meşrutiyetin dördüncü devresinde ise Mecliste Ermeni mebus bulunmamaktadır.

Ermeni mebusların Meclisteki faaliyetleri incelendiğinde, genel olarak Osmanlıcı bir düşünceye sahip oldukları söylenebilir. Öyle ki, Birinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Rus savaşı çıktığında, Mebusan Meclisinde Ruslara karşı tepki gösterenler arasında Ermeni mebuslar önemli bir yer tutmuştur. Canlarıyla ve mallarıyla ne yapılmak gerekiyorsa yapabileceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca, Meclis çalışmalarına ciddiyle katılmışlar, idari, hukuki, askeri meselelerde düzeltilmesi gereken aksaklıkları tüm samimiyetleriyle dile getirmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet döneminde de Ermeni mebuslar bu samimi tutumlarını bir süre devam ettirmişlerdir. Özellikle birinci devrede Meşrutiyetin ilan edilmesini sevinçle karşılamışlar ve bunu sık sık dile getirmişlerdir. Yine bu dönemde Meclis çalışmalarına tüm samimiyetleriyle katılmışlardır. Birinci devreden sonra ise, Meşrutiyetin kendilerine bir şey kazandırmadığını düşünmüş olmalı ki, Meclis konuşmalarında gözle görülür bir azalma olmuştur.

Ermeni mebusların Meşrutiyetten beklediklerini bulamamaları Meclis dışındaki faaliyetlerine de yansımıştır. Ermeni mebusların bir kısmı, Osmanlı devletinin aleyhine olan bir çok faaliyete katılmıştır. Ayrıca, İhtilal faaliyetlerini yürüten Hınçak ve Taşnaksutyun Cemiyetlerinin üyesi olan ve aktif faaliyet yürüten Ermeni mebuslar da vardır.

İkinci Meşrutiyet dönemindeki Ermeni mebusların büyük çoğunluğunun Meclis içi ve Meclis dışı faaliyetleri birbiriyle tezat oluşturmaktadır. Meclis içinde, Osmanlı devletine bağlı olduklarını belirten bazı Ermeni mebuslar, Meclis dışında ise ihtilal faaliyetlerinde bulunmuşlar, Osmanlı devletini arkadan vurmuşlardır. Bu faaliyetlerinden dolayı yargılanan Ermeni mebusların yanında, yargılama sonucu idam edilenler de olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Osmanlı, Meşrutiyet, Mebusan Meclisi, Mebus.

ABSTRACT

THE ARMENIAN DEPUTIES AND THEIR ACTIVITIES IN THE OTTOMAN HOUSE OF REPRESENTATIVES

Yılmaz KOÇ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of SOCIOLOGY**

January 2009

Advisor: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Minorities were also represented in Ottoman Parliament. In the first Constitutional Era, eight representatives, and in the second Constitutional Era nine representatives were in charge for representing Armenians which were part of the minorities in Ottoman Empire. There was no Armenian Representative in the fourth period of second Constitutional Era.

When we examine the activities of the Armenian representative, in general, we can say that they internalized the idea of Ottoman Empire. For example, when Ottoman-Russian war came out, in the Parliament, Armenian representative reacted against that war. They declared that they could do everything what ever it takes. Besides, they participated in parliamentary activities and frankly uttered impediments which should be improved in administrative, legal and militaristic issues.

In the second Constitutional Era, they continued their frankly attitudes for a while. Especially in the first period of the second Constitutional Era, they welcome the Constitutional Era with pleasure and expressed this gladness repeatedly. In this era, they frankly participated in parliamentary activities too. After the first period, parliamentary speeches of Armenian Representatives reduced significantly, because they might think that Constitutional Monarchy does not contribute to their lives.

Not meeting their expectance from Constitutional Monarchy affected Armenian Representatives' outside activities. Most of the representatives participated activities that were against the Ottoman Empire's interest. Besides, there were Armenian representatives who were members of the Hınçak and Taşnaksutyun Party which were actively participated in rising. And those representatives actively participated in those parties' activities.

In the second Constitutional Era, most of the Armenian representatives' in parliamentary activities and outside activities were contradicting each other. In the Parliament, some Armenian parliaments declared their loyalty to Ottoman Empire, but outside the Parliament they were actively participated in rising activities and betrayed Ottoman Empire. Because of those activities some Armenian representatives were adjudicated and as a result of trial some of them were executed.

Key words: Armenian, Ottoman, Constitutional Monarchy (Era), Ottoman Parliament, Congressman.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖNSÖZ.....	iv
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEKİ ERMENİ MEBUSLAR VE MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ.

1. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN BİRİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:..... 6

1.1.SEBUH MAKSUDYAN EFENDİ (DERSAADET):.....	6
1.2.DANYAL EFENDİ (ERZURUM):	8
1.3.HAMAZASB HALLACYAN EFENDİ (ERZURUM):	10
1.4.KARACA MANOK EFENDİ (HALEP):	11
1.5.AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):.....	13
1.6.AGOP ŞAHİNYAN EFENDİ (SİVAS):.....	15

2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN İKİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:..... 15

2.1.RUPEN EFENDİ (EDİRNE):.....	16
2.2.DANYAL EFENDİ (ERZURUM):	16
2.3.KARACA MANOK EFENDİ (HALEP):	17
2.4.OHANNES EFENDİ (HÜDAVENDİGAR):.....	19
2.5.AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEKİ ERMENİ MEBUSLAR VE MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ.

1. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN ÖZGEÇMİŞLERİ: 22

1.1.HAMPARSUM EFENDİ - (MURAD) (ADANA-KOZAN):.....	22
1.2.MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (ADANA):.....	23
1.3.VAHAN BARDİZBARYAN EFENDİ (AYDIN):.....	24

1.4.KARAKİN PASTIRMACIYAN EFENDİ (ERZURUM):	24
1.5.VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):	25
1.6.MEDEDYAN OSEP EFENDİ (ERZURUM):	26
1.7.ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):	26
1.8.AGOP HIRLAKYAN EFENDİ (HALEP-MARAŞ):	26
1.9.HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):	26
1.10.KİRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):	28
1.11.ONNİK İHSAN EFENDİ (İZMİR):	32
1.12.TIRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):	33
1.13.DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):	33
1.14.DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (SİVAS):	34
1.15.PAŞAYAN KARABET EFENDİ (SİVAS):	34
1.16.AGOP BABİKYAN EFENDİ (TEKİRDAĞ):	34
1.17.AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKİRDAĞ):	35
1.18.VİRAMYAN ONNİK EFENDİ (VAN):	36
1.19.VAHAN PAPAZYAN EFENDİ (VAN):	36
2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN BİRİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:	37
2.1.HAMPARSUM EFENDİ – (MURAD) (ADANA-KOZAN):	37
2.2.VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):	44
2.3.ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):	58
2.4.HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):	60
2.5.KİRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):	63
2.6.TRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):	76
2.7.NEZARET DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):	78
2.8.AGOP BABİKYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	84
2.9.AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	85
3. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN İKİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:	87
3.1.VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):	88
3.2.HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):	88
3.3.KİRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):	90
3.4.VAHAN BARDİZBANYAN EFENDİ (İZMİR):	91
3.5.TRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):	91
3.6.KARABET PAŞAYAN EFENDİ (SİVAS):	92
3.7.AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	93
3.8.ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	93
4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN ÜÇÜNCÜ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:	94
4.1.VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):	95
4.2.ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):	95

4.3.ONNİK İNSAN EFENDİ (İZMİR):	97
4.4.MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (KOZAN):	100

5. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ VE ERMENİLER:101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ

1. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ :..... 103

1.1.MANOK EFENDİ (HALEP):	103
1.2.AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):.....	104
1.3.AGOP ŞAHİNYAN EFENDİ (SİVAS):.....	104

2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ :..... 104

2.1.HAMPARSUM EFENDİ (MURAD)(ADANA-KOZAN):	105
2.2.MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (ADANA):.....	109
2.3.KARAKİN PASTIRMACIYAN EFENDİ (ERZURUM):	110
2.4.OSEP MEDEDYAN EFENDİ (ERZURUM):	113
2.5.VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):	113
2.6.ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):.....	116
2.7.HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):	116
2.8.KİRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):	119
2.9.ONNİK İHSAN EFENDİ (İZMİR):	124
2.10.DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):.....	126
2.11.PAŞAYAN KARABET EFENDİ (SİVAS):	128
2.12.DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (SİVAS):.....	129
2.13.AGOP BABİKYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	129
2.14.AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):	136
2.15.VAHAN PAPAZYAN EFENDİ (VAN):.....	137
2.16.VİRAMYAN ONNİK EFENDİ (VAN):.....	140

SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	153
İNDEKS.....	157
EKLER.....	160

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e. – adı geçen eser
a.g.m. – adı geçen makale
B.D. - Birinci Devre
BOA - Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C – Cilt
DH:EUM.2.Şb – Dahiliye İkinci Şube
DH.ŞFR – Dahiliye Şifre Kalemi
DH.MKT – Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.EUM.SSM – Dahiliye Şeyrüsefer Kalemi
İ.D. - İkinci Devre
İ..DUİT – İradeler Dosya Usulü
İ..MMS – İradeler Meclis-i Mahsus
İ.S.- İçtima Senesi
MMSD - Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası
MMZC - Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MV – Meclis-i Vükela Mazbataları
s - Sayfa
TBMM – Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPT – Türk Parlamento Tarihi
Ü.D.- Üçüncü Devre
Y..PRK.UM – Yıldız Umumi

GİRİŞ

Ermeniler tarih boyunca, çoğunlukla bu günkü Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan, Azerbaycan gibi Güney Kafkasya ve Doğu Türkiye, Batı ve Kuzeybatı İran, Kuzey Irak, kısmen Kuzey Suriye ile Kilikya denilen Güney Anadolu'da yaşamışlardır. Fakat Ermeniler bu bölgelerde yaşayan halkın ekseriyetini teşkil edememişlerdir.

Selçuklular, Doğu Anadolu'ya hakim olduklarında, bu bölge Ermenileri, büyük arazi sahiplerinin elinde adeta köle hayatı yaşamışlardır. Bu yüzden halk kendisine vergiden başka bir yük yüklemeyecek olan, din ve mezheplerine karışmayan Selçukluları bir kurtarıcı olarak karşılamıştır.

Osmanlı devletinin ilk kuruluş devrelerinde de Ermeniler, çoğunlukla Kilikya, Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerinde yaşamışlardır. Osmanlılarla Ermenilerin ilk münasebetleri ise, Ermenilerin çok az oldukları Anadolu'nun Batı bölgesinde başlamıştır. Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde Ermeniler, Kilikya'dan Karaman'a, oradan da Kütahya'ya gelmişlerdir. Orhan Gazi, Bursa'ya devlet merkezi yaptıktan sonra, Kütahya'daki Ermenilerin büyük çoğunluğu ile Ermeni Ruhani Reisliği Bursa'ya nakledilmiştir. Gerek bu dönemde ve gerek daha sonra Ermeniler, Osmanlı devleti içinde en güvenilen unsur haline gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlılar, Ermenilere o kadar güvenmişlerdir ki, onlara "Millet-i Sadıka" adını vermişlerdir.

İstanbul'a girer girmez Fatih Sultan Mehmet'in, hiçbir zorunluluk olmamasına rağmen Rum Patriğini çağırıp en geniş din hürriyetini kendilerine bahsetmesi, hemen akabinde Ermenilere de aynı hakkı tanınması ile Ermenilerle Osmanlı devletinin asırlarca sürecek ilişkileri başlamış bulunmaktadır. Tarihlerinde hiçbir devletten görmedikleri bu ilgi, Ermenileri, Osmanlı devletine sıkı sıkıya bağlamıştır. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra Anadolu'dan İstanbul'a göç eden Ermeniler giderek artmıştır.

Daha sonra, gerek Yavuz Sultan Selim ve gerek Kanuni Sultan Süleyman döneminde, fethedilen yerlerde bulunan Ermeniler, İstanbul'a göçlerini sürdürmüşlerdir. Bu sayede, İstanbul'un en ünlü tüccar ve sanatkarları olmuşlardır.

1856 yılında ilan edilen Tazminat Fermanı ve Paris Muahedesi esaslarına göre Osmanlı devleti içindeki azınlıklara da eskilere ilaveten daha büyük haklar verilmiştir. Islahat Fermanı hükümleri içinde yapılan çalışmalar sonunda hazırlanan Nizamname-i Milleti Ermeniyan (Ermeni Milleti Yönetmeliği), Ermenilere de mevcut olan haklarına ilaveten çok daha yeni haklar getirmiştir. Bu nizamname 1862 tarihinde hükümetçe de resmen tasdik edilmiş ve Ermeniler bağımsız bir milletin parlamantosunu mahiyetindeki 140 kişilik bir meclise kavuşmuşlardır. Bu olayların sonucunda, Osmanlı devleti içinde çok önemli makamlara gelme fırsatı bulmuşlardır¹.

Öte yandan, Osmanlı devletinde Birinci Meşrutiyetin ilan edilmesi ve parlamentolu hayata başlanması nedeniyle de, diğer azınlıklar gibi Ermeni vatandaşlar da seçime katılmışlar, nisbi temsil esasına göre kendilerini temsil edecek Ermeni mebusları Meclis-i Mebusan'a seçmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk parlamentonun açılması, 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'nin (Anayasa) ilan edilmesi ve Meşrutiyet yönetimine geçilmesi sonucunda olmuştur. Anayasa'ya göre, Osmanlı Meclisi, halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçmemek koşuluyla, Padişah tarafından atanan Meclis-i Ayan'dan oluşmaktadır.

Meclis-i Mebusan, her elli bin erkek nüfusa bir tane mebus olmak üzere halk tarafından seçilmektedir. Seçim her nahiyede ayrı ayrı olmakta ve seçmen hangi nahiyede kayıtlı ise orada oy kullanmaktadır. Seçmen olabilme özelliğine sahip her beş yüz tane birinci seçmen bir kişiyi seçmekte, bu kişiye "müntehib-i sani" adı verilmektedir. Müntehib-i sanilerin görevi ise mebusları seçmektir². Yani Meclis-i Mebusan oluşturulurken iki aşamalı bir seçim sistemi uygulanmaktadır.

Bu seçimlerde, Ermeni Patrikhanesinin de etkin rol oynadığı bilinmektedir. Seçimlerden önce mümkün olduğundan daha çok Ermeni mebus çıkarabilmek için Ermeni Patrikhanesi'nin, Fırkalarla (Partiler) pazarlık yaptığı bilinmektedir.

¹ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara, 1967, s.54-68.

² Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 2004, s. 1,3.

Osmanlı Meclisi, ilk olarak 19 Mart 1877 Pazartesi günü İstanbul'da, Beşiktaş'ta, Dolmabahçe Sarayı'nın sonraları Muayede Salonu adını alan Divan Mahallinde, İkinci Abdülhamit'in Açılış Nutkunun okunması ile açılmıştır. Törende devlet yöneticileri, davet edilen Ruhani Reisler ve büyük devletlerin elçileri de hazır bulunmuşlardır. Ruhani Reislerden Rum Patriği Yoakim ve Ermeni Patriği Nerses Varjabetyan da bu törene davet edilenler arasındadır.

Bu tören sadece Meclis-i Mebusan'ın değil, aynı zamanda Meclis-i Ayan'ın da açılış törenidir. Zira, açılışta Meclis-i Ayan üyeleri de törende hazır bulunmuşlardır. Padişah İkinci Abdülhamit de, açılış nutkunda "Heyeti Ayan, Mebusan Efendiler" ifadesini kullanmıştır³.

Osmanlı Mebusan Meclisini, Birinci Meşrutiyet döneminde iki devre ve İkinci Meşrutiyet döneminde dört devre olmak üzere iki bölümde inceleyebiliriz. Birinci Meşrutiyet dönemi, 19 Mart 1877 tarihinde açılan ve 14 Şubat 1878 tarihine kadar devam eden iki devre ve İkinci Meşrutiyet döneminde 17 Aralık 1908 tarihinde açılan ve 18 Mart 1920 tarihine kadar devam eden dört devredir.

İkinci Meşrutiyet döneminde Meclisin yapısına bakılacak olunursa, Müslüman mebusların gayrimüslim mebuslara göre oldukça fazla olduğu, fakat etnik yapıya bakılacak olursa, Türklerin bu parlamentoda diğer etnik toplulukların toplamıyla aynı oranda temsil edildiği görülmektedir⁴.

Ermenilerin, İstanbul dahil, Anadolu'daki nüfusu 1908 yılında 1.102.469, 1914 yılında ise 1.245.902 kişidir. 1908 yılında yapılan seçimlerde on Ermeni mebus, 1912 yılında yapılan seçimlerde on Ermeni mebus ve 1914 yılında yapılan seçimlerde on bir Ermeni mebus görev yaptığına göre, oy kullanacak Ermeni nüfusa bakılacak olursa, onlar hemen hemen on mebus çıkarabilecek durumdadır. Fakat Ermenilerin, Osmanlı devleti içinde dağınık durumda yaşadıkları da bir gerçektir. Dağınık durumda olmaları, onların on mebus çıkarabilmelerini zorlaştıracak bir olgudur⁵.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877*, C: 1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.4,5,6,7.

⁴ Yavuz Selim Karakışla, "Ermeni Fırkası (1908)", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt :37, Sayı: 218, Şubat 2001, s.113.

⁵ Servet Mutlu, "Osmanlı Nüfusu", *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.360.

Bu nedenle Ermenilerin, Osmanlı devleti içinde oldukça dağınık olması aleyhlerine görünürken, Meclis-i Mebusan seçimlerinde, kiliseleri ve cemaatleri vasıtasıyla lobiler kurarak pazarlıklar yapmışlar ve özellikle Rumlar ve Ermeniler çıkarabilecekleri sayıdan çok mebus seçtirebilmişlerdir. Özellikle Ermeni Patrikhanesi, İkinci Meşrutiyet döneminin dördüncü devresi hariç, yapılan bütün Meclis-i Mebusan seçimlerinde etkin rol oynamıştır. Dördüncü devrede ise Ermeni Patrikhanesi, yapılan seçimleri protesto ederek, Ermenilerin bu seçimlere katılmayacağını açıklamıştır. Ermeni Patrikhanesinin bu protestosu nedeniyle dördüncü devrede Meclis-i Mebusan'da Ermeni mebus bulunmamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEKİ ERMENİ MEBUSLAR VE MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ.

Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meclis Reisi Hüdavendigâr mebusu Ohannes Efendi, Dersaadet mebusu Sebuğ Maksudyân Efendi, Diyarbakır mebusu Osep Kazazyân Efendi, Edirne mebusu Rupen Efendi, Erzurum mebusu Hamazasb Hallacyân Efendi, Erzurum mebusu Taniyel Karacıyan Efendi, Erzurum mebusu Giragos Kazancıyan Efendi, Erzurum mebusu Haçaduryân Efendi, Halep mebusu Karaca Manok Efendi, Hüdavendigâr mebusu Sahak Yavrumyan Efendi, Sivas mebusu Agop Şahinyân Efendi, Ankara mebusu Daniloğlu Milkon Efendi, Aydın mebusu İspartalıoğlu Agop Efendi, Dersaadet mebusu Agop Kazazyân Efendi, Trabzon mebusu Ohannes Efendi, Tuna mebusu Agop Kazancıyan Efendi, Erzurum mebusu Danyal Efendi ve Kayseri mebusu Agop Efendi görev yapmışlardır. Birinci Meşrutiyet dönemini kapsayan iki devrede, Meclis-i Mebusan'da görev yapan toplam on sekiz Ermeni mebus bulunmaktadır.

Bu dönemde Meclis-i Mebusan'da görev yapan Ermeni mebuslardan; Diyarbakır mebusu Osep Kazazyân Efendi, Erzurum mebusu Taniyel Karacıyan Efendi, Erzurum mebusu Giragos Kazancıyan Efendi, Erzurum mebusu Haçaduryân Efendi, Hüdavendigâr mebusu Sahak Yavrumyan Efendi, Ankara mebusu Daniloğlu Milkon Efendi, Aydın mebusu İspartalıoğlu Agop Efendi, Trabzon mebusu Ohannes Efendi, Tuna mebusu Agop Kazancıyan Efendi ve Kayseri mebusu Agop Efendi'nin, Mecliste konuşmalarına rastlanamamıştır.

Yalnız Diyarbakır Mebusu Osep Kazazyân Efendi, Erzurum Mebusu Giragos Kazancıyan Efendi, Erzurum Mebusu Haçaduryân Efendi, Hüdavendigâr Mebusu Sahak Yavrumyan Efendi, Ankara Mebusu Daniloğlu Milkon Efendi ve Trabzon Mebusu Ohannes Efendi muhacirlere yapılan yardımlara katılmışlar ve muhacirlere yardımda bulunmuşlardır.⁶

⁶ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.414.

Bu dönemde mebusların hiçbirinin mazbatasına ulaşamadığı gibi, biyografileri hakkında da bilgi edinilememiştir. Sadece İstanbul mebusu Agop Kazazyan Efendi ve Halep mebusu Manok Efendi'nin çeşitli kaynaklarda Meclis dışındaki faaliyetleri hakkında bilgi edinilebilmiştir. Ayrıca Hüdavendigâr mebusu Ohannes Efendi'nin de İkinci Reis Vekili seçilmesi hakkında bilgi mevcuttur. Yine Ohannes Efendi'nin, 1823 yılında doğduğu ve 1915 yılında İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir⁷. Bunların haricinde Meclis içi faaliyetleri dışında hiç bir Ermeni mebus hakkında başka bir bilgi edinilebilmiştir.

1.BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN BİRİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:

Birinci devrede, Kanuni Esasiye göre, Meclis-i Mebusan'ın 14 Mart 1877 tarihinde toplanması gerekmektedir. Fakat İstanbul dışından gelecek olan mebusların gelememiş olması bu açılışı ertelemiştir. Çünkü talimatlara göre Meclisin toplanabilmesi için üçte ikilik ekseriyetin olması lazımdır. Bunun için Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877 tarihinde toplanabilmiştir⁸.

1.1. SEBUH MAKSUDYAN EFENDİ (DERSAADET):

Sebuh Maksudyân Efendi, birinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde, Mecliste toplam dokuz konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi askeri, üçü idari, birisi mali, ikisi matbuat, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

25 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı devletine savaş açması dolayısıyla Sebuh Efendi, devlet tarafından Hıristiyanlardan mal ve can olarak ne şekilde hizmet isteniyorsa, yapmaya hazır olduklarını bildirmektedir. O, Hıristiyanların mal ile ve silah ile vatana hizmet edebileceklerini söylemiştir. Rusya'nın, Osmanlı devletine karşı Hıristiyanların durumlarının düzeltilmesi için

⁷ Hüdavendigâr Onur, *Ermeni Portreleri, Millet-i Sadıkadan Hayk'ın Çocuklarına* – 2, Burak Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

⁸ *MMZC 1293=1877*, C:1,Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.4.

savaşa girdiğini, fakat buna ihtiyaç olmadığını, Anayasa ile Osmanlı devleti içinde Hristiyanların durumunun düzelebileceğini, bunun için Rusya'nın himayesine ihtiyaçları olmadığını ifade etmektedir⁹.

Görülüyor ki Ermeni mebuslar Osmanlı himayesi altında olmaktan memnundurlar. Onların içtenlikle belirttiklerine göre, Rusya'nın himayesi altına girerlerse, Osmanlı devletinde yaşadıkları gibi rahat yaşayamayacaklarını belirtmektedirler. Din, dil farkı gözetmeksizin kendilerinin Osmanlı olduğunu, beş yüz seneden beri de Türklerle kardeş gibi yaşadıklarını ifade etmektedirler.

İdari:

Sebuh Efendi, Valilerin görevde olmadıkları zamanlarda istediği kişiyi vekil bırakmasına karşıdır. Valilerin yokluklarında vilayetlerin en yüksek memuru olan müsteşarı vekil bırakmaları gerektiğini, eğer bunlara emniyet bakımından güvenemiyorlarsa değiştirilmeleri için Babıali'ye müracaat etmeleri gerektiğini beyan etmektedir¹⁰.

Sebuh Efendi, İstanbul Belediyesinin yirmi bölgeye ayrılması fikrini savunmaktadır. İstanbul Belediyesi yirmiden daha az bölgeye ayrılırsa müşkülâtın çok olacağını, uzaklığı veya yakınlığı için bir itiraz varsa harita üzerinde gerekli düzenlemelerin yapılabileceğini söylemektedir¹¹.

Sebuh Efendi, matbaa için yabancılara da ruhsat verilmesi taraftarıdır. O, sanayi ve pek çok iş için yabancılara ruhsat verildiğine göre, matbaa için de verilmesinin uygun olacağını düşünmektedir¹².

Mali:

Sebuh Efendi, savaş giderlerinin karşılanabilmesi için memurların maaşlarının kesilmesine karşıdır. O, ayrıca dışarıdan borçlanmaya karar verildiğini,

⁹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.106.

¹⁰ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.108.

¹¹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.141.

¹² *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.242.

fakat dışarıdan borçlanmaktansa, para bulabilmek için vergi almanın daha uygun olduğu fikrini savunmaktadır¹³.

Matbuat:

Sebuh Efendi, cezaların yapılan fiil ile doğru orantılı olmasını istemektedir. Matbuat Kanununda bazı cezaların hafif, bazı cezaların da ağır olduğu kanaatindedir. O, cezaların tartışılarak düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır¹⁴.

Sebuh Efendi, mizah gazetelerinin yasaklanmasına karşıdır. Eğer, bunlar yasaklanacaksa, gazino, tiyatro gibi eğlence yerlerinin de yasaklanması gerektiğini savunmaktadır. O, bunların Meclis tarafından yasaklanmasının doğru olmayacağını düşünmektedir¹⁵.

Siyasi:

Sebuh Efendi'ye göre, mademki Umumi Meclis milleti temsil edecektir. Toplumunu oluşturan bütün milletlerin ve kavimlerin de bu Mecliste temsil edilmesi gerekmektedir. Ona göre, padişaha gazilik unvanı verilirken "bütün umumun padişahı" denilmiştir. O, bunu örnek göstererek, bütün Meclisin İslamlardan oluşmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir¹⁶.

1.2. DANYAL EFENDİ (ERZURUM):

Danyal Efendi, birinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde, Mecliste toplam altı konuşma yapmış olup, bunlardan dördü idari, birisi mali, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

İdari:

Danyal Efendi, mahalle meclisi bile olsa, bu meclislerin düzenli şekilde toplanması gerektiğini savunmaktadır. O, ihtiyar meclislerinin düzenli bir şekilde

¹³ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.203.

¹⁴ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.211.

¹⁵ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.214.

¹⁶ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.286.

toplantabilmesi için, bu meclislere muvakkat bir memur atanması gerektiğini beyan etmektedir¹⁷.

Danyal Efendi, dini işlere vilayet meclislerinde bakılmadığı için, müftünün veya diğer dini liderlerin buldukları yerlere gidildiğini, bunun da vatandaşın zamanının kaybolmasına sebep olduğunu söylemektedir. O, bu gibi işlerin Vilayet meclislerinde görüşülebilmesi için, müftülerin ve diğer dini liderlerin bu meclislere katılmaları gerektiğini düşünmektedir¹⁸.

Danyal Efendi, gazeteciliğin güvenilir bir meslek olmadığı görüşündedir. Bu nedenle gazeteci olmak isteyen kefil istenmesinin doğru olmadığını savunmaktadır. O, en kolay ceza verilebilecek kişi olan gazetecinin, kefil bulmasının imkansız olduğunu ifade etmektedir¹⁹.

Danyal Efendi, matbaaların ülkemizde serbestçe açılabilmesi taraftarıdır. Ona göre, matbaa açmak için ruhsat almaya gerek yoktur. O, yolsuzluk yapacak olanın ruhsat alarak da yapabileceği, yolsuzluk yapmayacak olanın da ruhsat alması bile yapmayacağı görüşündedir²⁰.

Mali:

Danyal Efendi, Erzurum halkının işgaller ve savaş dolayısıyla sıkıntıda olduğunu savunmaktadır. Erzurum halkının bir kısmının düşman işgali altında bulunduğunu, diğer kısmının ise savaş dolayısıyla ellerindeki hayvanları ve arabaları devlete borç olarak verdiğini ifade etmektedir. O, bu bölgede halktan, borç da olsa bir şey alınmamasını istemektedir²¹.

Siyasi:

Danyal Efendi, seçim sisteminin değiştirilmesi taraftarıdır. Ayrıca o, seçimlerde mebusların Müslim, Gayrimüslim diye ayrılmasını istemektedir. Ona

¹⁷ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.68.

¹⁸ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.91.

¹⁹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.218.

²⁰ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.369.

²¹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.203.

göre, sadece Osmanlı denecek olursa, azınlıkta kalan milletler mebus çıkarmaktan mahrum kalacaklardır²².

1.3. HAMAZASB HALLACYAN EFENDİ (ERZURUM):

Hamazasb Hallacyan Efendi, birinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde, Mecliste toplam dört konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, üçü mali meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Hallacyan Efendi, 1877'de Rusya'nın Osmanlı devletine savaş açması dolayısıyla yaptığı konuşmada, Rusların Hıristiyanları koruma bahanesiyle ilan ettikleri savaşta türlü oyunlar oynayarak, Osmanlı devletindeki Ermenileri kışkırtmak istediklerini, fakat beş yüz seneden beri bu devlette mutlu olarak yaşayan Ermenilerin bu oyuna gelmeyeceğini belirtmektedir. Osmanlı devletine sadık tebaadan olan bir babanın evladı olduğunun altını çizen Hallacyan Efendi, Ermenilerin İslam kardeşleri ile birlikte taburlar oluşturduklarını, Ruslara gereken dersi vermek için beklediklerini beyan etmektedir²³.

Mali:

Hallacyan Efendi, dönemin acil tedbirler alma devri olduğunu düşünmektedir. O, vatan evlatlarının hudutlarda erzak ve mühimmat ihtiyacı için kıvrandığını, bu ihtiyaçları gidermek için emlak vergisi ve buna benzer vergiler koymak gerektiğini ifade etmektedir²⁴.

Hallacyan Efendi, Nezaretlerin kurulmasına değil, fazla memurun bulundurulmasına karşıdır. O, memurun fazla olmasıyla çok iş yapılamayacağını, fakat gereğinden fazla memurun masrafları çoğaltacağını düşünmektedir²⁵.

Hallacyan Efendi, Danyal Efendinin aksine Erzurum bölgesindeki halkın savaş dolayısıyla devlete varını yoğunu verdiği düşüncesine karşı çıkmaktadır.

²² *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.251.

²³ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.170-180.

²⁴ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.241.

²⁵ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.355.

Erzurum'daki bir çok bölgenin hiçbir yardım yapmadığını belirtmektedir. O, bu bölgelerin belirlenerek, buralardan yiyecek, içecek ve hayvan alınabileceğini düşünmektedir²⁶.

1.4. KARACA MANOK EFENDİ (HALEP):

Karaca Manok Efendi, birinci Meşrutiyet döneminde birinci devrede, Mecliste toplam on bir konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, ikisi hukuki, birisi idari, birisi mali, beşi matbuat, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

25 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın, Osmanlı devletine savaş açması dolayısıyla söz alarak, Rusların savaş nedenlerinden birisinin de Osmanlı devletinde yaşayan Hıristiyanları himaye etmek olduğunu söyleyen Manok Efendi, Ermenilerin Osmanlı devleti içinde beş yüz seneden beri mutlu bir şekilde yaşadıklarını belirtmektedir. O, Osmanlı vatandaşı olarak lisan ve inançlarını serbestçe yaşadıklarını ve Rusların bu sahte himayesini kabul etmeyeceklerini, Rusya ile yapılacak savaşta Ermenilere düşen ne varsa bunları yerine getireceklerini, maddi ve manevi ne gerekiyorsa her türlü fedakarlığı yapacaklarını bildirmektedir. Ruslara karşı patlayacak ilk silahın da Hıristiyan vatandaşlar tarafından olacağını beyan etmektedir²⁷.

Hukuki:

Manok Efendi, Osmanlı devletinin tamamının ve Saltanatın istiklalîyetinin korunmasının, Meclisin en mühim vazifesi olduğunu ifade etmektedir. O, Osmanlı milletinin hukukuna bir taarruz olduğunda, bu taarruza karşı koymak için devlet idarecilerinin yanında bulunmalarının Meclisin vazifesi olduğunu da söylemektedir. Karadağ meselesinde de, Karadağlıların isteklerinin Anayasaya uymadığını, Meclisin Osmanlı memleketinin bütünlüğü hususundaki arzularını beyan etmesi gerektiğini savunmaktadır²⁸.

²⁶ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.369.

²⁷ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.172.

²⁸ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.56,57.

Manok Efendi, mahkemelerde, yapılan yanlışların dile getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. O, yanlışlıkların cehaletten geldiğini ve bu yanlışlıklar karşısında suskun kalınırsa, fenalıkların artacağını düşünmektedir²⁹.

İdari:

Manok Efendi, vilayetlerdeki meclislerin iki senede bir seçimle değiştirilmesi gerektiğini, fakat bunun dört seneye kadar uzayabildiğini beyan etmektedir. Bu sürenin uzamaması için tedbir alınmasını istemektedir³⁰.

Mali:

Manok Efendi ağnam vergisinin bir misli artırılması gerektiğini düşünmektedir. Vergiler artırılsa, paranın değer kaybetmesiyle vergi yine aynı oranda alınacak demektir. O, bu vergiyi toplayacak memurların değiştirilmesini istemektedir. Çünkü eski memurlar bu vergileri toplayamamaktadır. Ona göre liyakatlı, işine bağlı memurlar işe alınmalıdır³¹.

Matbuat:

Manok Efendi her önüne gelenin basım işi yapmasına karşıdır. Matbaanın ve matbuatın ayrı şeyler olduğunu, basılacak yazılara dikkat edilmesi gerektiğini savunmaktadır³².

Manok Efendi, gazete çıkartmak için ruhsatın gerekli olduğunu düşünmektedir. O, ayrıca gazeteler için bir nizamname çıkarılmasını önermektedir³³.

Manok Efendi, çocuklar ve yetişkinler için meşguliyetler yaratmak gerektiğini, devamlı ciddi şeylerle uğraşmanın insanı yoracağını düşünmektedir. Çocukları eğlendirirken eğitmek için, mizah gazetelerini yasaklamamak gerektiği görüşündedir³⁴.

²⁹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.247.

³⁰ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.72.

³¹ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.230,240.

³² *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.203.

³³ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.205.

³⁴ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.214.

Manok Efendi, yabancıların gazete sahibi olmalarına karşıdır. O, gazete sahiplerinin Osmanlı olmasını istemektedir³⁵.

Manok Efendi, mizah gazetelerinin kişisel haklara taarruzuna karşı çıkmaktadır. Bunun önüne geçmek gerektiğini, eğer bu şekilde yapılmazsa bunun sonunun düelloya kadar varabileceğini ifade etmektedir. O, bu şekilde neşriyat yaparlarsa mizah gazetelerinin kapatılması gerektiğini ifade etmektedir³⁶.

Siyasi:

Manok Efendi, Mecliste her kavimden mebus bulunması gerektiğini savunmaktadır. İngiltere’de Avam Kamarasında eski Katoliklerin kamaraya girememesi için tedbirler alındığını, bizde ise İngiltere’deki durumun oluşmaması için önlem alınması gerektiğini belirtmektedir. O, Osmanlı’yı teşkil eden milletlerin beş yüz senedir birlikte yaşadığını ve bu milletlerin bundan sonra da Osmanlı devletinde birlikte yaşayacağını söylemektedir³⁷.

1.5. AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):

Agop Kazazyan Efendi, birinci Meşrutiyet Döneminin birinci devresinde, Mecliste bir konuşma yapmış olup, bu konuşmanın içeriği de idaridir.

İdari:

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken orada barınamayacaklarını anlayan Türkler kabileler halinde İstanbul’a gelmişlerdir. Bu muhacirler nakilleri yapılırken çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Agop Efendi, Edirne’den, İstanbul’a gelen muhacirlerin nakledilirken gerekli özenin gösterilmediği görüşünü savunmaktadır. O, muhacirlerin bindirildikleri vagonların üzerlerinin açık olduğunu, daha merhametli davranılması gerektiğini belirtmektedir. Muhacirlerin durumlarının görüşülmesi için bir komisyon kurulmasını önermektedir.

³⁵ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.218.

³⁶ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.219.

³⁷ *MMZC 1293=1877*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.251,252.

Bu komisyon kurulmuş ve komisyonun önderliğinde yardım kampanyasına başlanmıştır. Bu komisyonda iki Ermeni Mebus da görev yapmıştır. Bu mebuslar Dersaadet mebusu Agop Kazazyan Efendi ve Ohannes Efendi'dir³⁸.

17 Ocak 1878 tarihli birleşimde muhacirlere yardım bahsi görüşülürken Mebusan Heyeti tarafından muhacirlere yardımda bulunan mebusların ne kadar yardım yaptıkları isimleriyle birlikte verilmiştir. Ermeni mebuslar da bu yardıma katılmışlardır. Aşağıda yardımda bulunan Ermeni Mebusların isimleri yer almaktadır.

İkinci Meclis Reisi Hüdevendigar mebusu Ohannes Efendi 2 000 kuruş, Diyarbekir mebusu Osep Kazazyan Efendi 600 kuruş, Edirne mebusu Rupen Efendi 500 kuruş, Halep mebusu Karaca Manok Efendi 1.000 kuruş, Hüdevendigar mebusu Sahak Yavrumyan Efendi 500 kuruş, Ankara mebusu Daniloğlu Milkon Efendi 1.000 kuruş, Dersaadet mebusu Agop Kazazyan Efendi 1.000 kuruş, Trabzon mebusu Ohannes Efendi 500 kuruş ve Tuna mebusu Agop Kazancıyan Efendi 500 kuruş vermiştir.

Yardımanın yapıldığı birleşimde bulunamadıkları için, Erzurum Mebusu Giragos Efendi ve yine Erzurum mebusu olan Haçaduryan Efendi'nin de 6 Şubat 1878 tarihli birleşimde 600'er kuruş bağış yaptıkları görülmüştür³⁹.

Ermeni mebuslar, muhacirlere toplam 7.600 kuruş yardımda bulunmuşlardır. Dersaadet mebusu Sebuhan Maksudyan Efendi, Erzurum mebusu Hamzasb Hallacyan Efendi, Erzurum mebusu Taniyel Karacıyan Efendi, Sivas mebusu Agop Şahinyan Efendi, Aydın mebusu İspartalıoğlu Agop Efendi ve Erzurum mebusu Danyal Efendi ise büyük bir ihtimalle bu birleşimde bulunmadıkları için yardımda bulunamamışlardır.

Bu yardımlar da gösteriyor ki Ermeni mebuslar, Balkanlardan gelen, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu muhacirlere yardım yapmaktan

³⁸ *MMZC 1293=1877, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.414. Ohannes Efendi'nin Trabzon Mebusu mu, Yoksa Hüdevendigar (Bursa) Mebusu mu olduğu tespit edilememiştir.*

³⁹ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.134,154,155.*

çekinmemişlerdir. Onların Meclisteki konuşmalarından da anlaşılacağı gibi Türklük, Ermenilik değil Osmanlılık önemlidir.

1.6. AGOP ŞAHİNYAN EFENDİ (SİVAS):

Agop Şahinyan Efendi, birinci Meşrutiyet Döneminin birinci devresinde, Mecliste tek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma da Osmanlı-Rus savaşı ile ilgilidir.

25 Nisan 1877 tarihli toplantıda, Rusya'nın Harp ilan etmesi dolayısıyla aralarında Agop Şahinyan Efendi'nin de bulunduğu üç gayrimüslim mebus, bir beyanname vermişlerdir. Bu beyannamede Rusya'nın Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimleri korumak amacıyla savaş ilan ettiğini, fakat kendilerinin bu savaş sebebine inanmadıklarını beyan etmişlerdir. Osmanlı Devletinde beş yüz, altı yüz seneden beri birlikte yaşadıklarını ve bu devlette yaşamaktan mutlu olduklarını, hiç bir devletin kendi iç işlerini karışmaya hakları olmadığını söylemişlerdir. Bu beyanname okunduktan sonra Agop Efendi söz alarak, Sivas'tan mebus seçilmesi sebebiyle, orada bulunan bütün gayrimüslimler adına konuşacağını belirtmiştir. Tüm gayrimüslimlerin Osmanlı devletine bağlı olduklarını, maddi ve bedenen devlete hizmet etmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Rusya'nın himayesini istemediklerini ve kabul etmeyeceklerini söylemiştir⁴⁰.

2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN İKİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:

İkinci devrede, Kanuni Esasiye göre, Meclis-i Mebusan'ın 13 Kasım 1877 tarihinde toplanması gerekmektedir. Fakat, seçimlerin yapılması ve İstanbul dışından gelecek mebusların gelememiş olması bu açılışı ertelemiştir. Bunun için Meclis-i Mebusan 13 Aralık 1877 tarihinde toplanabilmiştir⁴¹.

⁴⁰ MMZC 1293=1877, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, s.170,180.

⁴¹ MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.4.

2.1. RUPEN EFENDİ (EDİRNE):

Rupen Efendi, birinci Meşrutiyet Döneminin ikinci devresinde, Mecliste toplam dört konuşma yapmıştır. Bunların hepsi de idari konularla ilgilidir.

Rupen Efendinin ilk konuşması iç tüzükle ilgilidir, O, iç tüzüğe göre hareket edilmesi taraftarıdır. Komisyonlarda görüşülecek işlerle, Mecliste görüşülecek işlerin kuralına göre yapılmasını istemektedir⁴².

Rupen Efendi, Mecliste görüşülmesi gereken işlerin ertelenmesine karşıdır. O, ayrıca biriken işlerin, bir an önce görüşülmesi taraftarıdır. Genel seçimlerin yapılmasını, Jandarma teşkilatının kurulmasını, memur vazife ve selahiyetleri hakkındaki kanun tekliflerinin bir an önce görüşülmesini istemektedir. Bütçenin de bir an önce Meclise gönderilmesini, memleket için gerekli olan kanunların ertelenemeyeceğini ifade etmektedir⁴³.

Rupen Efendi, Padişahın nutkunda vaat ettiği kanunların çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. O, Hükümetten ve Sadrazamdan bunların çıkarılmasını istediğini ve bunu istemenin en doğal hakları olduğunu belirtmektedir⁴⁴.

Rupen Efendi, Padişahın “bir canım var, vatana ve millete feda olsun” derken kendisinin de huzurda olduğunu ve o sırada orada olanların gözyaşlarını tutamadığını ifade ederek, bunun için Padişaha bir teşekkür lazım ise yapılmasını, bir teşekkür mazbatasını yazılmasını istemektedir⁴⁵.

2.2. DANYAL EFENDİ (ERZURUM):

Danyal Efendi, birinci Meşrutiyet Döneminin ikinci devresinde, Mecliste toplam iki konuşma yapmıştır. Bunların ikisi de askeri konularla ilgilidir.

Rusya'nın, Osmanlı Devletine savaş açması dolayısıyla söz alan Danyal Efendi, Rusya'nın, Osmanlı Devletine karşı Hıristiyanları korumak için harp ilan

⁴² *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.107.*

⁴³ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.107,108.*

⁴⁴ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.125.*

⁴⁵ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.164.*

ettiğini, fakat Hristiyanların böyle bir himayeye ihtiyaçları olmadığını ifade etmektedir. O, Erzurumlu olması sebebiyle, Rusların himayesinin ne demek olduğunu herkesten daha çok iyi bildiğini, o nedenle Ruslara karşı silahlandıklarını ve bölükler, taburlar oluşturduklarını ifade etmektedir⁴⁶.

Erzurum mebusu Danyal Efendi'nin "Büyük küçük silahlandık, bölükler büyüye büyüye tabur oldu" şeklinde konuşması, Rusya'ya karşı silahlandırılan bu bölgedeki Ermenilerin, daha sonra bazı devletlerin kışkırtması ile bu silahları Osmanlı Devletine ve Müslüman halka karşı kullandıklarını akla getirmektedir.

2.3. KARACA MANOK EFENDİ (HALEP):

Karaca Manok Efendi, birinci Meşrutiyet döneminde ikinci devrede, Mecliste toplam beş konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, birisi eğitim, ikisi idari, birisi de mali meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Osmanlı devletinin Rus savaşından yenik çıkmasından sonra ise 19 Ocak 1878 Cumartesi günü gündem dışı olarak Rusya'nın doğudan istekleri görüşülmüştür. Bu görüşmede Manok Efendi söz almış ve tüm Hristiyanlar adına bir konuşma yapmıştır. O, tüm Hristiyanların ve özellikle kendisi de Ermeni olduğu için Ermenilerin görüşlerini yansıttığı konuşmasında, Osmanlı'dan ayrılmak istemediklerini, bunun için gerekirse Rusya'ya harp tazminatı olarak para teklif edilmesini, bunu kabul etmezlerse Ermenistan'dan verilmemesini, devlete her zaman mesele çıkaran bölgelerden verilmesini istemektedir⁴⁷.

Rus savaşının yenilgiyle sonuçlanmasından sonra, Rusya'nın himayesinde Osmanlı devletinde olduğu gibi rahat yaşayamayacaklarını anlatan Manok Efendi, Ermenilerin yaşadıkları yerlerin savaş tazminatı olarak Ruslara verilmesine karşı çıkmaktadır. Diğer mebusların da savaş başlamadan önce bahsettikleri gibi, Rusya'nın himayesine girerlerse dinlerini, inançlarını serbestçe yaşayamayacaklarını bildikleri için savaş tazminatı olarak para verilmesini istemektedir. Bu teklif Rusya tarafından kabul edilmezse, kesin olarak toprak istenirse, savaş tazminatının

⁴⁶ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, a.g.e., s.170-180.*

⁴⁷ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.172.*

Ermenilerin bulunmadığı, Osmanlı devletine sorun çıkaran bölgelerden verilmesini önermektedir.

Eğitim:

Manok Efendi, vatandaşın eğitim durumunun ne olduğunun bilinemediğini, memlekette ne kadar okur yazar olduğunun bilinmesi gerektiğini savunmaktadır. O, bu gerekçeyle, memleketteki okur yazar oranının öğrenilmesi için bir istatistik yapılmasını önermektedir⁴⁸.

İdari:

Manok Efendi, mebusların Mecliste adaleti temsil ettiklerini savunmaktadır. Bu nedenle adaleti temsil etmek için kırk milyon ahali tarafından seçildiklerini belirtmektedir. O, Meşrutiyetle millete verilen hürriyetin de tamamıyla sağlanamadığını düşünmektedir⁴⁹.

Manok Efendi, devlette bazı intizamsızlıkların bulunduğunu, bunların düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır. Siyasilerin yapmaları gereken hizmetleri suistimal ettiklerini, bunun devlete çok zarar verebileceğini söylemektedir. Anayasanın ve daha önce yapılan kanunların gayet intizamlı olduğunu, fakat bunlarda bir düzenleme yapılacaksa, geç kalmadan yapılması gerektiğini ifade etmektedir⁵⁰.

Mali:

Manok Efendi para ile oynanmasına karşıdır. Zarifi firmasının para sattığını söylemektedir. Bu firmanın devlete de para satmış olabileceğini, Zafiri firmasıyla, Maliye Bakanlığı arasında sözleşmeye bakılması gerektiğini ifade etmektedir⁵¹.

⁴⁸ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.215.*

⁴⁹ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.60.*

⁵⁰ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.114.*

⁵¹ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.84.*

2.4. OHANNES EFENDİ (HÜDAVENDİGAR):

Ohannes Efendi, birinci Meşrutiyet döneminde ikinci devrede, Mecliste toplam üç konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, ikisi de idari meselelerle ilgilidir.

Ohannes Efendi, Birinci Meşrutiyet döneminde, Meclis-i Mebusan'da Hüdavendigâr mebusu olarak görev yapmıştır. Mebus seçilmeden önce Maliye Nezaretinde memur olarak çalışmıştır⁵². İktisatçı ve maliyeci olan Ohannes Efendi, 1823 yılında doğmuş ve 1915 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Ohannes Efendi, İkinci Reis Vekilliği görevinde de bulunmuştur. Onun İkinci Reis Vekilliği şöyle gerçekleşmiştir. Meclis-i Mebusan'da 20 ve 22 Aralık tarihlerinde Reislik, Birinci Reis Vekilliği ve İkinci Reis Vekilliği için seçimler yapılmış, Padişaha sunulan listede, Ermeni olan Rupen Efendi'nin isminin bulunmasına rağmen, listede ismi bulunmayan Hüdaverdizade Ohannes Efendi, Padişah tarafından İkinci Reis Vekilliğine atanmıştır⁵³. Bu olay Mecliste tartışmalara neden olmuştur.

Askeri:

Ohannes Efendi, Rus sınırındaki askerlerimizin yetersiz olduğunu savunmaktadır. O, Rusya ile bir savaşın çıkmasının an meselesi olduğunu, Yunan hududunda bazı huzursuzlukların meydana geldiğini belirtmektedir. Bu bölgede yeterince asker buldurmamızı istemektedir. Ayrıca askeri durumumuz hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söylemektedir⁵⁴.

İdari:

Ohannes Efendi, mebusların ve bakanların dışında kimsenin Mecliste konuşma yapamayacağı görüşündedir. O, Plevne'nin kaybedilmesinden sorumlu tutulan Şevket Paşa'nın ve Mehmet Ali Paşa'nın Meclise gelip izahat vermelerinin

⁵² Sadi Koçuş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara, 1967, s.111

⁵³ *MMZC 1293=1877*, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.24.

⁵⁴ *MMZC 1293=1877*, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.247,248.

doğru olmadığını düşünmektedir. Çünkü bu iki Paşanın ne mebus, ne de Bakan olmadıklarını, onun için Meclise izahat veremeyeceklerini savunmaktadır⁵⁵.

Ohannes Efendi, Mecliste müzakerelerin İttüzüğe göre yapılmadığını ifade etmektedir. Söz alan mebusların görüşülen konuyla ilgili değil, başka konularla ilgili konuşma yapmalarının doğru olmadığını düşünmektedir. Ayrıca o, sadece görüşülen konuyla ilgili konuşulursa, kanunları çıkarmak için daha faydalı olunacağını söylemektedir⁵⁶.

2.5. AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):

Agop Kazazyan Efendi, birinci Meşrutiyet döneminde ikinci devrede, Mecliste toplam altı konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi idari, üçü siyasi, birisi de mali meselelerle ilgilidir.

İdari:

Agop Efendi, mebusların sebepsiz yere hükümeti eleştirmelerini ve yıpratmalarını tenkit etmektedir. Ona göre, hükümete hatalı olduğunu söylemeden önce, kendisini savunmasına izin verilmelidir. O, önce hükümeti dinleyip, ondan sonra bir karara varmanın daha doğru olacağını düşünmektedir⁵⁷.

Siyasi:

29 Ocak 1878 tarihli birleşimde gündem dışı olarak “Ermenilere dair bir söylenti” bahsi açılmıştır. Aydın mebusu Mina Efendi, İstanbul Gazetelerinde Ermeni milleti tarafından istiklaliyet amacıyla tüm dünyaya bir layiha verildiğini okuduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Halep mebusu Sadi Efendi, bu durumun pek nazik olduğunu bu konu üzerinde konuşulmasına gerek bulunmadığını bildirmiştir. Agop Efendi de Mina Efendinin ne demek istediğini anlayamadığını belirtmiştir. Konu uzatılmadan kapatılmıştır⁵⁸.

⁵⁵ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.85.*

⁵⁶ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.141.*

⁵⁷ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.36.*

⁵⁸ *MMZC 1293=1877, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakit Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.248.*

Görüldüğü üzere Ermeni Patriğinin Ruslardan bağımsız bir Ermenistan istediği tarihlerde Osmanlı Parlamentosunda bu konunun görüşülmesi uygun görülmemiştir. Anlaşılmaktadır ki, içinde bulunulan durum bu konuyu konuşmaya uygun değildir. Osmanlı'ya bağlı olduğu düşünülen Ermenilerin tartışmalardan etkileneceği düşünülmektedir. Onun için tartışma ortamı engellenmiş ve konu kapatılmıştır.

Agop Efendi gazetelerin sansüre tabi tutulmasına karşıdır. Gazetelerin haberlerini yasaklamak için değil, onların rahatça yazabilmeleri için mebus seçildiklerini belirtmektedir. O, gazetelerin her istediğini yazabilmesi için rahat bırakılmaları gerektiğini savunmaktadır⁵⁹.

Mali:

Agop Efendi, devlet dairelerinde yapılan yolsuzluklara karşı çıkmaktadır. Yapılan bütün bu yolsuzlukların önlenmesini istemektedir. O, Rusçuk'da yolsuzlukların olduğunu, bu durumun önlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Vergilerin toplanamadığından ve devletin bu sebeple mağdur edildiğinden yakınmaktadır. Eytam sandığını kırıp soyan Zaptiye Rüstem Çavuş'un, Vali tarafından Zaptiye nezaretine gönderilmesine rağmen tahliye edildiğini, bu paralarda tüyü bitmemiş yetimlerin hakkı olduğunu belirtmektedir⁶⁰.

⁵⁹ *MMZC 1293=1877, C:2*, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.259.

⁶⁰ *MMZC 1293=1877, C:2*, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1938, C:2, s.214.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEKİ ERMENİ MEBUSLAR VE MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ.

1. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN ÖZGEÇMİŞLERİ:

1.1. HAMPARSUM EFENDİ - (MURAD) (ADANA-KOZAN):

Hamparsum Efendi, 1863 yılında Haçin (Saimbeyli)'de doğmuştur. Babasının adı Basaryan'dır⁶¹. Meclis-i Mebusanda birinci devrede mebusluk yapmıştır. 2 Aralık 1908 tarihinde 20 oy alarak mebus seçilmiştir⁶². Tıbbiyede okumuştur. Mebus seçildiğinde ise Tıbbiye'nin son sınıfında uzatmalı öğrencidir.

Onun siyasi kişiliğine gelince, en önemli özelliği Hınçak cemiyeti üyesi olmasıdır⁶³. Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesine göre Hamparsum, 6 Şubat 1909 tarihinde kurulup, 5 Aralık 1911 tarihinde kapanan Osmanlı Demokrat Fırkasının Meclis içindeki otuz kişilik grubu içindedir. Ayrıca, yine 1909 yılında kurulan ve 1911 yılında kapanan Mutedil Hürriyetparveren Fırkası da (Mutedil Liberaller), Hamparsum Efendi'yi belli başlı elemanları arasında göstermiştir. Bunun yanında Hamparsum, Ermeni cemiyetlerinin görüşleriyle uyuşan Osmanlı Sosyalist Fırkasının da sempatizanları arasında gösterilmektedir⁶⁴.

Hamparsum Efendi'nin ismi bazı kaynaklarda Hamparsum Muradyan, bazı kaynaklarda da Hamparsum Boyacıyan olarak kullanılmıştır. O, tanınmamak için çoğu yerde Murad takma ismini de kullanmıştır⁶⁵.

Sicil dosyasında ismi Hamparsum'dur. Fakat, Meclis zabıtlarındaki konuşmalarında, Hamparsum Muradyan olarak geçmektedir. Hamparsum Efendi'nin Boyacıyan sülalesine mensup olduğu açıktır. Ancak, Hamparsum Efendi'nin

⁶¹ *Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet*, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.228.

⁶² Millet Meclisi Sicil Dosyası, Dosya No:5.

⁶³ Yavuz Selim Karakışla, *Ermeni Fırkası (1908), Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt :37, Sayı: 218, Şubat 2001, s.113.

⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.258,281,304,305.

⁶⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s465.

Muradyan sülale adını da kullanmış olması, sülaleye adını veren ve Boyacılık yapan ecdatlarının asıl adının Murad olduğu, bu yüzden bu sülaleye Muradyan da denildiğini akla getirmektedir.

Hamparsum, Taluri ve Sasun isyanlarında önemli roller üstlenmiştir. O bölgedeki Ermeni halkı, İngilizlerin yardım edeceklerini söyleyerek isyana teşvik etmiştir. Hamparsum Efendi, 15 Temmuz 1890 tarihindeki Kumkapı olaylarında da önderlik yapmıştır. Ayrıca, Patrikanenin de etkisinin çok olduğu Meşrutiyet-i Osmaniye Cemiyeti adı altında kurulan derneğin başına getirilmiştir. Ayrıca Taşnaksütyun Ermeni cemiyeti üyesidir⁶⁶. Hamparsum Efendi'nin Mecliste yaptığı konuşmalar siyasi anlayışı hakkında bizi tereddüde düşürmektedir. Sanayi ile ilgili yaptığı konuşmalarda fabrika kurmak isteyen iş adamlarının teşvik edilmesi gerektiğini söylemiştir ki bu tutum liberal anlayışa aittir. Fevzi Demir, Hamparsum Efendi'nin liberal görüşe sahip olduğunu söylemiştir⁶⁷. Hamparsum Efendi ise Mecliste yaptığı bir konuşmada sosyalist olduğunu ifade etmiştir⁶⁸.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra 1908 yılında yapılan seçimlerden önce Ermeniler, Ermeni Patriğinin onayıyla, seçim çalışmalarıyla ilgili görüşmeler yapmak için bir heyet oluşturmuştur. Hamparsum Efendi de bu heyete üye olarak seçilmiştir. Bu heyet, Ermenilerin seçim çalışmalarını sürdürmüştür⁶⁹.

7 Ağustos 1915 tarihinde, Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan ihtilale teşebbüs etmekten suçlu bulunmuştur. Develi kazasından sekiz kişi ile birlikte idam edilmiştir⁷⁰.

1.2. MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (ADANA):

Matyos Nalbantyan Efendi, Meclis-i Mebusanda üçüncü devrede Adana mebusu olarak görev yapmıştır. Dahiliye Nezaretinin, Meclis-i Mebusan Başkanlığına gönderdiği 9 Nisan 1914 tarihli yazısında Nalbantyan Efendi'nin

⁶⁶ MMSD, Dosya No:5.

⁶⁷ Fevzi Demir, *Osmanlı Döneminde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.368.

⁶⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 13 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.694.

⁶⁹ *Servet-i Fünun Gazetesi*, 23 Eylül 1908, No:96.

⁷⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 9, Gömlek No: 99.

Kozan livasından mebus seçildiği, 10 Mayıs 1914 tarihli mazbatasında otuz dokuz oy aldığı bildirilmiştir⁷¹.

1.3. VAHAN BARDIZBARYAN EFENDİ (AYDIN):

Vahan Bardizbaryan Efendi, Meclis-i Mebusan'da ikinci devrede Aydın mebusu olarak görev yapmıştır. 30 Nisan 1912 tarihinde mazbatasını Aydın vilayeti Meclis İdare Kalemi tarafından düzenlenmiştir. 5 Mayıs 1912 tarihinde ikinci şube tarafından tetkik edilen mazbatasını kabul edilerek, görüşülmek üzere Meclis-i Umumi'ye gönderilmiştir⁷². Fakat mazbatasına ulaşamadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir.

1.4. KARAKİN PASTIRMACIYAN EFENDİ (ERZURUM):

Karakin Pastırmacıyan Efendi, 1873 yılında Erzurum'da doğmuştur. Erzurum'da Sansanyan mektebini, Fransa'da Ziraat mektebini ve ayrıca İtalya'da Cenova Üniversitesini bitirmiştir. Mesleği maden mühendisliğidir. Meclis-i Mebusan'da birinci ve ikinci devrede Erzurum mebusu olarak görev yapan Karakin Pastırmacıyan Efendi, Taşnaksutyun Cemiyeti temsilcisidir⁷³. Bunun yanında Pastırmacıyan Efendi, Meclis-i Mebusan içinde Ermeni mebusların kurdukları Osmanlı Sosyalist Fırkası içinde de yer almıştır⁷⁴.

1908 Mebusan seçimlerinde 169 oy alarak Erzurum mebusu seçilmiştir. 21 Mayıs 1908 tarihinde eşinin hasta olması nedeniyle iki hafta izin talebinde bulunmuştur⁷⁵.

İkinci devrede, mazbatasını tetkik edilmiş, 11 Mayıs 1912 tarihinde Üçüncü şube tarafından uygun görüldüğü bildirilmiştir. Fakat bu devrede mazbatasına ulaşamadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir. Bir süre Meclis-i Mebusan İdare

⁷¹ MMSD, Dosya No: 489.

⁷² MMSD, Dosya No: 338.

⁷³ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304,305.

⁷⁵ MMSD, Dosya No: 95.

Amirliği görevinde bulunmuş, sonra istifa etmiştir⁷⁶. Karakin Pastırmacıyan Efendi liberal görüşe sahiptir⁷⁷.

Pastırmacıyan, Ermeni terör örgütüne verdiği destekle tanınmıştır. 14 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı Bankasına yapılan saldırıda önemli rol oynamış, yapılan pazarlıkları o yürütmüştür⁷⁸.

1.5. VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):

Varteks Efendi, 1870 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiş olan Varteks Efendi, Millet mektebini bitirmiştir. Babasının adı Serengülyan'dır. Gedikpaşa Ermeni Mektebi Müdürlüğünde bulunmuştur. Taşnaksütyun Cemiyeti'ne üye olan Varteks Efendi, İkinci Meşrutiyetin ilanından önce yakalanacağını anlayınca kaçmak istemiş, muvaffak olamamış ve yakalanmıştır. İdama mahkum edilmiş, fakat İkinci Meşrutiyet ilan edilince serbest bırakılmıştır⁷⁹.

Meclis-i Mebusan'da birinci, ikinci ve üçüncü devrelerde görev yapan Erzurum mebusu Varteks Efendi, Taşnaksütyun Cemiyeti temsilcisidir⁸⁰. Bunun yanında, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasında müzahir (yardımcı) olarak yer almıştır⁸¹.

1908 yılında yapılan birinci devre mebusan seçimlerinde 162 oy alarak Erzurum'dan mebus seçilmiştir. İkinci devrede yine Erzurum'dan mebus seçilmesine rağmen, mazbatasına rastlanmadığından, kaç oy aldığı bilinmemektedir. Üçüncü devrede ise yapılan seçimlerde 154 oy ile mebus seçildiği, 18 Mayıs 1914 tarihli mazbatasında bildirilmiştir. Varteks Efendi, Meclis konuşmalarında sosyalist görüşe sahip olduğunu ifade etmiştir⁸². Fevzi Demir ise onun liberal görüşe sahip olduğunu iddia etmektedir⁸³.

⁷⁶ MMSD, Dosya No: 95.

⁷⁷ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.376.

⁷⁸ Hüdevendigar Onur, *Ermeni Portreleri Milleti-i Sadıka'dan Hayk'in Çocuklarına-2*, Burak Yayınları, İstanbul, 1999, s.142.

⁷⁹ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

⁸⁰ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.333.

⁸² MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 23 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.634,635.

⁸³ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.376.

1.6. MEDEDYAN OSEP EFENDİ (ERZURUM):

Mededyan Osep Efendi, Meclis-i Mebusan'da üçüncü devrede Erzurum mebusu olarak görev yapmıştır. 18 Mayıs 1914 tarihinde, 128 oy alarak Erzurum mebusu seçilmiştir. 6 Haziran 1914 tarihinde, dördüncü şubede tetkik edilen mazbatasını görüşülmek üzere Meclisi Umumiye gönderilmiştir⁸⁴.

1.7. ARTIN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):

Artin Efendi, Meclis-i Mebusan'da birinci, ikinci ve üçüncü devrede Halep Mebusu olarak görev yapmıştır⁸⁵. Artin Boşgezenyan Efendi, 24 Kasım 1909 tarihinde yapılan ara seçimlerde Halep'ten adaylığını koymuş ve 52 oy alarak mebus seçilmiştir. Mazbatasını Meclis-i Mebusan dördüncü şubede tetkik edilmiş ve kabul edilerek görüşülmek üzere Meclisi Umumiye gönderilmiştir. İkinci devrede, 30 Nisan 1912 tarihli mazbatasında, 318 oy alarak mebus seçildiği bildirilmiştir. Üçüncü devrede ise mazbatasına rastlanmadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir. Artin Boşgezenyan Efendi liberal görüşe sahiptir⁸⁶.

1.8. AGOP HIRLAKYAN EFENDİ (HALEP-MARAŞ):

Agop Hırlakyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da üçüncü devrede Halep mebusu olarak görev yapmıştır⁸⁷. Mazbatasına rastlanmadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir. O, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınmaktadır⁸⁸.

1.9. HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):

Hallacyan Efendi, birinci, ikinci ve üçüncü devrede Meclis-i Mebusan'da İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır⁸⁹. Birinci devre için yapılan seçimlerde 465 oy alarak İstanbul mebusluğuna seçilmiştir. İkinci ve üçüncü devrelerde de İstanbul mebusu seçilen Hallacyan Efendi'nin, bu devrelerde mazbatasına rastlanmadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir.

⁸⁴ MMSD, Dosya No: 534.

⁸⁵ MMSD, Dosya No: 102.

⁸⁶ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.378.

⁸⁷ MMSD, Dosya No: 538.

⁸⁸ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.372.

⁸⁹ MMSD, Dosya No: 129.

1908 yılında yapılan birinci devre Meclis-i Mebusan seçimlerde Hallacyan Efendi'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin listesinden girdiği ve bu cemiyetin belli başlı kişileri arasında olduğu görülmektedir⁹⁰.

Hallacyan Efendi, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Ticaret ve Nafia Nazırı olarak görev yapmıştır⁹¹. 9 Eylül 1909 tarihinde Ticaret ve Nafia Nazırlığına tayin edilmiştir⁹². 18 Şubat 1911 tarihinde de Ticaret ve Nafia Nazırlığından istifa etmiştir⁹³.

Ayrıca, Meclis-i Mebusan'da Nafia Encümeni Reisliği yapmıştır. 30 Ekim 1915 tarihinde, bazı maliye kanunlarını araştırmak için Berlin ve Viyana'da incelemeler yapmaya gönderilmiş, Berlin'den gönderdiği telgrafta, Viyana'da bir müddet daha kalması gerektiğini ve iki ay daha izin istediğini bildirmiştir⁹⁴. Hukukçu olan Hallacyan Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesidir⁹⁵.

Hallacyan Efendi, bakanlığı döneminde soruşturmaya da uğramıştır. 9 Mart 1910 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından hakkında Soma-Bandırma Demiryolu Hattı, Ereğli Kömür Madeni ve Adana Ovası'nın sulanması konularında soruşturma açılmıştır. Bu soruşturmada Şûrâ-yı Devlet Nafia Dâiresi'ndeki dosyaların tetkik edilmesi için, teşkil edilecek tahkik heyetinin yetkili kılındığı bildirilmiştir⁹⁶. Yapılan soruşturmanın sonucu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hallacyan Efendi, mebusluğu yanında Osmanlı devleti tarafından da komisyonlara ve azalıklara atanmıştır. 13 Nisan 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında yapılacak barış şartlarının mali yönünü kararlaştırmak üzere Paris'te toplanacak komisyona, delege olarak tayin edilmiştir⁹⁷. Hallacyan Efendi, 16 Mayıs 1915 tarihinde, Lahey Mahkeme-i Hükmiyesi Osmanlı Üyeliğine tayin edilmiştir⁹⁸.

⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.188, 198.

⁹¹ *TPT, I ve II. Meşrutiyet*, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.402.

⁹² BOA, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:8, Gömlek No: 14.

⁹³ BOA, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:8, Gömlek No: 30.

⁹⁴ MMSD, Dosya No: 129.

⁹⁵ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.359.

⁹⁶ BOA, Fon Kodu: MV., Dosya No:137, Gömlek No: 112.

⁹⁷ BOA, Fon Kodu: İ.MMS, Dosya No:164, Gömlek No: 1331/Ca-11.

⁹⁸ BOA, Fon Kodu: İ.MMS., Dosya No:196, Gömlek No: 1333/B-01.

Yine o, 1914 yılında Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa'nın döneminde, Bahriye Nezareti Hukuk Müşavirliği görevine getirilmiştir⁹⁹.

1.10. KIRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):

Zöhrap Efendi, birinci, ikinci ve üçüncü devrede, Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. Birinci ve üçüncü devrelerde, mazbatasına rastlanmadığından, kaç oy aldığı bilinmemektedir. İkinci devrede ise, 28 Şubat 1913 tarihli mazbatasında, 428 oy ile İstanbul mebusu seçildiği belirtilmektedir¹⁰⁰.

Zöhrap Efendi, 26 Haziran 1861 tarihinde İstanbul'un Beşiktaş semtinde dünyaya gelmiştir. İlkokula Beşiktaş'taki Makrukyan Ermeni Sıbyan mektebinde başlamıştır. Bu arada babasının ölümünden sonra annesinin tekrar evlenmesiyle Ortaköy'deki Tarkmancats Ermeni mektebine devam etmiştir. Maddi imkansızlıklar nedeniyle okul kapanınca, Katolik Lusavoricyan Ermeni mektebine kaydolmuştur.

Bu okuldan mezun olduktan sonra, Galatasaray Sultanisinin Mühendislik bölümüne kayıt olmuştur. Mühendislik bölümünde okurken ilk yazıları Lırakir Gazetesi'nde yayınlanmaya başlamıştır. 1879 yılında Galatasaray Sultanisi Mühendislik bölümünden birincilikle mezun olmuştur. Birkaç ay Nafia Nezaretinde stajyer olarak çalışmıştır.

Ancak Kirkor Zöhrap, hukuk bilimine ilgi duyduğu için, 1880 yılında üvey babası Avedis Yordamyan'ın avukatlık bürosunda çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda Galatasaray Sultanisi Hukuk bölümüne kaydolmuştur. Galatasaray Sultanisi Hukuk bölümü kapatıldığı için Darülfünun Hukuk bölümüne geçmiştir. Hukuk eğitimini tamamlamadan üçüncü sınıfın bitiminde okuldan ayrılmıştır.

Avukatlık kanununa getirilen ek yönetmelikten faydalanarak 1884 yılında Edirne'de Avukatlık sınavına girmiştir. Bu sınavı başararak Birinci Sınıf Avukatlık Belgesi almaya hak kazanmıştır. Bundan sonra İstanbul'da Avukatlık yapmaya başlamıştır.

⁹⁹ Esat Arslan, "Yeniden Düşünmek", *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.552.

¹⁰⁰ MMSD, Dosya No: 137.

Zöhrap Efendi'nin dört çocuğu olmuştur. Bunların birisi erkek, üç tanesi de kızdır. Çocuklarının isimleri Vahan-Levon, Dolores, Aram ve Hermine'dir¹⁰¹.

a. Yazarlığı:

Zöhrap Efendinin yazarlık yönü de vardır. Daha ilkokulda iken Edebiyat öğretmeni şair-yazar Tovmas Terziyan'ı örnek alarak şiirler ve kompozisyon denemeleri yazmaya başlamıştır. İlk yazıları, daha Galatasaray Sultanisi Mühendislik mektebinde okurken 1878 yılında Lırakir Gazetesi'nde yayınlanmaya başlamıştır. 1883 yılında Yergrakunt adlı bir edebiyat dergisi çıkarmıştır. Bu dergi 1889 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. 1891 yılından itibaren Hayrenik Gazetesi'nde yazmıştır. 1892 yılında iki arkadaşıyla birlikte haftalık Masis dergisini çıkarmaya başlamıştır. Ertesi yıl bu dergi kapatılınca bir süre yayın hayatından uzak kalmıştır. 1898 yılında yeniden faaliyete geçen Masis dergisinin yayın kurulunda yer almış ve bir çok öykü kaleme almıştır. 1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine "Nor On" adlı gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. 1909 yılında Azadamard gazetesinde yazmaya başlamıştır. Eserlerinin Türkçeye çevrilmesi, Türk aydınları tarafından da ilgi ve takdirle karşılanmasına sebep olmuştur.

Zöhrap, bütün bu yazarlığı döneminde edebiyatın her yönünü denemiştir. Eleştiri, makale, öykü, düzyazı, şiir, tiyatro, biyografi, anı, tartışma yazıları, edebi tahliller, gezi notları ve bunun gibi yazılarında romantik değil, realisttir. Hukuk Mektebinde okutulan derslerden hazırlanmış, 1909 yılında basılan eski Türkçe "Hukuk-i Ceza" adında bir kitabı bulunmaktadır¹⁰².

b. Avukatlığı ve Hukukçuluğu:

Türkçeyi, Ermeniceyi ve Fransızca'yı çok güzel konuşması ve hitabeti sayesinde Avukatlıkta parlamıştır. Girişimcilerin çok büyük miktarlar etrafında dönen davalarına bakmıştır.

Zöhrap, Abdülhamit döneminde yabancı bir güce sığınmaya ihtiyaç duymuştur. Yıllardır süren iki dava için Rus Konsolosluğu'na başvurmuştur. Bu davalardan birincisi Lacikov ailesine aittir. 1877-1878 savaşıyla açılmış bir tazminat davasıdır. Diğeri de Lübnan'dan tütün kaçıran Rus vatandaşı bir Rum'un davasıdır.

¹⁰¹ Herman Araks, *Kirkor Zöhrap Öyküleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.158.

¹⁰² Herman Araks, *a.g.e.*, s.158-164.

Davalar binlerce altın değerindedir. Zöhrap ilişkileri sayesinde davaları kazanmıştır. 1903 yılında Rus Konsolosluğu adına, tercüman ve hukuk müşaviri olarak mahkemelere girmiştir. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından, onun Rus vatandaşı olduğu ileri sürülerek, Osmanlı mahkemelerine girmesi yasaklanmıştır. 1908 seçimlerinde Ermenilerin birinci sıradaki adayı olunca bazı çevrelerce bu durum gene kullanılmak istenmiştir.

1908 yılında mebus seçimlerinde, Osmanlı Meşrutiyet Ermeni Kurulunun 23 Ekim oturumunda mebus adayı olurken özgeçmişinde şunlara değinmiştir: “Ermeni, Rum, Bulgar siyasi sanıklarının tümünü ücretsiz savundum. İşkence görmüş Bulgar devrimciyi İştîpi kaymakamlığına karşı savunmak için açtığım mahkeme nedeniyle Avukatlık mesleğini sürdürmekten men edildim.”

Özgeçmişini bu şekilde veren Zöhrap Efendi, büyük bir hevesle gerçeği aydınlatmak için 1909 yılında Adana olaylarından sonra idam edilmiş olan altı Ermeni'nin ailelerinin davasını üstlenmiştir. Aileleri, onların katil olmadıklarına, yalancı şahitlerin kurbanı olduklarına dair kanıtlar toplamışlar, İttihatçı idarecilerin tazminat karşılığı davadan çekilmelerini istemelerini kabul etmemişlerdir. Zöhrap Efendi de davanın sürüncemede kalacağını bilmesine rağmen onları oyalamıştır.

1908 yılında Paris'e giden Zöhrap Efendi, İkinci Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a dönmüş ve Hukuk Fakültesinde Ceza Hukuku hocalığı yapmıştır. Verdiği derslerin notlarını, 1883 yılında yayınladığı Murur-u Zaman üstüne bir çalışmayla yayınlanmıştır¹⁰³.

c. Toplumsal ve Siyasal Faaliyetleri:

1908 yılında Başkentteki Ermeni tüccarları toplayıp, ticaretin gelişmesi ve Ermeni tüccarların bu gelişmelerden faydalanabilmesi amacıyla bir dernek kurulmasına öncülük etmiştir. Bu derneğin ilk ve tek faaliyeti İslam şehitlerini anma günü düzenlemek olmuştur. 31 Temmuz 1908 tarihinde Taksim Belediye Bahçesinde düzenlenen bu anma gününde, büyük bir kalabalık karşısında konuşma yapmıştır. Bu konuşma, bir gün sonra, çeşitli dillerde çıkan günlük gazetelerde yer almıştır.

Zöhrap Efendi, yazılarında Prens Sebahattin'e sempatisini dile getirmiştir. Chris'i tutuklayan hükümeti kınamış, Orozdi Bak mağazasındaki grevle ilgili

¹⁰³ Herman Araks, *a.g.e.*, s.164-166.

düşüncelerini belirtmiştir. Bu tutumları, onun siyasi eğiliminin sola, sosyalizme doğru olduğunu göstermektedir.

Zöhrap, 28 Kasım 1911 tarihinde hükümete yaptığı başvurusunda, siyasi yaşamında önemli sayılacak bazı temel sorunlara çözüm önerilerinde bulunmuştur. Ona göre, Ermeniliğin kurtuluşu, Osmanlılığın kurtuluşundadır. Yeni belalara sahne olmaya aday bölgelerin bu öneriler sayesinde sakinleşeceğini savunmuştur. Yönetim, azınlıklara karşı güvensizlik ve sertlik göstermektedir. Yönetimde bir ırkın bir bölümü ayaklanmışsa, hemen onları ezeriz görüşü hakimdir. Zöhrap ise, bir güçlük karşısında hemen kılıca sarılmanın doğru bir siyaset olmadığını düşünmektedir. Sertlik yapılırsa, bu sertliğin telafisinin de olması gerektiği kanaatindedir.

Ayrıca Zöhrap Efendi, reformların acil olarak yapılması taraftarıdır. Fakat bu reformların olmadığını, yolların, okulların yapılmadığını, üç milyon liralık bir kaybın olduğunu belirtmektedir. Bir milyon lira ile muntazam işlerin yapılabileceğini, bu işte hükümetin sorumlu olduğunu beyan etmektedir. Yapılacak reformların Arnavutluk ile sınırlı olmasının, Arnavutluk'un isyan etmesi sonucu oluştuğunu, bu olaya bakılacak olursa, reform yapılabilmesi için diğer azınlıkların da isyan çıkarması gerektiği sonucunun çıkarılacağını düşünmektedir.

Zöhrap Efendi, Yunanistan ve Bulgaristan'ın varlığından dolayı, Rum ve Bulgar unsurları baskı altında tutmanın yanlış olduğunu, bir bomba olayından bütün Rumların ve Bulgarların sorumlu tutulamayacağını savunmaktadır. Rum ve Bulgarların yaşadıkları yerlerdeki yöneticilerin bu unsurlara şüphe ve güvensizlik duyduğu görüşündedir. Bütün bu unsurlar Osmanlı olarak görülürse ve adaletli davranılırsa entrikaların etkisinin olmayacağını, Makedonya'da durumun sağlanacağını ifade etmektedir¹⁰⁴.

İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi liberal görüşe sahiptir ve Ahrar Fırkası ile Taşnak cemiyetine yakındır¹⁰⁵. Onun, 1908 yılında yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Fırkasının listesinden girdiği görülmektedir. Daha sonra Osmanlı Ahrar Fırkasına geçmiştir. O, ayrıca Sosyal, siyasal ve milliyetçi bir parti olan Hürriyet ve Teavün-i Milli Cemiyetinin kurucuları arasında bulunmaktadır. Bununla

¹⁰⁴ Herman Araks, *a.g.e.*, s.166-169.

¹⁰⁵ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

birlikte, 1908 yılında kurulan gayrimüslimlerin hakimiyetinin açık olarak görüldüğü Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübünün reisi olduğu söylenmektedir¹⁰⁶.

31 Mart olaylarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif simalarından Halil Bey'i evinde saklayarak onun yaşamını kurtarmıştır.

Reform sorunu ve son seçimlerde Ermenilerin talepkar tavrı, İttihatçıların tepkisini çekince, onlara yaklaşmanın gerektiğine inanmıştır. Ermenilerin tehlike anında tek bir yürek olarak Türk'ün yanında olması gerektiği görüşünü savunmuştur. İstanbul ve Anadolu'daki varlıklı Ermenilerin maddi fedakarlıklarla Osmanlı ordusuna seyyar hastane tahsis etmeleri ve bunun gibi yardımlar yapmaları için çalışmıştır. Reformları kaldırmayı kafasına koyan İttihatçılar, İstanbul'daki düşünürlerden iki yüz elli kişiyi tutuklamışlardır. Bu tutuklular Çankırı ve Ayaş'a gönderilmişlerdir. Bunun üzerine Zöhrap, bir yazı kaleme almış ve bu yazı Patrik tarafından Sadrazam Sait Halim Paşa'ya iletilmiştir. Bu yazı Sadrazama verilirken giden heyette Zöhrap Efendi de bulunmuştur. Bu arada Talat Paşa'ya hitaben de bir yazı kaleme almıştır. Tutuklananların ailelerinin kendisine müracaat etmesi ve üzüntülerini dile getirmeleri sonucu kızgınlakla Mithat Paşa ve Talat Paşa'dan hesap sormuş, açıklama yapmalarını istemiştir.

20 Mayıs 1915 tarihinde Erzurum Mebusu Varteks Efendi ile beraber tutuklanarak Diyarbakır Divan-ı Harbinde yargılanmak üzere Diyarbakır'a yollanmıştır. Yolda Varteks Efendi ile birlikte öldürülmüştür¹⁰⁷.

1.11. ONNİK İHSAN EFENDİ (İZMİR):

Onnik İhsan Efendi, üçüncü devrede İzmir mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. Aydın Vilayeti, Meclis İdare Kalemi tarafından 30 Nisan 1914 tarihinde düzenlenen mazbatasında yüz elli dokuz oy ile mebus seçildiği bildirilmiştir. 16 Mayıs 1914 tarihinde, Meclis-i Mebusan Birinci Şube tarafından tetkik edilen mazbatasına uygun görülerek 18 Mayıs 1914 tarihinde, Heyeti Umimi'de görüşülmek üzere Meclise sevk edilmiştir¹⁰⁸. Onnik Efendi, İttihak ve Terakki

¹⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.188,244,370.

¹⁰⁷ Herman Araks, *a.g.e.*, s.169:172.

¹⁰⁸ MMSD, Dosya No: 552.

Cemiyeti üyesidir. Onnik Efendi'nin mebus seçilmeden önceki mesleği Ziraatçılıktır¹⁰⁹.

1.12. TIRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):

Trayan Nali Efendi, Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci devresinde mebusluk yapmıştır. Aynı zamanda Katip Üyelik görevinde de bulunmuştur¹¹⁰. 1875 yılında Manastır'da doğmuştur. Babasının adı Dimitri'dir. Hukuk mektebini bitirmiş ve dava vekilliği yapmıştır. 1908 yılında yapılan seçimlerde, Manastır'dan mebusluk için adaylığını koymuş ve 91 oy alarak mebus seçilmiştir. İkinci devrede ise mazbatasına rastlanmadığından, kaç oy aldığı bilinmemektedir.

1.13. DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):

Dagavaryan Efendi, 1862 yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Yurt dışındaki tıp eğitiminden önce, 1880 yılında kurulan Halkalı Baytar Mekteb-i Alisini bitirmiştir. Doktorluğu yanında aynı zamanda Veteriner Hekim, yani o zamanki adıyla Baytardır¹¹¹. Paris'te Ziraat mektebinde, Sorbon Üniversitesi'nde, Paris Pastör Enstitüsü'nde, Paris Tıp Fakültesi'nde okumuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra doktorluk yapmaya başlamıştır¹¹². Dagavaryan Efendi, Meclis-i Mebusan'ın birinci devresinde görev yapmış, aynı zamanda İdare Amirliği görevinde de bulunmuştur¹¹³. 1908 yılında yapılan seçimlerde 124 oy alarak Sivas'tan mebus seçilmiştir.

Dagavaryan Efendi Sosyalist görüşe sahip olduğunu ifade etmektedir. Meclis-i Mebusan içinde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın sempatanları arasındadır. Ancak bu partiye üye değildir. O, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesidir. Hükümete verilen listede, partinin Meclis-i İdare Azası olarak bildirilen isimler arasında Dagavaryan Efendi de vardır¹¹⁴.

¹⁰⁹ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.363.

¹¹⁰ MMSD, Dosya No.280.

¹¹¹ Cemal Kutay, *Şehit Sadriazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, C:1, Kültür Matbaası, 1983, s.104.

¹¹² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304,305,315.

¹¹³ MMSD, Dosya No: 227.

¹¹⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası –II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.48.

1.14. DİKİRAN BARSAMYAN EFENDİ (SİVAS):

Dikran Barsamyan Efendi, Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde Sivas mebusu olarak görev yapmıştır. 19 Mart 1914 tarihli mazbatasında 172 oy alarak mebus seçildiği bildirilmiştir. Barsamyan Efendi'nin mazbatasını Meclis-i Mebusan üçüncü şubede tetkik edilmiş, kabul edilerek görüşülmek üzere Meclis-i Umumi'ye gönderilmiş olup mebusluğu onaylanmıştır. Darülfünun Diyanet Medresesinde İngilizce öğretmenliği yapmıştır¹¹⁵. Barsamyan Efendi, 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin kapanması sonucu bu cemiyetin yerine kurulmuş olan Teceddüt Fırkasının¹¹⁶ ilk İdare Heyeti üyeleri arasında yer almıştır¹¹⁷.

1.15. PAŞAYAN KARABET EFENDİ (SİVAS):

Paşayan Karabet Efendi, Meclis-i Mebusan'da ikinci devrede görev yapmış olup, 6 Mayıs 1912 tarihinde mazbatasını düzenlenmiştir. Paşayan Efendi'nin mazbatasını 2 Mayıs 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan ikinci şubede görüşülmüş ve Heyeti Umumi'de görüşülmek üzere Meclise sevk edilmiştir. Fakat mazbatasına ulaşamadığı için bu seçimlerde kaç oy aldığı bilinmemektedir¹¹⁸. Doktor olan Karabet Efendi, Taşnaksütyun komitesi üyesidir ve ayrıca liberal görüşe sahiptir¹¹⁹.

1.16. AGOP BABIKYAN EFENDİ (TEKİRDAĞ):

Agop Babikyan Efendi, 1856 yılında Edirne'de doğmuştur. Fransız mektebinde okuduktan sonra, Sofya'ya memur olarak gönderilmiştir. Ayastafonos görüşmelerinde katıplık görevinde bulunmuştur. Bosna-Hersek'te de bir süre görev yapmış, bu bölge Avusturya-Macaristan'a bağlanınca İstanbul'a gelmiştir. 1879 yılında Edirne Ticaret Mahkemesi Başkatıplığına atanan Babikyan Efendi, 1881

¹¹⁵ MMSD, Dosya No: 586.

¹¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.191.

¹¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304.

¹¹⁸ MMSD, Dosya No: 440.

¹¹⁹ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.371.

yılında İstinaf Mahkemesi İkinci Başkanlığına getirilmiştir. 1891 yılında İstanbul'a dönmüş ve Avukatlık yapmaya başlamıştır¹²⁰.

Babikyan Efendi, birinci devrede Tekirdağ mebusu olarak görev yapmıştır. 1908 yılında yapılan seçimlerde 44 oy alarak mebus seçilmiştir¹²¹. Ayrıca o, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesidir¹²².

Adana'da meydana gelen olayları araştırmak üzere Meclis tarafından seçilen heyet arasında yer alan Babikyan Efendi, Adana'da araştırma görevini yaparken rahatsızlanarak İstanbul'a dönmüştür.

1 Ağustos 1909 tarihinde geçirdiği felç dolayısıyla vefat etmiştir¹²³. 15 Ağustos 1909 tarihinde de Mebusan dairesinden Dahiliye Nazırlığı'na gönderilen yazıda, Tekfurdağı mebusu Agop Babikyan'ın vefat ettiği için yerine bir mebus seçilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹²⁴.

1.17. AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKİRDAĞ):

Agop Boyacıyan Efendi, 1854 yılında Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da Mühendislik mektebinde okumuştur. Darülfünun Ulumu Siyasiye ve Tıbbiye Şubesi Müdürlüğünde bulunmuştur.

Boyacıyan Efendi, Meclisi Mebusan'da birinci ve ikinci devrelerde mebus olarak görev yapmıştır. Agop Babikyan'ın ölümü üzerine, Agop Boyacıyan 23 Kasım 1909 tarihinde Tekfurdağı mebusluğuna seçilmiştir. Edirne vilayetinin 14 Kasım 1909 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda Boyacıyan'ın 45 oy alarak mebus seçildiği bildirilmiştir. Boyacıyan, ikinci devre için yapılan seçimlerde de mebus seçilmeyi başarmıştır. 30 Nisan 1912 tarihinde Edirne vilayetinden gönderilen yazıda, Agop Boyacıyan Efendi'nin Tekfurdağı mebusu seçildiği bildirilmiştir. Fakat ikinci devredeki mazbatasına ulaşamadığı için, kaç oy aldığı bilinmemektedir¹²⁵.

¹²⁰ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

¹²¹ MMSD, Dosya No: 89.

¹²² Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.113.

¹²³ Hüdavendigâr Onur, *a.g.e.*, s.26.

¹²⁴ MMSD, Dosya No: 89.

¹²⁵ MMSD, Dosya No: 90.

Agop Boyacıyan 1908 yılında kurulan Türk Derneği'nin üyeleri arasında yer almıştır. Bu dernek 1912 yılında Türk Ocağı'na katılmıştır¹²⁶.

1.18. VİRAMYAN ONNİK EFENDİ (VAN):

Viramyan Onnik Efendi, ikinci ve üçüncü devrelerde Van mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. İkinci devrede mazbatasına rastlanmadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir. Üçüncü devrede, 8 Eylül 1914 tarihinde düzenlenen mazbatasında, yüz sekiz oy alarak Van sancağından mebus seçildiği bildirilmiştir¹²⁷.

Viramyan Efendi, Taşnaksütyun komitesi üyesidir ve aynı zamanda liberal görüşe sahiptir. O, ayrıca Van bölgesinde, Taşnaksütyun komitesinin idareciliğini yapmıştır¹²⁸. Aram Manukyan Van'da faaliyet içerisinde olan bütün Ermeni gruplarını bir araya toplayarak Ermeni İhtilal örgütünü kurmuştur. Viramyan da bu örgütün yöneticiliğini yapmıştır¹²⁹. Viramyan'ın, 15 Kasım 1916 tarihinde Van ayaklanmasında öldüğü anlaşılmıştır¹³⁰.

1.19. VAHAN PAPAZYAN EFENDİ (VAN):

Vahan Papazyan Efendi, 1876 yılında Van'da dünyaya gelmiştir. Petersburg'da Tarih ve Edebiyat eğitimi görmüştür. Liberal görüşe sahip olan Papazyan Efendi, Taşnaksütyun komitesi üyesidir¹³¹.

Papazyan Efendi, birinci ve üçüncü devrelerde Meclis-i Mebusan'da Van mebusu olarak görev yapmıştır. 1908 seçimlerinde 61 oy alarak mebus seçilmiştir. Üçüncü devrede ise mazbatasına rastlanmadığı için kaç oy aldığı bilinmemektedir¹³².

¹²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304.

¹²⁷ MMSD, Dosya No: 460.

¹²⁸ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.378.

¹²⁹ Ahmet Tetik, "Portre (2) Viramyan", *Türk Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.133.

¹³⁰ *TPT, I ve II. Meşrutiyet*, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.52.

¹³¹ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.378.

¹³² MMSD, Dosya No: 264.

Meclis-i Mebusan'da üyesi bulunmayan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın sempatanları arasında Vahan Papazyan Efendi de vardır. Birinci Dünya Savaşında Ruslarla yapılan savaşta, Van bölgesinin idaresi Vahan Papazyan'a verilmiştir¹³³. Ermeni isyanına katılmış ve 15 Kasım 1916'da öldürülmüştür¹³⁴.

2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN BİRİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:

Adana-Kozan mebusu Hamparsum Efendi, Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi, Erzurum mebusu Varteks Efendi, Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, İstanbul mebusu Hallacıyan Efendi, İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Manastır mebusu Tirayan Nali Efendi, Sivas mebusu Dagavaryan Efendi, Tekirdağ mebusu Agop Babikyan Efendi, Tekirdağ mebusu Agop Boyacıyan Efendi ve Van mebusu Vahan Papazyan Efendi Meclis-i Mebusan'da görev yapan Ermeni mebuslardır. Birinci devrede on Ermeni mebus görev yapmıştır. Yukarıda on bir mebus olmasının sebebi Tekirdağ mebusu Agop Babikyan Efendi vefat ettiği için, yerine Agop Boyacıyan Efendi'nin seçilmesindedir.

Meclis-i Mebusan'ın birinci devresinde hiç konuşma yapmayan Ermeni mebuslar da bulunmaktadır. Bunlar, Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan ve Van mebusu Vahan Papazyan Efendilerdir.

2.1.HAMPARSUM EFENDİ – (MURAD) (ADANA-KOZAN):

25 Nisan 1909 tarihinde yapılan Meclis-i Umumi¹³⁵ toplantısında, Kilikya müstafi Katakikosu Sahak Efendi'nin, Adana olaylarında Ermenilerin korunması için, Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan Efendi'ye gönderdiği telgraf okunmuştur. Hamparsum Boyacıyan ve arkadaşları da bu telgrafa dayanarak, mezalim yapılan yerlerdeki asayişin süratle temin edilmesine ve bu olayda hataları görülen memurların ve askerlerin görevden alınmalarına dair bir teklif vermişlerdir.

¹³³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, 1952, s.304,305.

¹³⁴ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.378.

¹³⁵ Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinin birlikte yaptıkları toplantılardır.

Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in daha önce bu konuda Adana'daki idarecilere telgraf çekildiğini söylemesi üzerine, Erzurum mebusu Varteks Efendi, bu telgrafın çok hafif olduğunu iddia etmiştir. Varteks Efendi'nin bu iddiası üzerine, Hamparsum Muratyan Efendi de tekrar talgraf çekilmesini önermiş ve bu teklif kabul edilmiştir¹³⁶.

Adana-Kozan mebusu Hamparsum Efendi, Birinci devrede Mecliste toplam yirmi dokuz konuşma yapmış olup, bunlardan altısı askeri, ikisi asayiş, birisi hukuki, birisi eğitim, on üçü idari, birisi sanayi, beşi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Hamparsum Muradyan Efendi, askerlik süresinin kısaltılmasını önermektedir. Bedelli askerlik yapanların altı ayda askerlik eğitimlerini öğrendiklerine göre, normal olarak askere alınanların da iki senede askerlik eğitimini öğrenebilecekleri görüşünü savunmaktadır¹³⁷.

Hamparsum Efendi, vatan için yapılan hizmetin kutsal olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bir müşir vatani için, vatanının hürriyeti ve adaleti için çalışırsa o müşirin aldığı maaş ve madalyalar hakkıdır. Bu şekilde çalışan müşir şereflerin en büyüğüne layıktır¹³⁸.

Hamparsum Efendi, Arabistan'da görev yapan subayların çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları görüşündedir. Arabistan'a gönderilecek subayların görev sürelerinin fazla olduğunu, ayrıca Arabistan iklimine alışmanın zor olduğunu dile getirmektedir. O, bunun için Arabistan'a gidecek subaylara daha fazla maaş vermenin uygun olacağını düşünmektedir¹³⁹.

Hamparsum Efendi, asker alırken her bölgeye eşit davranılması gerektiğini savunmaktadır. Askerlik Kanununun memleketin her yerinde eşit şartlarda uygulanmadığını, bazı yerlerin nedense devlete asker vermediğini belirtmektedir. O, istipdat devrinde bunların olabileceğini, fakat Meşrutiyet döneminde bunların ortadan kaldırılması gerektiğinin düşünmektedir¹⁴⁰.

¹³⁶ *Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi*, 12 Nisan 1909, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.159.

¹³⁷ *MMZC*, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 3 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.151.

¹³⁸ *MMZC*, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 2 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.646,647.

¹³⁹ *MMZC*, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 3 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.604.

¹⁴⁰ *MMZC*, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 7 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.186.

Hamparsum Muradyan Efendi, askere alınacak vatandaşların her konuda eğitilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bütün Osmanlıların askerlik vazifesini yapması gerektiğini, hatta askerlikten muaf tutulan öğretmenlerin askerlerle temas ederek onlara yararlı olabileceklerini düşünmektedir. Ona göre, öğretmenler askerlerle temas edip onlara bir şeyler öğretebilirlerse, 31 Mart vakası gibi olayların da önüne geçilebilecektir. Ayrıca o, askeri eğitimin süresinin de çok fazla olduğunu, askerlik süresinin mümkün olduğunca kısaltılması gerektiğini belirtmektedir¹⁴¹.

Hamparsum Efendi, askerlik bedelinin peşin alınmasına karşıdır. O, askerlik bedeli taksitler halinde alınırsa, fakir vatandaşların da bu bedeli karşılayabileceğini düşünmektedir. Bu bedel eğer peşin olarak alınacak olursa, bedelli askerliği sadece zenginlerin yapabileceğini ifade etmektedir¹⁴².

Asayiş:

Hamparsum Efendi, memleketin bazı bölgelerinde kıtlığın tehlikeli boyuta ulaştığına dikkat çekmektedir. O, Sivas ve Adana'da meydana gelen kıtlıktan dolayı Dahiliye Nazırı'nın Meclise izahat verdiğini ve gerekli düzenlemeleri yapacağını bildirdiğini, Kozan ve Haçin'de de kıtlık olduğunu ve günde beş, altı kişinin öldüğünü bildirerek, Kozan ve Haçin'de de tedbir alınmasını istemektedir¹⁴³.

Hamparsum Muradyan Efendi, devletin vatandaşlarına müslim olsun, gayrimüslim olsun güvenmesi gerektiğini söylemektedir. Adana'nın Bahçe kazası halkının harap olan kilisenin yerine uygun bir yerde yeni bir kilise yapılmasını istediklerini, fakat Valinin kilisenin yerinin güvenliği tehlikeye atacak bir yerde olmasından dolayı engellediğini beyan etmektedir. O, Ermenilerin ihtilal çıkaracaklarının ve bu kiliseyi bu isyan için kullanacaklarının düşünülmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁴.

Dini:

Hamparsum, dini nikah istemeyen vatandaşların nikahlarının devlet görevlileri tarafından kısılması gerektiği görüşündedir. O, sadece imamların ve papazların kıydıkları nikahların değil, birbirimizi istiyoruz diyerek kadıya giden bir

¹⁴¹ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 17 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.183.

¹⁴² MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 2 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.429.

¹⁴³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 1, 13 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.132.

¹⁴⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 4 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.599,670.

kız ve bir erkeğin nikahlarının da geçerli olmasını istemektedir. O, bu nikahların da imam ve papazların kıydıkları nikahlar gibi meşru olması gerektiğini düşünmektedir¹⁴⁵.

Eğitim:

Hamparsum Muradyan Efendi, Telif Hakkı Kanununu, fakir öğrencileri de düşünülerek çıkarmak gerektiğini düşünmektedir. Bir Rüştîye hocasının, fakir öğrencilerin ders kitabı alamadıkları için okuyamadıklarını söylediğini, o da bu fikre katıldığını belirtmektedir. O, ya telif hakkı kanununun kabul edilmemesini, ya da fakir öğrencilere bedava kitap dağıtılması gerektiği görüşünü savunmaktadır¹⁴⁶.

İdari:

Hamparsum, Osmanlı nizamlarında yıllarca sosyalizm esaslarının kullanıldığı görüşündedir. Ona göre, Osmanlı nizamları sosyalizm üzerine kurulmuştur ve dünyada bütün devletler sosyalizmin lehindedir. O, kapitalistliğin ise zaman içinde oluşacağını, bütün mebuslar sosyalist olsalar bile, kapitalistlerin gelip fabrika açacağını, bu fabrikalarda da işçilerin olacağını ifade etmektedir¹⁴⁷.

Hamparsum Efendi, din ve milliyet özgürlüğünü savunmaktadır. İnsanın mezhebinin değişebileceğini fakat milliyetinin değişmeyeceğini belirterek, din değiştirmenin bir vicdan meselesi olduğunu belirtmektedir. O, Ermeni olmasının hiçbir zaman Osmanlı olmasına mani olmayacağını, insanların din ve milliyetlerini açık açık konuşmalarının Osmanlı devletini daha da güçlendireceğini düşünmektedir¹⁴⁸.

Hamparsum Muradyan Efendi, Meclise mebus seçerken halkın çok dikkatli olmasını istemektedir. O, milletin Mebus seçerken bazen yanılabilirdiği kanısındadır. Cahil olan halkın bazen yüzüne tokat atan eli öptüğünü, bunu da halkın cahilliğine ve bilgisizliğine vermek gerektiğini ifade etmektedir¹⁴⁹.

Hamparsum, devletin kıtlık olan bölgelere yardım etmesini istemektedir. O, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde olduğu gibi, Adana vilayetinde de kıtlık olduğunu

¹⁴⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 30 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.266,424.

¹⁴⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 13 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.592.

¹⁴⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 7 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.278.

¹⁴⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 30 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.266,424.

¹⁴⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 26 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.511.

dile getirmektedir. İçişleri Bakanının bu vilayetlerde tahkikat yaptırdığını bildiğini, gerekli olan paranın ihtiyacı olan Adana vilayetlerine verilip verilmediğini bilmek istediğini ifade etmektedir. Adana'daki halkın araç gereci ve tohumu olmadığı için çiftçilik yapamadığını ve aç olduğunu dile getirmektedir¹⁵⁰.

Hamparsum Muradyan Efendi, asayişsizlik olan yerlerde, o bölgelerin yöneticilerinin görevlerini yapmadıklarını düşünmektedir. Diyarbakır'da, Bitlis'te, Muş'ta ve Adana'da çok gaddarlıklar olduğunun istihbaratını aldığını ifade etmektedir. O, bunu tetkik için bir heyetin gönderilmesi fikrinin ise yanlış olduğu görüşündedir. Heyet göndermenin israftan başka bir şey olmayacağını, oradaki valilerin, Mutasarrıfların, Kaymakamların verecekleri emirlerle bu gaddarlıkların önünü alabileceklerini savunmaktadır¹⁵¹.

Hamparsum Efendi, bir muhacirin serseri olup olmadığını tespit etmek için müddet konmasına karşı çıkmıştır. Hamparsum, taşradan gelen muhacirlerin kefil göstermeleri halinde serseri olmadıklarının anlaşılacağı görüşündedir. O muhacirlerin sokaklarda işsiz güçsüz dolaşmalarının ise hiç uygun olmadığını düşünmektedir¹⁵².

Hamparsum Muradyan Efendi, serseri olanlara dayak atılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, serseriler islah edilmeli ve eğitilmelidir. O, hürriyetin olduğu yerde dayak olayı ortadan kalkmalıdır görüşünü savunmaktadır¹⁵³.

Hamparsum Muradyan Efendi, serseriliğin süre ile tespitine karşıdır. O, serseri kanununda, bir kişinin gerek İstanbul'da olsun, gerek başka yerde olsun bir işe müracaat etmesi için iki aylık süre tanınmasının insafsızlık olduğunu düşünmektedir. Bu kişinin işe müracaat etse bile, hürriyetini ispat edememesinin, onun serseri olarak kabul edilmesine yeteceği görüşündedir¹⁵⁴.

Hamparsum Efendi, Adana olaylarının devlet görevlilerince çarpıtıldığı görüşündedir. Olaylar hakkında Adana Valisi'nin yazdığı telgraflara inanıldığını, Valinin Ermeni milletini suçlu göstererek yalan söylediğini zaten ispatladığını dile

¹⁵⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 1 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.190.

¹⁵¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 1, 26 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.497.

¹⁵² MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 2, 12 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.461,462.

¹⁵³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 2, 18 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.616.

¹⁵⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 2, 12 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.461.

getirmektedir. O, Ermenilerin istedikleri hakların, hürriyet ve adaletin bir gereği olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁵.

Hamparsum Efendi, her türlü cemiyetin kurulması taraftarıdır. Ona göre, cemiyetler vasıtasıyla Meşrutiyete kavuşulmuştur. O, siyasi cemiyetlerin kurulabileceği gibi, milletler için de cemiyetlerin kurulabilmesi gerektiğini savunmaktadır¹⁵⁶.

Hamparsum Efendi, halkı greve teşvik edenlerin cezalandırılmasına karşıdır. Maaşlarının az olduğunu söyleyerek bir işçiyi greve teşvik eden kişinin ceza almasının doğru olmadığını düşünmektedir. Eğer zor veya şiddet ile greve zorlayan olursa bunların cezalandırılmalarını, fakat söz ile teşviğin suç sayılmamasını önermektedir¹⁵⁷.

Hamparsum Muradyan Efendi, kız çocuklarının belli bir yaşa gelmeden evlendirilmelerine karşı çıkmıştır. O, dokuz, on yaşlardaki kızların çocuk yapmak için bedenlerinin olgunlaşmadığını düşünmektedir. Ayrıca, yabancı ülkelerin bazılarında on sekiz yaşına gelmeden kızların evlenmesine izin verilmediğini ifade etmektedir¹⁵⁸.

Hamparsum Efendi, Mecliste kanun çıkarılırken işlerin daha hızlı yürütmesi için önlemler alınması gerektiğini düşünmektedir. O, her kanunu şubelere göndermenin yanlış olacağını, bu şekilde davranılırsa bundan önce şubelere gönderilmeden çıkan kanunların geçersiz olduğunun herkese ilan edilmiş olacağını düşünmektedir. Eğer her kanunu şubelere gönderirlerse, işlerin çok yavaşlayacağına dikkat çekmektedir¹⁵⁹.

Sanayi:

Hamparsum Efendi, sanayinin önüne ne kadar set çekilirse çekilsin fabrikaların büyümesinin önüne geçilemeyeceği fikrini savunmaktadır. Bunun için

¹⁵⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 3, 18 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.111.

¹⁵⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 7 Temmuz 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.92,451.

¹⁵⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 18 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.113,120,396.

¹⁵⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 4, C: 1, 19 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.216.

¹⁵⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 4, C: 1, 2 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.427.

sanayiye teşvik ederek, fabrikaların kontrollü olarak büyümesinin sağlanmasını önermektedir¹⁶⁰.

Siyasi:

Hamparsum Muradyan Efendi, köylülerin bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, halkın toplantılar yapması doğru bir davranış değildir. O, köylülerin Meşrutiyetin anlamını bilmediklerini, toplantı yapmak yerine, köyleri gezerek köylülere haklarını ve özgürlüklerini anlatmak gerektiğini düşünmektedir¹⁶¹.

Hamparsum Efendi, kendisinin sosyalist olduğunu belirtmektedir. Fakat her fikre karşı açık olduğunu, sosyalizmin yanlış olduğuna kendisini ikna edebilirlerse fikrinden kolayca vazgeçebileceğini beyan etmektedir¹⁶².

Hamparsum, halkın birlik olarak memlekette sosyalizmi hayata geçirebileceklerini düşünmektedir. Hükümdarların bütün halkı kendilerinin yönetmek istediklerini, fakat halkın kendi hukukunu eline alması gerektiğini ve sosyalizmin esasının bu olduğunu savunmaktadır. O, nasıl dünyada tüccarlar birlik oluşturuyorlarsa, şirketler kuruyorlarsa, bunun kendi menfaatlerini korumak için olduğunu, dünyadaki bütün işçilerin de birlik oluşturması gerektiğini savunmaktadır. Hamparsum, işçilerin menfaatlerinin müşterek olduğuna, işçilerin menfaatleri bir olursa Ermeni, Türk ve Kürt işçilerin birbirlerini kırmayacağına inanmaktadır. İşçilerin, memurların ve sanatkârların, ırk ve mezhep ayrılığını bırakarak kaynaşacağını iddia etmektedir¹⁶³.

Hamparsum Efendi, söz hürriyetinin engellenmesine ve kısıtlanmasına karşıdır. O, suskun bir adamın ne düşündüğünün bilinemeyeceğini, konuşanın ise fikrinin öğrenileceğini düşünmektedir. Cemiyetleri de serbest bırakarak milletin ne düşündüğünün anlaşılabilirliğini savunmaktadır¹⁶⁴.

Hamparsum Efendi, Meşrutiyetin kazanılmasında meydana çıkan güçlülere işaret etmektedir. Ayrıca halkın seviyesinin Meşrutiyeti devam ettirecek düzeyde olmadığını söyleyenlere karşı çıkmaktadır. O, ilk Meşrutiyet denemesinde başarılı

¹⁶⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 4, 10 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.286.

¹⁶¹ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 3, 4 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.474.

¹⁶² MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 3, 13 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.694.

¹⁶³ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 3, 13 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.694.

¹⁶⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 4, 6 Haziran 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.476.

olunamadığını, bu sefer Meşrutiyeti korumaları gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca halkın da seviyesinin Meşrutiyeti korumaya yeterli olduğunu düşünmektedir¹⁶⁵.

2.2. VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):

Erzurum mebusu Varteks Efendi, birinci devrede Mecliste toplam yetmiş iki konuşma yapmış olup, bunlardan onu askeri, dördü asayiş, üçü dini, ikisi eğitim, dokuzu hukuki, yirmi dokuzu idari, dokuzu mali, altısı da siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Varteks Efendi, askerlik görevini her Osmanlı vatandaşının yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir. O, zengin gayrimüslimlerin bedel verip askerden kurtulmasına, bedel veremeyecek durumdaki gayrimüslimlerin ise askere alınmasına karşıdır. Ona göre, Müslüman olsun, gayrimüslim olsun herkes vatani vazifelerini yapmalıdır. Bunun için de Meclisin, 1909 senesinden sonra askerlik bedeli olarak para alınmayacağını karara bağlamasını önermektedir¹⁶⁶.

Varteks Efendi, iltimas, torpil yoluyla rütbe terfisi alınmasına karşıdır. Ona göre, eğer bu yolla terfiler yapılırsa, muharebeye giden subaylar ve askerler, biz niye kanımızı dökelim diye düşüneceklerdir. Kanlarını dökseler bile helal etmeyeceklerdir¹⁶⁷.

Varteks Efendi, askerlikte terfi sınavını kazanamayanların terfi ettirilmelerinin yanlış olduğunu düşünmektedir. O, bu kişilerin terfi ettirildikleri görevi başarıyla yapamayacaklarını savunmaktadır. Sınavda başarılı olamaması da fukara oldukları ve aile sahibi oldukları için, bazı mebusların onları terfi ettirmeyi düşündüklerini, bunların aileleri için donanmayı mahfetmenin gereksiz olduğunu ifade etmektedir¹⁶⁸.

Varteks, zengin olsun, fakir olsun her Osmanlı vatandaşının askerlik yapması gerektiğini savunmaktadır. O, vatani muhafaza etmenin her Osmanlı vatandaşının vazifesi olduğunu ve askerliğin mukaddes bir vazife olduğunu düşünmektedir. Fakat bir kesimin askerlikten müstesna tutulmasının yanlış olduğunu,

¹⁶⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 3, 5 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.103.

¹⁶⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 20 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.169.

¹⁶⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 24 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.239.

¹⁶⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 25 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.161.

sadece vatani müdafaa etmenin, fakirlerin vazifesi olmadığını, eğer zenginler, öğretmenler, din adamları askerlikten muaf tutulacaksa buna karşı olduğunu beyan etmektedir¹⁶⁹.

Varteks Efendiye göre, müsteşarların asker olup olmaması Meclisin işi değildir. O, Harbiye Nezareti müsteşarlarının asker olması şartını Meclise tasdik ettirmemesine rağmen, hükümetin müsteşarlık için kendi istedikleri adamları seçmelerinin yanlış bir davranış olduğunu savunmaktadır¹⁷⁰.

Varteks, rütbe ve nişan için vatan vazifesi yapılmasına karşıdır. O, bir kişinin vatanını korumak için vazife yaptığında mükafat, bir rütbe veya nişan beklemesinin yanlış olduğunu, o vazifeyi yapmanın manevi hissini daha önce gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca rütbeye göre nişan vermenin yanlışlığına da dikkat çekmektedir¹⁷¹.

Varteks Efendi, Jandarmaların askerlikten muaf tutulmalarına karşı çıkmaktadır. O, jandarmaların bu mesleği para kazanmak için yaptıklarını ve vatan için canlarını düşman karşısında feda etmelerinin vazifeleri olduğunu savunmaktadır¹⁷².

Varteks Efendi, askere alınan vatan evlatlarının, üç sene boyunca sadece talim yapmalarına karşı çıkmaktadır. O, bu kişilerin üç sene sadece askeri eğitim alırlarsa asıl mesleklerini unutacaklarını, topluma bir faydalarının dokunmayacağını düşünmektedir. Ona göre, askerlerimize kışlalarda askeri eğitim yanında okuma, yazma dersleri verilmeli ve Meşrutiyet bilinci aşılanmalıdır. Böylece bu gençler memleketlerine döndüklerinde Meşrutiyet bilincini çevrelerine aşılacaklardır. Böylece Meşrutiyet memleketimizde daha sağlam temellere oturmuş olacaktır¹⁷³.

Varteks, askeriye batıdaki kışlalarına aynı hizmeti götürmesi taraftarıdır. Ona göre, askeriye batıdaki kışlalarını muntazam yaparken, doğudaki kışlaları hiç

¹⁶⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 3 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.131.

¹⁷⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 1 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.292.

¹⁷¹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 27 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.238.

¹⁷² MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 13 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.331.

¹⁷³ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 4, 7 Mart 13327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.158.

düşünmemektedir. On askerin yatacağı kışlada otuz asker yatmaktadır. O, askeriyenin doğudaki bu durumuna acil bir çözüm bulmasını istemektedir¹⁷⁴.

Varteks Efendi, askerliğin sadece fakara vatandaşların vazifesi olmadığını düşünmektedir. O, vatan vazifesinin mukaddes olduğunu ulemaların, ruhanilerin, düşünürlerin ve alimlerin sesleri çıktığı kadar bağırmakta olduklarını, fakat iş askere alınmaya gelince hepsinin kaçtığını belirtmektedir. Zenginin elli lira verip askerden kaçtığını, ilim öğrendim diyerek alimlerin kaçtığını, vatana hizmet edecek bir fukaranın kaldığını ifade etmektedir. Varteks Efendi, alimlerin eğer vatana hizmet etmek istiyorlarsa öğretmen olarak hizmet etmelerini, çünkü öğretmenlerin askere alınmadığını, hem ilim öğrendim diyerek kendi nefesine çalışmanın, hem de askerden kaçmanın adaletli olmadığını savunmaktadır¹⁷⁵.

Asayiş:

Varteks Efendi, hükümetin Ermenilerle İslamların arasındaki husumete bir an önce çözüm bulmasını istemektedir. Meclise Erzurum'dan gelen telgraflarda Ermenilerle, İslamların kaynaştığının haber verildiğini, aksine Adana'dan gelenlerde ise bu iki milletin birbirini boğazladığının anlatıldığını söyleyen Varteks Efendi, Adana'daki olayların bu bölgedeki idarecilerden kaynaklandığını belirtmektedir. O, Adana'da bu vahşeti yapanlara idarecilerin göz yumduğunu, bu nedenle olayların büyüdüğünü, en kısa zamanda bu olayların suçlularının yakalanması gerektiğini ifade etmektedir¹⁷⁶.

Varteks Efendi, Adana olaylarının olağanüstü bir durum olduğunu ve olağanüstü bir tedbir alınması gerektiğini düşünmektedir. Boş laf etmenin beyhude olduğunu, en kısa zamanda Meclis tarafından bir komisyon oluşturularak, olayları tetkik etmesi için bu bölgeye gönderilmesi gerektiğini savunmaktadır¹⁷⁷.

Varteks Efendi, Giritlilerin Osmanlıya karşı isyan etmesinin kabul edilemeyeceğini düşünmektedir. O, böyle nazik bir durumda isyan etmenin

¹⁷⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 4, 7 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.159.

¹⁷⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 4, C: 1, 12 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.175.

¹⁷⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 3, 30 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.70.

¹⁷⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 3, 30 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.401.

Giritlilere yakışmadığını, çünkü Giritlilerin Osmanlı namıyla anıldığını söylemektedir¹⁷⁸.

Varteks Efendi, son zamanlarda meydana gelen Ermenilere saldırıları şiddetle kınamaktadır. Orada burada ölenlerin olduğunu, kızların, kadınların kaçırıldığını ifade etmektedir. Dahiliye Nazırı Halil Beyin, vakaların faillerinin hükümet tarafından tutuklandığını beyan ettiğini belirterek, böyle olayların neden daima Ermenilerin başına geldiğini, Kürtlere ve Rumlara neden bu gibi olayların tesadüf etmediğini merak ettiğini, bu olayların devam etmesi halinde Ermeni unsurunun isyana teşvik edileceğini ve Meşrutiyete zarar verileceğini düşünmektedir¹⁷⁹.

Dini:

Varteks, kiliselerin iç işlerine karışılmasına karşı çıkmaktadır. O, kiliseleri hangi mezhebe sahipse o mezhebin yönetmesi gerektiğini, papazlarını da bu mezheplerin kendilerinin seçmeleri gerektiğini düşünmektedir¹⁸⁰.

Varteks, Nüfus sicili kanununda değişiklik yapılmasını istemektedir. Bu kanunun Hıristiyanlar için büyük zorluklar oluşturduğunu, bir sürü teferruatın olduğunu, bunun da Hıristiyan halka sıkıntı verdiğini savunmaktadır¹⁸¹.

Varteks Efendi, Kiliseler Kanununun, kiliselerde büyük karışıklıklar meydana getirdiğini belirtmektedir. Kimin kuvveti yeterse gidip kiliseleri işgal ettiklerini düşünmektedir. O, hükümetin bu konuyu ele alarak, hangi kilisenin kime ait olduğunun belirlenmesini istemektedir¹⁸².

Eğitim:

Varteks Efendi, özel okul açmak isteyen yabancılara kolaylık gösterilmesi taraftarıdır. O, böylece devletin eğitimdeki yükünün özel teşebbüsün katkılarıyla hafifleyeceğini ifade etmektedir¹⁸³.

Varteks, eğitimde yerli okulları bitirenlerle, yabancı okula gidip bitirenlerin bir tutulmaması gerektiğini düşünmektedir. O, müfredatı bile belli olmayan yabancı

¹⁷⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 16 Temmuz 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.578.

¹⁷⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 6, 3 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.561.

¹⁸⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 23 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.634,635.

¹⁸¹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 8 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.419.

¹⁸² MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 6, 12 Haziran 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.558.

¹⁸³ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 2, 22 Kanunievvel 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.62.

okulu bitiren bir kişi askerlikten muaf tutuluyorsa, yerli okulu bitiren kişinin de askerlikten muaf tutulmasının doğru olacağını savunmaktadır¹⁸⁴.

Hukuki:

Varteks Efendi, küçük meselelerle Meclisin meşgul edilmemesini istemektedir. O, her küçük memurun meselesi Meclise gelirse, Meclisin mahkemelerden farkı kalmayacağı kanaatini taşımaktadır¹⁸⁵.

Varteks, gazetecilerin düşüncelerinde hür olmaları gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, nasıl tüccar istediği malı satabiliyorsa, gazetecinin de istediğini yazması gayet doğaldır. Bunun için, gazetelerin düşüncelerini serbestçe yazabilmeleri gerektiğini düşünmektedir¹⁸⁶.

Varteks Efendi, milletin oylarıyla seçtiği bir mebusu, Meclisin kabul etmemesinin kabul edilemez olduğu görüşündedir. Bu mebus hırsızlıkla suçlanmış, memuriyette başarısız olmuş veya haber sızdıran birisi olabilir. Ona göre, halk bu kişiyi mebus seçti ise, buna karşı çıkmanın gereksiz olduğunu savunmaktadır¹⁸⁷.

Varteks, yazar ile sermayedarı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. O, bir yazarın basılmamış eseri için, masraflarını karşılayacak bir sermayedar bulduysa ve sermayedar yazara bu iş için para verdiyse, yazarın bu eseri bastırması gerektiği fikrini savunmaktadır. Ona göre, eğer yazar bu eseri bastırmıyorsa, sermayedarın bu eseri haczettirmeye hakkı vardır¹⁸⁸.

Varteks Efendi, Meclis-i Mebusan'ın, Ayan Meclisini her zaman uyarmaya hakkı olduğunu düşünmektedir. O, Ayanın millet tarafından seçilmediğinden hususi bir meclis olduğunu, fakat Meclis-i Mebusanın millet tarafından seçildiği için Ayan Meclisini uyarmaya her zaman hakkının olduğunu savunmaktadır. O, milletin bir Anayasaya ihtiyacı olduğunu, Meclis-i Mebusan'ın ve Meclis-i Ayan'ın üzerine düşen vazifeyi yerine getirerek, ihtiyaç haline gelen Anayasayı bir an önce çıkarması gerektiğini savunmaktadır¹⁸⁹.

¹⁸⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 2, 29 Kanunievvel 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.142.

¹⁸⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 2 Kanunievvel 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.309.

¹⁸⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 4 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.559.

¹⁸⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 7 Kanunievvel 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.356,357.

¹⁸⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 18 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.48,52,54.

¹⁸⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 16 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.5,7.

Varteks Efendi, yazarlara telif hakkı verilmesi taraftarıdır. Ona göre, telif hakkı, uğraşarak ve belli bir emek vererek bir eser meydana getiren yazarın hakkıdır. Emeğinin karşılığı olan bu hak o yazarlara verilmelidir. Ayrıca, bu haklardan yazar öldükten sonra çocukları da yararlanmalıdır¹⁹⁰.

Varteks Efendi, Adana olaylarında, Harput'tan, Sivas'tan işçilerin de telef olduğunu düşünmektedir. O, madur olan bu durumdaki kişilerin de sorunlarının ele alınacağı bir kanun yapılmasını önermektedir¹⁹¹.

Varteks, İstanbul'un devletin başkenti ve gözbebeği olduğunu, yabancıların buradaki bir eksikliği görmesinin devletin şanına leke getireceğini savunmaktadır. O, bunun için devlet tarafından İstanbul'a yapılacak her türlü yardıma taraftar olduğunu beyan etmektedir¹⁹².

Varteks Efendi, Sulh Hakimlerinin vatandaşların içinde görev yapmaları gerektiğini savunmaktadır. Çünkü o, Hakimlerin halkın içine karışarak onların sorunlarını daha iyi anlayabileceklerini düşünmektedir¹⁹³.

İdari:

Varteks Efendi, Meşrutiyete olan inancını her fırsatta dile getirmektedir. Meşrutiyetin, Osmanlıya hürriyeti ve adaleti getirdiğine inanmaktadır. Görevlerinin yüksek mevkide bulunanları temizleyip, herkesin emniyetini kazanmış kişileri göreve getirmek olduğunu söylemektedir. O, bütün milletin görevinin ise, Osmanlı şanını muhafaza etmek olduğunu ifade etmektedir¹⁹⁴.

Varteks Efendi, Anadolu'ya ve Rumeli'ye bir heyet gönderilmesini istemektedir. Buna gerekçe olarak da, Anadolu'da halkın çektiği çileyi, orada akan kanları, kıtlığı göstermektedir. Anadolu'daki bu durumun da, önceki dönemin eseri olduğunu savunmaktadır. O, gönderilecek heyetin Anadolu'da ve Rumeli'de incelemelerde bulunarak, halkın refahı ve saadeti için neler yapılması gerektiği hakkında bilgi toplamasını istemektedir¹⁹⁵.

¹⁹⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 9 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.590,600.

¹⁹¹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 8 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.291.

¹⁹² MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 9 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.175.

¹⁹³ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 13 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.357.

¹⁹⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 1, 5 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.646.

¹⁹⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 1, 26 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.495.

Varteks Efendi, mebusların mazbatalarının kabul edilebilmesi için önce onların iyice incelenmesi ve tetkik edilmesi gerektiğini düşünmektedir. O, bir çok mebusun mazbatasının incelenmeden kabul edildiğini, mahkemelere müracaat edilirse bunların suçları varsa ortaya çıkacağı görüşündedir¹⁹⁶.

Varteks Efendi, İstipdat devrinin faillerinin birkaç kişi olduğunu söyleyenlere şiddetle karşı çıkmaktadır. O, dönemin bütün suçunu bir iki kişiye yükleyip onları muhakeme etmenin insafsızlık olacağı kanaatindedir. İnkilabın tamamlanabilmesinin, bahsedilen karanlık dönemin faillerinin birer birer yakalanıp adalete teslim edilmesi ile olacağını, görevin de kanun kuvvetine ve Meclise düştüğünü söylemektedir. O, ayrıca İcra kuvvetinin ve Adliyenin bir çok düzenlemeye ihtiyacı olduğunu düşünmektedir¹⁹⁷.

Varteks Efendi'ye göre, Meşrutiyetin başlıca iki esası, yazı yazma serbestliği ve söz hürriyetidir. Ona göre, toplantılarda söz hürriyetinin olmaması yanlıştır. O, Fransa'nın nizamlarını uyguladığımızı, Fransa'nın bir Cumhuriyet, bürokratik bir devlet olmasına rağmen İngiltere gibi Padişahlıkla yönetilen bir devlet kadar serbestliğe sahip olmadığını, onun için de bizim İngiltere'yi örnek almamızın daha doğru olacağını düşünmektedir¹⁹⁸.

Varteks Efendi, serserilerin cezalandırılmasına ve kötü muamele yapılmasına karşıdır. O, serserileri bizim yarattığımızı, bunların iş bulsa çalışacaklarına inandığını söylemektedir. Eğer hakikaten asayişsizlik edenler varsa, buna neden olanların tutuklanması gerektiğini düşünmektedir. O, ayrıca bu kişilerin, serserilikten tutuklanmamak için kefil bulmalarının da mümkün olmadığı fikrindedir¹⁹⁹.

Varteks Efendi, yabancı ülkelerde uygulanan her kanunun getirilip bizde uygulanmasına karşı çıkmaktadır. O, her milletin kendisine göre şartları olduğunu, Cemiyetler kanununda olduğu gibi Fransa'da başarıyla uygulanmış bir kanunun bizde de başarıya ulaşmasının düşünülemeyeceğini savunmaktadır. Ayrıca

¹⁹⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 1, 15 Kanunievvel 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.74.

¹⁹⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 1 C: 1, 5 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.233.

¹⁹⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 2, 18 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.135.

¹⁹⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 2, 17 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.556,563.

Cemiyetler kanununun bir nizama alınması gerektiğini, nizama almanın eski devirlere dönüş demek olmadığını beyan etmektedir²⁰⁰.

Varteks Efendi, torpille memur alımına karşıdır. O, torpille memur olmuş, fakat devlete yararı olmayan kişilerin hala işte tutulmasını istememektedir. Ona göre, asıl işte tutulması gerekenler liyakatlı, bilgili olan memurlardır²⁰¹.

Ohannes Varteks Efendi, suç işleyen kişilerin affedilmesine karşıdır. Barışın çok güzel bir şey olduğunu, fakat suçlu kişileri affetmenin bu güzelliğe katkı sağlamayacağını düşünmektedir. O, suçluları affetmenin, suç işleyenle aynı işi yapmak olacağını belirtmektedir²⁰².

Varteks Efendi, sosyalistiği savunmaktadır. Sosyalistiğin hiçbir zaman servet düşmanlığı olmadığını, sosyalistiğin, herkesin kendi çalıştığı kadar kazanmasını esas aldığını ifade etmektedir. O, ayrıca Osmanlı nizamlarının sosyalist esaslara dayandığını düşünmektedir²⁰³.

Varteks Efendi, Abdülhamit dönemini, her bulduğu fırsatta eleştirmektedir. O, Abdülhamit döneminin hukuksuz işlerle dolu olduğunu savunmaktadır²⁰⁴.

Varteks, Meşrutiyete büyük güven duymaktadır. O, Meşrutiyetimizin bazı Avrupa hükümetlerinin Meşrutiyetinden daha ileri durumda olduğu görüşündedir. Varteks, ayrıca Meşrutiyete sahip çıkılması gerektiğini ifade etmektedir²⁰⁵.

Varteks, şehirlerde tehlikeli yapılanmaya karşı çıkmaktadır. Bunun için Baruthane'nin şehir içine yapılmasını istememektedir. O, Ayastafonos ile Mariköy'ün arasındaki geniş alana yapılacak olan Baruthane'nin şehir halkı için tehlikeli olacağını, halkın yaşamadığı bir yere yapılması gerektiğini düşünmektedir²⁰⁶.

Varteks Efendi, Rusya sınırındaki yolların ve demiryolunun yapımına ağırlık verilmesini istemektedir. Bunun sebebi olarak da Rusya ile yapılacak bir savaşta, Rusya'nın o bölgeye hemen asker yığabileceğini, bizim ise ulaşım zorluğu

²⁰⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 4, 6 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.477.

²⁰¹ MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 4, 16 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.34,35.

²⁰² MMZC, B.D. İ.S.: 1, C: 5, 2 Temmuz 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.363.

²⁰³ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 7 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.276,277.

²⁰⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 25 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.161.

²⁰⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 27 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.238.

²⁰⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 15 Kanunievvel 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.375.

nedeniyle o bölgeye asker göndermekte zorluk çekeceğimizi göstermektedir. O, Rusya sınırındaki yolların yabancı sermaye ile yapılmasının yanlış olacağını, çünkü Rusya ile bu bölgedeki yolların yapımında yabancı sermayenin kullanılmaması yönünde anlaşma yapıldığını savunmaktadır²⁰⁷.

Varteks, mebusların yapılıp yapılamayacağını düşünmeden hükümetten istekte bulunmalarına karşıdır. O, mebuslardan hürriyet ve adalet için çalışmalarını ve harap olan bu vatani tamire uğraşırken hükümete yardımcı olmalarını istemektedir²⁰⁸.

Varteks, mebusların Meclise devamsızlıklarından büyük rahatsızlık duymaktadır. O, Mebusların Meclis çalışmalarına katılmaları gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca Meclise geldiğinde boş sıralar gördüğünde utandığını beyan etmektedir²⁰⁹.

Varteks Efendi, Bakanların emirlerindeki memurlara karşı keyfi hareket etmelerini eleştirmektedir. Eğer müdahale edilmezse, Bakanların, emirlerini yerine getirmeyen memurların işine son vereceklerini ifade etmektedir. Ona göre, Bakanlar bu şekilde davranırsa, devlet işinde çalışan memurlar, devletin memuru değil Bakanın memuru haline geleceklerdir²¹⁰.

Varteks, Meclis zabıtlarının düzenli bir şekilde tutulmasını istemektedir. Bunu sağlayacak kişilerin stonograflar olduğunu ifade etmektedir. O, Meclis zabıtlarının tutulması için de stonograf yetiştirilmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir²¹¹.

Varteks, yeni göreve gelen Bakanları rahat bırakmak gerektiğini düşünmektedir. Bakandan kendi döneminde yapılmamış bir suistimal için izahat istemenin gereksiz olduğunu ifade etmektedir. O, yapılan suistimali Bakana bildirip, biraz bekledikten sonra bir icraat yapmazsa izahat istemenin daha mantıklı olacağını düşünmektedir²¹².

²⁰⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 26 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.192.

²⁰⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 11 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.631,632.

²⁰⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 31 Kanunievvel 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.518.

²¹⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 2 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.542,543.

²¹¹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 4 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.559.

²¹² MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 13 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.655.

Varteks'e göre, kötü gidişi durdurmak için çareler aramak gerekmektedir. O, senelerce harap olan ve kötü yönetilen bir memlekette, İnkılap gerçekleştiği anda her şeyin birden değişmesinin imkansız olduğu düşüncesindedir. Dahiliye Nazırı'nın hemen Meclise izahat vermesini ve memleket içinde başlayan çatışmaların sona ermesi için elinden geleni yapması gerektiğini düşünmektedir²¹³.

Varteks Efendi, asayişsizliğin önlenmesi için kanunları çıkarmanın yeterli olmadığını düşünmektedir. O, memleketin asayişinin sağlanması için Meclisin kanunlar çıkaracağını, fakat bunları uygulayanların suistimale sebebiyet vermemeleri gerektiğini savunmaktadır. Çünkü milletin artık suistimallere tahammülü kalmadığı görüşündedir²¹⁴.

Varteks Efendi, vatandaşların nüfuslarına mezheplerinin ve milliyetlerinin de yazılmasını istemektedir. O, bir kişinin nüfusuna sadece Osmanlı, İslam veya Hıristiyan yazmanın yeterli olmadığını düşünmektedir. Öyle ki, bunların nüfusa yazılmasının, Meşrutiyete de hiç bir zarar getirmeyeceği görüşündedir²¹⁵.

Varteks Efendi, hükümetin sadece bir kesimi değil, bütün çalışanları kucaklaması taraftarıdır. O, hükümetin kendi memurlarını işten çıkardığında, onların geçimlerini düşünmesinin doğru bir hareket olduğunu ifade etmektedir. Ancak, bütün vatandaşların, şirketlerde ve kendi sanatlarında çalışanların da çalışamaz duruma geldiğinde veya hasta olduğunda, hükümet tarafından düşünülmesi, onlara da bu hakkın tanınması gerektiğini ifade etmektedir²¹⁶.

Varteks, jurnallere karşıdır. Jurnallerin bütün memleketi sardığına, Mecliste de jurnallerin başladığına dikkat çekerek, jurnallerin engellenmesini istemektedir²¹⁷.

Varteks Efendi, Bakanlık yapılacak kurumların iyi tetkik edilmesini önermektedir. En önemli kurum Posta, Telgraf kurumu imiş gibi burasının Bakanlık yapılmasına karşıdır. Ona göre, bu kurumdan daha önemli kurumlar vardır. O,

²¹³ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 2 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s. 332,333.

²¹⁴ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 8 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.581.

²¹⁵ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 6, 13 Haziran 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.266.

²¹⁶ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 17 Mart 1326 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.464.

²¹⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 3, 6 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.234,240.

Bakanlık yapılacaksa, Sanayi, Ticaret ve İstatistiğe öncelik verilmesini istemektedir²¹⁸.

Varteks Efendi, her şehir için mezbahaların gerekli olduğunu düşünmektedir. O, İstanbul gibi bir şehirde mezbaha olmadığını, İstanbul'da yoksa diğer yerlerin halinin düşünülemeyeceğini belirtmektedir. İstanbul Belediyesi'ne tahsisat verildiğini, Belediyenin bu görevi yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir²¹⁹.

Varteks Efendi, Ermeni ve Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki arazi sorununa çözüm getirilmesini istemektedir. O, Ermenilerle Kürtlerin arazi anlaşmazlıkları yüzünden devamlı çatışma içinde olduklarını beyan etmektedir. Ermenilerle Kürtlerin kendi aralarında bu anlaşmazlıklarını çözemeyeceklerini düşünmektedir. Hükümetin bu konuya el atarak çözümlemesini istemektedir²²⁰.

Varteks Efendi, bir kişiyi önce yüceltip sonra yere vurmanın yanlış olduğunu savunmaktadır. Mahmut Şevket Paşa'ya Selanik'ten geldiği zaman sen bizi kurtardın diyerek yere göğe sığdıramadıklarını, şimdi ise eleştirerek yerin dibine batırdıklarını söylemektedir. O, bir kişiyi ne göklere çıkarmanın, ne de fazlaca üstüne hücum ederek yerlerde süründürmenin uygun olmayacağı görüşündedir. Ayrıca, Osmanlı memleketinde diktatörlük olamayacağını, çünkü burada Halifenin olduğunu söyleyerek, kanunların suistimal edilmemesi gerektiğini savunmaktadır²²¹.

Ohannes Varteks Efendi, askerinin savaş halinde olmasının Meclisi kapatmak için gerekçe olamayacağı görüşündedir. O, ortada hükümet olmasa bile, Bakanlıklardan gelecek memurlarla birlikte gerekli kanunların çıkarılarak millete hizmet edilebileceği kanaatindedir. Asıl şimdi soğukkanlılığımızı muhafaza etmemiz gerektiğini ve Meclisin çıkaracağı kanunların millete lazım olduğunu ifade etmektedir²²².

²¹⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 5, 28 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.174.

²¹⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 5, 22 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.16.

²²⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 6, 3 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.561.

²²¹ MMZC, B.D. İ.S.: 4, C: 1, 27 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.336,337,339.

²²² MMZC, B.D. İ.S.: 4, C: 1, 10 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.79.

Mali:

Varteks Efendi, Galata Köprüsü'nün hükümete devredilmesinin veya İstanbul Belediyesine bırakılmasının fazla bir değişiklik getirmeyeceğini, önemli olanın buradan elde edilecek gelirin nerelere harcanacağını belinlenmesi olduğunu beyan etmektedir. O, eğer gelirler ilaç almaya bile parası olmayan halk için kullanılacaksa nereye devredileceğinin bir önemi olmadığını, zengin semtlere hizmet götürülecekse buna karşı olduğunu söylemektedir²²³.

Varteks, afet bölgelerindeki vatandaşlardan vergi alınmamasını önermektedir. O, Çekirge afeti nedeniyle, Urfa halkının yardıma ihtiyacı olmadığını düşünmektedir. Afete uğrayanlardan vergi alınırsa yardıma muhtaç duruma düşeceklerini, sadece emlağı olanlardan vergi alınması gerektiğini belirtmektedir²²⁴.

Varteks Efendi, Nafia ve Maarif Bakanlıklarına çok önem vermektedir. O, Avrupa devletlerinin vatandaşlarından vergi alabilmek için önce onlara para kazandırıp zengin olmalarını sağladıklarını ifade etmektedir. Bizim de Avrupalılar gibi yapabilmemiz için, Maarif ve Nafia Bakanlıklarını güçlendirmemiz gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, askere ayrılan bütçe, bu Bakanlıklara ayrılandan çok fazladır. Askere ayrılan bütçeye muhalif olmadığını, fakat askeriyenin durumunun iyi olması için, önce halkın zengin olması gerektiğini düşünmektedir²²⁵.

Varteks, saray damatlarına maaş verilmesine karşıdır. O, bu şekilde milletin şanının ve şerefine korunacağına inanmamaktadır. Damatların kendileri çalışıp kazanmaları gerektiğini veya kazanamıyorlarsa, o zaman ihtiyaçlarını hanımlarından istemeleri gerektiğini ifade etmektedir²²⁶.

Varteks Efendi, devletin her tasarrufu memurlardan yapmasına karşı çıkmaktadır. O, devletin ne zaman bir tasarruf yapacak olsa bu tasarrufun memurlardan yapılmasını düşündüğünü, oysa ki memurların devletin önemli bir unsuru olduğunu düşünmektedir. Eğer memurları zayıf düşerse milletin de zayıf

²²³ *MMZC*, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 20 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.112,113.

²²⁴ *MMZC*, B.D. İ.S.: 2, C: 2, 3 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.348.

²²⁵ *MMZC*, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 10 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.333,334.

²²⁶ *MMZC*, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 24 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.610.

düŖeceđini, eğer memurları kuvvetli olursa milletin de kuvvetli olacağını ifade etmektedir²²⁷.

Varteks, yabancı sermayenin Osmanlı devletine gelmesine kesinlikle karŖıdır. O, gelecek olan yabancı sermayenin, Ŗehirlerde ve köylerde bulunan küçük sermayeleri de yok edeceğini iddia etmektedir²²⁸.

Varteks Efendi, İstanbul Belediyesi'nin borçlarının Mecliste konuşulmasının yanlış olduğu kanısındadır. O, eğer İstanbul Belediyesinin borçları Mecliste konuşulursa, bütün belediyelerin borçlarının da Mecliste konuşulması gerektiğini söylemektedir²²⁹.

Varteks, memurlara az maaŖ verilmesine karŖı çıkmaktadır. O, memurların aldığı paranın yeterli olmadığı kanaatindedir. Memurlara iyi maaŖ verilirse, iyi okullardan mezun olan öğrencilerin memurluğa özeneceklerini öne sürmektedir²³⁰.

Varteks, bütçenin devletin can damarı olduğuna inanmaktadır. Ona göre, bütçe görüşmeleri soğukkanlılıkla müzakere edilmelidir. O, bütçede küçük bir hatanın bile devlete çok büyük külfetler açacağını düşünmektedir²³¹.

Siyasi:

Varteks Efendi, ikna yolunun Ŗiddeti önleyeceğini savunmaktadır. O, Milli Hakimiyetin oluşmasının, bütün milletin katılımıyla ve bir hükümetin teşkil edilmesi ile oluşacağını ifade etmektedir. Ayrıca bir kiŖinin muhafazakar olsun, hürriyetperver olsun, sosyalist olsun, anarŖist olsun zorla değil ikna yoluyla kendi fikrine taraftar toplaması gerektiğini söylemektedir²³².

Varteks Efendi, MeŖrutiyetin ilan edilmesiyle herŖeyin bir anda düzelmeyeceğini iddia etmektedir. O, MeŖrutiyetin ilanı ile artık eski dönemdeki itirazların kalmadığı görüşündedir. Bütün bu gelişmelerin olmasına rağmen, o yine

²²⁷ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 24 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.610.

²²⁸ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 4, 7 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.276,277.

²²⁹ MMZC, B.D. İ.S.: 2, C: 1, 23 TeŖrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.209.

²³⁰ MMZC, B.D. İ.S.: 3, C: 2, 29 Kanunievvel 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.141.

²³¹ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 23 Ŗubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.512.

²³² MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 5, 7 Temmuz 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.446.

de Meşrutiyetin icraatlarının faydasını görmek için zamana ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir²³³.

Varteks Efendi, kendisini sosyalist olarak ifade etmektedir. O, bütün dünyanın da sosyalizme doğru gittiğini savunmaktadır²³⁴.

Varteks, yabancı ülkelerdeki kanunların, bize uysun veya uymasın tatbik edilmesine karşıdır. Çünkü o, İngiltere’de halkın Lordlar Kamarası’na açtığı savaşın, yarın bizde de Meclisi Mebusan’a ve Ayan’a olabileceğini, onun için yabancı ülkelerin kanunlarını tatbik ederken çok dikkat etmemiz gerektiğini ifade etmektedir²³⁵.

Varteks, Türkçenin her vatandaş tarafından öğrenilmesi zorunluluğuna karşı çıkmaktadır. O, Amerika’yı örnek göstererek, son zamanlarda elli bin Ermeninin göç ettiği Amerika’da, Ermenilere gönderilen seçim ilanlarının Ermenice basıldığını, bunun resmi dil olan İngilizceye hiç zarar vermediğini iddia etmektedir. Türkiye’de de, Türklerin alışveriş yaptıkları Ermenilerle konuşabilmek için Ermenice öğrendiğini, Ermenilerin de aynı düşünceyle Türkçe konuştuğunu beyan etmektedir. Osmanlı devletinde, her lisanın serbestçe konuşulabilmesini, bunun Türkçenin resmi dil olmasına bir zarar getirmeyeceğini düşünmektedir²³⁶.

Varteks Efendi, Yahudi düşmanlığının karşısındadır. Rusya’da, Almanya’da, Avusturya’da ve İngiltere’de baş gösteren Yahudi düşmanlığının Osmanlı devletinde de görülmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı devletinin, hiçbir zaman Yahudiler aleyhinde bulunmadığını belirtmektedir. O, daha önce Ermenileri komitecilik yapmakla suçlayarak hataya düşen Osmanlının, Yahudiler konusunda da aynı hataya düşmemesini istemektedir. Hükümetimizin Yahudi hükümeti değil, İslam ve Osmanlı hükümeti olduğunun altını ısrarla çizerek, Filistin’de yaşanabilecek bir hadise için bile Ermenilerin suçlanacağını, Ermenilerin başının kesileceğini iddia etmektedir. Varteks, Ömer Fevzi Efendi’nin “Türkler o kadar vahşi değildir” sözlerine, “Babamın başını keseni gördüm, sen görmedin.

²³³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 5, 16 Temmuz 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.575.

²³⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 23 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.634,635.

²³⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 2 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.31.

²³⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 3 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.49.

Vahşidir, vahşi değildir orasını ben bilirim” diye cevap vererek, Türkleri Ermeni katliamlarıyla suçlamaktadır²³⁷.

2.3. ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):

Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, Birinci devrede Mecliste toplam on konuşma yapmış olup, bunlardan dördü askeri, dördü hukuki, birisi idari, ikisi de mali meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Boşgezenyan Efendi, Jandarma bütçesinin artırılmasına taraftardır. O, Jandarmaya yapılacak masraftan kaçınılmamasını istemektedir. Ona göre, emniyet en ön sırada gelmektedir. Memleketin çoğu yerinde asayişini temin edecek miktarda Jandarmanın bulunmadığı görüşünü savunmaktadır²³⁸.

Boşgezenyan, asker alımlarında ortaya çıkan dönem fazlalıklarında, askerlikten muaf tutulacaklarda önceliğin askerde kardeşi ölen veya kardeşi bulunanlara verilmesini önermektedir. O, hala fazlalık olursa hanesinde tek erkek olanların ve köylerde çiftçilik yapanların tercih edilmesini teklif etmektedir²³⁹.

Artin Boşgezenyan Efendi, askerlik hizmetinin iki sene olmasının uygun olduğu görüşündedir. Fakat denizcilerin askerlik hizmetini iki senede öğrenemeyeceklerini ilim adamlarının söylediğini, bu yüzden denizcilerin askerlik süresinin artırılması gerektiğini ifade etmektedir²⁴⁰.

Boşgezenyan, bedelli askerliğin tümüyle kaldırılması gerektiği düşüncesindedir. O, bedel ödeyerek askerlik vazifesini ifa edemeyenlerin, milleti müdafa etme vazifesinden mahrum edilecekleri görüşündedir²⁴¹.

Hukuki:

Artin Boşgezenyan Efendi, cinayet işleyenlere hafif ceza vermenin karşısındadır. Ona göre, cinayet işlemenin cezası çok ağır olmalıdır. O, ayrıca

²³⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 3 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.559.

²³⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 23 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.584,586.

²³⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 12 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.123.

²⁴⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 15 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.136.

²⁴¹ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 2 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.427.

cinayet fiili ikinci defa işlenirse, hafifletici sebeplerin de bu kişi için uygulanmamasını istemektedir²⁴².

Boşgezenyan, cezası nakte çevrilen fakat cezayı ödeyemeyecek durumda olanlara kolaylık sağlanmasını istemektedir. Ona göre, bir kişi nakdi ceza aldıysa ve bunu ödeyemeyecek durumdaysa devletin o kişiye bir iş göstermesi gerekmektedir. O, zengin kişilerin cezayı rahatlıkla verebileceğini, fakirlerin ise veremeyeceğini belirterek, kanunların fakirler için de zenginler için de aynı olması gerektiği görüşünü savunmaktadır²⁴³.

Boşgezenyan, suçlulara gerektiğinden az ceza verildiği düşüncesindedir. Cezaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, hakimler cezaların en hafifini vermektedir. O, bunu da hakimlerimizin yufka yürekli davranmasına bağlamaktadır. Ayrıca hakimlerin suçluları tanıdıklarını, böyle olunca da aman ailesi dağılmasın gerekçesiyle ceza vermekten kaçındıklarını, bunun önünün alınması gerektiğini düşünmektedir²⁴⁴.

Boşgezenyan Efendi, büyük arazilerin kiraya verilmesine karşıdır. O, Halep'te bulunan Büyük bir arazinin kiraya verilmek istendiğini, bu arazide dört yüz kişinin yaşadığını, eğer kiraya verilirse bu insanların da kiraya verilen kişinin kölesi durumuna geleceğini iddia etmektedir. Avrupa ülkelerinin bir çoğunun üç dört katı büyük bir arazinin bir kişiye kiraya verilmesinin yanlış olacağı kanaatindedir²⁴⁵.

Mali:

Boşgezenyan Efendi, devlet çarkını işleten memurların mağdur edilmemesi görüşündedir. O, bütçenin Mecliste görüşülmeye başlandığından beri mebusların hemen hemen hepsinin tasarruf taraftarı kesildiklerini, memurların maaşları söz konusu olunca da mebusların görüşünün değişmediğini ifade etmektedir. Tasarruf tedbirlerini bir kenara atarak memurların maaşlarının mutlaka iyileştirilmesi gerektiğini düşünmektedir²⁴⁶.

²⁴² MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 17 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.363.

²⁴³ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 24 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.556.

²⁴⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 15 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.414,417,425.

²⁴⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 7, 11 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.160.

²⁴⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 20 Nisan 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.147.

Boşgezenyan Efendi, bütçede tasarruf sağlanacaksa önce kendilerinden başlamaları gerektiği inancındadır. O, mebus maaşlarının gözden geçirilmesi, hatta gerekirse mebuslara maaşlarının, onları seçen partiler tarafından verilmesini önermektedir²⁴⁷.

İdari:

Artin Boşgezenyan ilmin çok önemli olduğunu altını çizerek, herkesin ilim sahibi olamayacağını belirtmektedir. O, doktor olabilmek için ilim ve fenne ihtiyaç olduğunu, ilim tahsil etmemiş olanların ilim tahsil etmiş gibi doktorluk yapmasının yanlış olacağını düşünmektedir²⁴⁸.

2.4. HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):

20 Mart 1911 tarihinde 20 gün izin kullanan İstanbul mebusu Hallacyan Efendi²⁴⁹, Birinci devrede Mecliste toplam on altı konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, birisi asayiş, yedisi idari, ikisi hukuki, dördü mali, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askerlik:

Hallacyan Efendi, askerlik bedelinin herkesten aynı miktarda tahsil edilmesine karşıdır. O, bu durumun Anayasa hükümlerine uymadığını, her askerlik bedeli verecek kişinin gelir durumunun aynı olmadığını düşünmektedir. Ayrıca Müslim, Gayrimüslim her vatandaşın Anayasa'nın hükümlerine göre yirmi yaşına geldiğinde askere alınması gerektiği görüşünü savunmaktadır²⁵⁰.

Asayiş:

Hallacyan Efendi, Osmanlı Devleti'nin her yerinde asayişsizlik olduğu görüşündedir. Ona göre, İstanbul asayişsizliğin ön planda olduğu yerlerin başında gelmektedir. Eğer Dahiliye Nazırı'ndan izahat istenmezse, bunun memleketin her yerinde asayişin olduğu şeklinde anlaşılacağını, onun için Dahiliye Nazırı'ndan asayişsizlik konusunda izahat istenmesini önermektedir²⁵¹.

²⁴⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 56, 20 Nisan 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.147.

²⁴⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 5 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.494.

²⁴⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 7 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1986, s.153.

²⁵⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 4, 3 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.417,418.

²⁵¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 27 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.546.

İdari:

Hallacyan Efendi, Meclisin sadece kendi asli göreviyle uğraşması taraftarıdır. O, Meclisin görevinin kanun yapmak olduğunu ve hükümetin işine karışmaması gerektiğini ifade etmektedir. Eğer Meclis, hükümetin işine karışırsa onun mesuliyetine de ortak olacağını, bunun için de her kesimin kendi işini yapmasının daha yerinde olacağını savunmaktadır²⁵².

Hallacyan, Meclis İçtüzüğü'nün, Meclisin düzenli çalışmasını engellediğini düşünmektedir. O, Meclisin düzenli bir şekilde çalışabilmesi için bazı komisyonların ve Encümenlerin oluşturulmasının yararlı olacağı fikrindedir. Onun için de Meclis İç tüzüğü'nün bazı maddelerini değiştirilmeden önce, Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir²⁵³.

Hallacyan Efendi, toplantıların hükümete haber verilerek yapılmasını istemektedir. O, toplantı yapmak için hükümete o toplantının yerini ve zamanını bildiren bir resmi evrak verilmesinin yerinde olacağını belirtmektedir. Ayrıca, resmi evrağın toplantıyı engellemek olarak algılanmaması gerektiğini, hükümetin kanunlara aykırı durum ve asayişsizlik olduğu zaman toplantıya engel olabileceğini ifade etmektedir²⁵⁴.

Hallacyan Efendi, memur alımının Meclis ile bir ilgisinin olmadığını savunmaktadır. O, bir iş için memur almanın ve bu iş için ne kadar memur alınacağını hükümetin işi olduğunu, Meclisin görevinin ise bu memurların maaşlarını oluşturacak bütçe ile ilgili olduğunu düşünmektedir. Hükümetin ne kadar memur alınacağını belirleyerek, bütçesini oluşturup Meclise sunması gerektiğini, Meclisin görevinin bundan sonra başlayacağını söylemektedir²⁵⁵.

Hallacyan Efendi, yabancı piyango çekilişlerine yasaklama getirilmesini önermektedir. O, kanunen yasak olan piyango çekilişlerinin halkı yabancı piyango çekilişlerine itmekte olduğunu, yabancı piyangoların da yasaklanması gerektiğini

²⁵² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 26 Kanunisanı 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.496.

²⁵³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 30 Kanunievvel 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.142,144.

²⁵⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 16 Şubat 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.143.

²⁵⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 11 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.38.

düşünmektedir. Yabancı piyangoların ülkemizde satılmasıyla, paramızın başka ülkelere gitmesi yanında halkımızın da aldandığı görüşündedir²⁵⁶.

Hallacyan Efendi, Meclisi hükümdarın feshetmesi görüşüne sıcak bakmamaktadır. O, kanun kuvvetinin ehemmiyeti çok büyük olduğu için bu hakkın mümkün olduğunca güç kullanılabilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Ayrıca hükümdarla birlikte, Ayan Heyetinin de Meclisin feshedilmesini kabul etmesi gerektiği görüşündedir²⁵⁷.

Hallacyan Efendi, Ayan üyeliğine seçilebilmenin kıstaslarının değiştirilmesini istemektedir. O, sadece devlet işlerinde yararlılık gösterenlerin değil, ticaretle uğraşan ve sanayici olanlardan yararlılık gösterenlerin de Ayan üyeliğine seçilebilmelerini önermektedir²⁵⁸.

Hukuki:

Hallacyan, Meclisin milletin sesi olduğu görüşündedir. Bu nedenle o, Padişahın nutkuna cevap yazılırken, sadece Padişahın bahsettiği konuların değil, bütün milletin isteklerinin dile getirilmesini istemektedir. Çünkü ona göre, Padişah nutku ile istediklerini millete bildirirken, cevapta da milletin istediklerinin Padişaha bildirilmesi gerekmektedir²⁵⁹.

Hallacyan Efendi, her türlü hürriyetten yanadır. Fakat bunun suistimal edilmemesi gerektiğini, bir şahsın hürriyetinin başladığı yerde diğer şahsın hürriyetinin sona ermesi gerektiğini ifade etmektedir. Onun için yapılacak toplantılarda eğer başkalarının hürriyetini engelleyecek bir durum olursa bu toplantıların engellenmesini istemektedir²⁶⁰.

Mali:

Hallacyan Efendi, faizler konusunda bankalardan yana tavır almaktadır. Karasu Efendinin “bankalar bizden nasıl para çekerken %7 faiz alıyorsa, biz de bankaya para yatırdığımızda %7 faiz almalıyız” teklifine karşı çıkmaktadır. O, bankaya para verdiğimizde bankanın bu parayı belli kanuni çerçeveler içinde

²⁵⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 3, 7 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.580.

²⁵⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 22 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.240.

²⁵⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 29 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.364.

²⁵⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 15 Kanunievvel 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.64.

²⁶⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 25 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.296.

kullanmak zorunda olduğunu, fakat tersine biz bankadan para çektiğimizde parayı istediğimiz gibi kullandığımızı, onun için de bankanın bizden daha fazla faiz istemesinin normal olduğunu savunmaktadır²⁶¹.

Hallacyan, bütçenin görüşülmesi gereken en önemli kanun olduğu görüşündedir. O, bütçenin ertelenmemesini, bir gün belirlenerek muhakkak görüşülmesini istemektedir²⁶².

Hallacyan Efendi, kati bütçe konusunda ümitsizliğini dile getirmektedir. O, uzun seneler kati bütçe yapamayacağımızı düşünmektedir. Bir devletin kati bütçe yapabilmesi için teşkilatının olması gerektiğini, bizim ise kati bütçe yapacak teşkilatımızın olmadığını ifade etmektedir²⁶³.

Hallacyan Efendi, madenler konusunda ıslahat taraftarıdır. O, Maadin Nizamnamesinde ıslahat yapılmasını istemektedir. Çünkü, madenlere ruhsat verilirken ve borçlanmalar yapılırken bu ıslahatın yararlı olacağı düşüncesindedir²⁶⁴.

Siyasi:

Hallacyan Efendi, hiç bir toplumda hükümdarların yetkilerinden kolay kolay vazgeçmeyeceğini savunmaktadır. O, dünyada sadece Japon Hükümdarı Mukado'nun siyasi hukuku halkına bahsettiğini, bu olayın haricinde zalim kuvvetlerin siyasi hukuklarını halka vermemek için uğraştıklarını belirtmektedir. Siyasi hukuğun hiç kimse tarafından herhangi bir topluluğa bahsedilemeyeceğini, ayrıca halkın siyasi hukuklarını kazanabilmesi için eğitim seviyelerinin baz alınamayacağını savunmaktadır²⁶⁵.

2.5. KIRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):

İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Birinci devrede Mecliste toplam elli sekiz konuşma yapmış olup, bunlardan beşi askerî, üçü asayiş, birisi dini, üçü eğitim, on biri hukuki, yirmisi idari, on ikisi mali, birisi sağlık, ikisi de siyasi meselelerle

²⁶¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 8 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.698.

²⁶² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 3 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.207.

²⁶³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 23 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.192.

²⁶⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 7 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.532,533.

²⁶⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 4, 6 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.482.

ilgilidir. Ayrıca Zöhrap Efendi, bu dönemde Meclise bir kanun teklifi sunmuş, Dahiliye Nezareti'nden bir izahat istemiş, bir de hükümete soru önergesi vermiştir.

a. Konuşmaları:

Askeri:

Zöhrap Efendi, bedelli askerliğin devlete ciddi bir gelir kaynağı olduğu görüşündedir. Bedelli askerliğin kaldırılmasının bütçe ile doğrudan orantılı olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bütçe iyice tetkik edilmeden bedelli askerliğin kaldırılması doğru değildir. Çünkü, askerlik bedelleri bütçenin belli bir kısmını oluşturmaktadır. Fakat askerliğin, Osmanlılığın en önemli vazifesi olduğunu belirterek “ Biz beraber yaşıyoruz, beraber yaşamayı öğrenmek için de beraber ölmek lazımdır” diyerek bütçenin iyice incelenip, Gayrimüslim vatandaşların da asker olmasının önündeki engellerin kaldırılmasını önermektedir. Muş Mebusu İlyas Sami Efendi'nin, Gayrimüslim vatandaşların askerlik bedeli verecek güçleri yok diyerek Ermenileri kastettiğini, bu meselenin milletin mali durumu da düşünülerek halledilmesi gerektiğini ifade etmektedir²⁶⁶.

Zöhrap Efendi, askerlerin devlet işlerine karışmalarına karşıdır. Meşrutiyeti koruma işinin Meclisi Mebusan'a ait olduğunu, ancak Meclis feshedilirse o zaman askerlerin, Meşrutiyetin darbeye uğrayıp uğramadığını sorgulayabileceğini savunmaktadır. O, siyasi meselelerin Meşrutiyete zarar verip vermediğine karar vermenin Meclisin işi olduğunu, askerlerin bu yetkilerinin olmadığını düşünmektedir²⁶⁷.

Zöhrap Efendi, askerlik süresinin kısaltılması görüşündedir. Askerlik hizmetinin ağır ve uzun olması sebebiyle bazı kişilerin askerlik korkusundan Osmanlı devletine karşı asi olduklarını, ömürlerini çöllerde geçirdiklerini söylemektedir. O, milletin askerlikle iç içe bulunduğunu ve de zeki olduğunu, bu kişilerin devlete karşı asi olmamaları için, askerlik süresinin iki seneye indirilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Ona göre, askere alınanlar, iki senede verilecek eğitimi öğrenebilecek kapasitededir²⁶⁸.

²⁶⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 4, 25 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.10,191.

²⁶⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 31 Kanunisanı 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.602.

²⁶⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 3 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.153,154.

Zöhrap Efendi, askerlikten kaçılmasının sebeplerinin araştırılmasının doğru olacağını düşünmektedir. Ona göre, kaçış nedenlerinin başında askere giden vatandaşların geride bıraktığı ailelerinin nasıl geçineceği vardır. Bunu düşünen askerler, vatan hizmetinden kaçmayı bile göze almaktadır. O, bu konu halledilirse asker kaçaklarının önünün alınabileceği kanaatindedir²⁶⁹.

Zöhrap Efendi, bütün Osmanlıların askerlik hizmetine alınmasına karşıdır. O, Avrupa'da askerliği her vatandaşın yapması gibi bir gelenek olmadığını ifade etmektedir. Memlekete hizmetin sadece askere gitmekle olmayacağını, ticaret yapanların da, ilim ve iktisat yapanların da o yolla memlekete hizmet edebileceklerini düşünmektedir. Zöhrap, Avrupalıların ilim, irfan ve ticaret hususunda zaten belli bir noktaya geldiklerini, orada herkesin askere alınmasının fazla bir şey fark etmeyeceğini savunmaktadır. Bizde ise askerlik alanında Avrupa'daki birçok devletten bile ileri olduğumuzdan, herkesin askerlik yapmasındansa, diğer yollarla vatana hizmet etmesinin daha uygun olacağı görüşündedir²⁷⁰.

Asayiş:

Zöhrap Efendi, bütün Anadolu'yu kıtlık ve pahalılığın sardığına, insanların açlık içinde olduğuna inanmaktadır. O, buna karşılık İçişleri Bakanının kıtlık ve pahalılığa karşı hiçbir önlem almadığından şikayet etmektedir²⁷¹.

Zöhrap Efendi, memlekette bir huzursuzluğun olduğunu düşünmektedir. Buna örnek olarak da Dersim'e gönderilen askerleri göstermektedir. O, Dersim'de mahalli zabitanın yetersiz olduğunu görerek asker göndermenin asayişsizliğin kanıtı olduğunu, bu konuda hükümetin Meclise izahat vermesi gerektiğini söylemektedir²⁷².

Zöhrap Efendi, Osmanlı Devletinin en sadık vatandaşı olan Ermenileri korumanın ve Adana'daki olaylara karşı tedbir almanın zamanının geldiğini belirtmektedir. O, Adana'daki olaylar nedeniyle bir tetkik komisyonu oluşturulmasını talep etmektedir. Oluşturulacak komisyonun da o bölgedeki subay ve memurlardan seçilmesine karşı çıkmaktadır. İstanbul'dan gönderilecek bir heyet ile

²⁶⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 31 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.410.

²⁷⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 2 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.429.

²⁷¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 1 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.190.

²⁷² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 27 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.545.

orada Divanı Harpler kurulursa, sonuçtan kimsenin şüphesinin kalmayacağını düşünmektedir²⁷³.

Dini:

Zöhrap Efendi, nüfus bilgilerine mezhep kelimesinin ilave edilmesini istemektedir. O, Ermeni kilisesinde bile ayrılıkların olduğunu, Katoliklerle, Protestanların birbirlerinin kiliselerine gitmediklerini, hatta birbirleriyle dahi konuşmadıklarını belirterek böyle bir uygulamanın gerekli olduğunu belirtmektedir²⁷⁴.

Eğitim:

Zöhrap, öğrencilerin, derslerde öğretmenlerden not ettikleri bilgileri neşretme hakkına sahip olmalarına karşıdır. Öğretmenliğin yüksek ve mukaddes bir meslek olduğunu fakat öğretmenlerin, vekillerden ve hatta tüccardan bile az geliri olduğunu, bunun için mevkisi parlak bir meslek olmadığını belirtmektedir. O, öğretmenlere maddi olarak küçük de olsa bir katkı sağlamak amacıyla, bu notları neşretme hakkının onlara verilmesini önermektedir²⁷⁵.

Zöhrap Efendi, devleti idare eden kişilerin konuşmalarında zıtlıkların olmaması gerektiğini düşünmektedir. Eğitimden sorumlu olan Bakanın, Darilfunun İhtiyat Sınıfı için bir senelik eğitimin yetersiz olduğunu söylediğini kendisinin de aynı fikirde olduğunu, fakat daha önce aynı Bakanın Mecliste yaptığı bir konuşmada, bu sınıf için eğitimin yeteceği yönünde fikir beyan ettiğini söylemektedir. O, bu ikilemi ortaya koymasına sebebiyle Bakanın istifa etmesi gerektiğini düşünmektedir²⁷⁶.

Zöhrap Efendi, bütün öğrencilere eşit davranılmasını istemektedir. Bazı öğrencilere şiddet uygulanırken, bazı öğrencilerin davranışlarına ise göz yumulduğunu düşünmektedir. O, öğrencilere karşı çifte standart uygulanmaması gerektiğini ifade etmektedir²⁷⁷.

²⁷³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 3 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.115,116.

²⁷⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 10 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.65.

²⁷⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 9 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.594,595.

²⁷⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 5 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.486.

²⁷⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 5 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.487.

Hukuki:

Zöhrap Efendi, bazı gazetecilerin kolay yoldan para kazanmak için şantaj yoluna başvurmalarına karşıdır. O, bizim kanunumuzda şantajı önleyici bir düzenlemenin bulunmadığını, Matbuat Kanunu görüşülürken bu konunun da ele alınması gerektiğini düşünmektedir²⁷⁸.

Zöhrap Efendi, askeri hukuka çok önem vermektedir. Ona göre, Osmanlı askeriyesinin hukuku mukaddes bir hukuktur ve bunun tersini hiç kimse iddia etmemelidir²⁷⁹.

Zöhrap, her kanunun ve her yapılan şeyin Anayasaya uygun olmasını istemektedir. O, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde gezinecek gemilere verilecek izin için, hükümetten izahat istendiğini belirtmektedir. Eğer gemilere izin verilirse, bunun Anayasaya tezat oluşturacağı görüşündedir²⁸⁰.

Zöhrap Efendi, Tahkik Komisyonlarını yalnız Meclisin kurabileceği kanaatinde. O, ayrıca bu komisyonların Anayasaya uygun olduğunu da ifade etmektedir²⁸¹.

Zöhrap'a göre, Halife ve Padişahın görevleri arasında mahkemelerin icraatlarını incelemek de vardır. O, Halife veya Padişahın bir mahkemenin sonucunda şartların oluşmadığını görmeleri halinde, mahkemenin tekrar edilmesini isteme yetkilerinin olduğunu, Bakanlığın kanun muamelelerini bu esaslara göre hazırlaması gerektiğini düşünmektedir²⁸².

Zöhrap Efendi, vatandaşlardan pasaport istenmesine karşıdır. O, bir milletin irfan seviyesi düzeldikçe pasaportun ortadan kalkacağı görüşündedir. Ona göre, pasaport insanların hürriyetini kısıtlamaktadır. O, asayişin muhafazası için pasaportun kullanılabilmesini, yabancı devletlerden gelen kişilerin hüviyetini anlamak için onlardan pasaport istenebileceğini, fakat memleketten çıkan kişilerden pasaport istemenin gereksiz olduğunu savunmaktadır²⁸³.

²⁷⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 3, 28 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.315.

²⁷⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 21 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.185,186.

²⁸⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 30 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.285-287.

²⁸¹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 16 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.129.

²⁸² MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 26 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.207,208.

²⁸³ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 13 Şubat 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.512-514

Zöhrap Efendi, bazı meseleleri uzatmanın gereksiz olduğu görüşündedir. O, Ayan üyesi Yorgiyadis Efendi'nin söylediği sözleri hiç bir mebusun onaylamayacağını düşünmektedir. Ancak Ayan Heyeti, hakimlik hakkını kullanarak bu sözlerin münasebetsiz olduğunu, geri alınması gerektiğini bildirmiştir. Ona göre, artık bu meselenin kapanması gerekmektedir²⁸⁴.

Zöhrap Efendi, kanunlar çıkarılırken her yönünün iyice tetkik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, bazı kanunlar kabul edilirken iki türlü düşünmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, teklifi veren hükümetin bu kanunu nasıl kullanacağı, ikincisi de bu hükümetin yerine gelebilecek başka bir hükümetin bu kanunu nasıl kullanacağı? İdare-i Örfiye kanunları iyi yönde kullanılabilir gibi, kötü yönde de kullanılabilir kanunlardır. Ona göre, bir hükümetin iyi yönde kullanabileceği bir kanunu, yerine gelebilecek başka bir hükümet kötü bir şekilde kullanabilir²⁸⁵.

Zöhrap Efendi, bir kişinin ikametgahını bir yerden başka bir yere nakledebilmesi için, nüfusunu nakledeceği yerde beş sene yaşaması gerektiği düşüncesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Böyle bir uygulamanın Osmanlı vatanını böleceğini düşünerek, bu düzenlemeyi uygun bulmamaktadır. Ona göre, bir kişinin ikametgahını nakledeceği yerde yirmi dört saat yaşaması kafidir. O, böyle bir uygulama yapılarak ikametlerinin olmadığı yerden mebus seçilmek isteyenlerin önünün kesileceğini, onun için böyle bir uygulamaya karşı olduğunu beyan etmektedir²⁸⁶.

Zöhrap Efendi, her küçük olayda sıkıyönetim ilan edilmesine karşıdır. O, bir kaç yerde eşkiya görüldü diye, o yerlerde sıkıyönetim uygulanmasının yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bu sadece başta bulunan hükümetin acizliğini gösterir²⁸⁷.

Zöhrap, Anayasaya uygun olmayan bütün işlere karşı çıkmaktadır. O, Meclis-i Mebusan'ın, Meclis-i Ayan'ın işine karışmasının Anayasaya uygun olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Anayasada olduğu gibi, Ayan üyelerinin de

²⁸⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 26 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.198.

²⁸⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 26 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.198.

²⁸⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 21 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.526-535.

²⁸⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 5 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.199.

milletin vekilleri olduğunu, sadece seçilme şekillerinin Meclis-i Mebusan'a göre değişik olduğunu düşünmektedir²⁸⁸.

İdari:

Zöhrap Efendi'ye göre, kanunlara uymak mebusların da görevidir. O, kanun yapan bir heyetin çıkardığı kanuna önce kendisinin uyması gerektiğini savunmaktadır. Kanunun üzerinde hiçbir güç olmadığını, Meclisin de kanunlara uyması gerektiğini, bunun aksinin düşünülmemeyeceğini belirtmektedir²⁸⁹.

Zöhrap Efendi, adalete ve Meclisin şerefine çok önem vermektedir. Ona göre, şereflerin en büyüğü, adaletin icrası ve Meclisin şerefidir. Eğer bu şerefleri muhafaza edemezsek memleketin korunacak başka şerefi kalmayacaktır²⁹⁰.

Zöhrap Efendi, Meclis-i Mebusan'ın, Meclis-i Ayan'ın tasdik bürosu olmadığını iddia etmektedir. O, Meclis-i Ayan'ın fikirlerine saygı duyabileceklerini, fakat onların düşüncelerini kabul etmek zorunda olmadıklarını ifade etmektedir²⁹¹.

Zöhrap Efendi, bir gazete muhabirinin siyasi görüşü yüzünden tutuklanmasına karşı çıkmaktadır. O, bu şekilde davranmakla cezanın muhabire değil bizzat gazeteye verilmiş olacağını düşünmektedir²⁹².

Zöhrap Efendi, toplantıların serbestçe yapılması taraftarıdır. O, hükümetin keyfi olarak toplantı yapanları engellemesine karşıdır. Kendisinin de on defa zabıtaya gidip geldiğini, hükümetin bir vaka olduğunda ondan haberdar olup tedbir alacağını, fakat toplantıları men etmenin doğru olmayacağını savunmaktadır²⁹³.

Zöhrap, sarhoşluk meselesinin Serseriler Kanununun bir maddesine sıkıştırılarak geçirilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, sarhoşluk meselesi önce meyhaneler konusunu ele alarak çözülmelidir. Sarhoşların cezalandırılması yanında onlara içki sağlayanların da bir düzene sokulması gerekmektedir. O, Avrupa'da

²⁸⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 16 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.5,10.

²⁸⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 3 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.217.

²⁹⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 2 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.642.

²⁹¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 11 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.446.

²⁹² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 25 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.652.

²⁹³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 18 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.150.

sarhoşluk için çeşitli Nizamnamelerin olduğunu, bizim de Nizamnameler yapmamız gerektiğini düşünmektedir²⁹⁴.

Zöhrap Efendi, mebusların yargılanabilmesi için önce Meclisin izin vermesi gerektiğini savunmaktadır. İlk önce bir Encümen oluşturulmasını, bu Encümende mebusların yargılanmaya değer bir suçunun olup olmadığının tetkik edilmesini, eğer yargılanmaya değer bir suç görülürse yargıya gönderilmesini önermektedir²⁹⁵.

Zöhrap Efendi, Meclisin devamlı hükümeti denetlemesi gerektiğine inanmaktadır. O, denetleme sağlıklı olursa, hükümetin icraatları ile milletin refaha ulaşabileceğini düşünmektedir²⁹⁶.

Kirkor Zöhrap Efendi, Bulgaristan'dan göç edenlerin kabul edilmesine iştirak ettiğini ancak göç edenlerin Müslim, Gayrimüslim diyerek ayrılmasına karşı olduğunu belirtmektedir. Bulgaristan'dan gelen Gayrimüslimlerin de bu vatanın evlatları olduğunu belirterek, gelenlere dinleri ne olursa olsun müsaade edilmesi gerektiğini ifade etmektedir²⁹⁷.

Zöhrap Efendi, Meclisteki eksikliklerin tüm ülkedeki eksikliklerin göstergesi olduğunu savunmaktadır. Millet Meclisinde bile muhasebe memurlarının, muhasebe dairelerinin olmadığını, Mecliste bu memurlar ve daireler yoksa diğer kurumların halinin düşünülemez olduğunu söylemektedir. O, bu eksikliklerle devlet bütçesini tetkik etmenin olanaksız olduğunu, bu durumun düzeltilmesi gerektiğini düşünmektedir²⁹⁸.

Zöhrap Efendi, bilgi alma hakkının her vatandaşın doğal hakkı olduğunu düşünmektedir. O, Meşrutiyetin ilan edilmesiyle bilgi alma hakkının tüm vatandaşlara sağlandığı görüşündedir. Ona göre, bir mebus veya vatandaş bir daireden bilgi almak isterse oraya müracaat etmesi yeterlidir. Müracaat edilen daire istenilen bilgiyi vermek zorundadır²⁹⁹.

Zöhrap Efendi, yabancı sermayeye her olanak sağlanırken, yerli yatırımcıya zorluk çıkarılmasına karşı çıkmaktadır. O, hükümetin sadece Osmanlı gemilerini

²⁹⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 25 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.668.

²⁹⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 16 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.522.

²⁹⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 5, 13 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.159.

²⁹⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 5, 1 Ağustos 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.401.

²⁹⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 27 Şubat 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.89.

²⁹⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 24 Şubat 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.27.

seferlerden men etmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir. Ayrıca köhne ve çürük olan yabancı gemilerin nehirlerimizde çalışmasının önlenmesini istemektedir. Bu koşullardaki yabancı gemiler nehirlerimizde çalışırken, Osmanlı gemilerinin çalışmamasının anlaşılacak bir davranış olduğunu belirtmektedir³⁰⁰.

Zöhrap Efendi, Hicim vapuru faciasının, Liman dairesi ve hükümetin vazifelerini yapmamalarından kaynaklandığını belirtmektedir. O, herkesin gördüğü gibi köhne ve çürük vapurların her yere gönderilip ahalinin canının ve malının tehlikeye sokulduğuna inanmaktadır. Buna rağmen hiçbir tedbir alınmamasını da eleştirmektedir³⁰¹.

Zöhrap Efendi, devletin yapacağı işlerde Bakanlıkların usule uymaları gerektiğini düşünmektedir. O, Soma ile Bandırma arasında yapılacak demiryolu işi için Nafia Nezareti'nin usule uymadığını belirtmektedir. Bu iş için ihale açılmasının bir çok şirketin ihaleye girmesiyle olabileceğini, o işe talip tek şirket varsa, iki tarafın karşılıklı oturup anlaşmaları gerektiğini savunmaktadır. Tek şirketle ihaleye girilirse, o şirketin istediği fiyattan işi alabileceğini düşünmektedir³⁰².

Zöhrap'a göre, hükümetin programını millet öğrenmelidir. O, Mecliste bir toplantı yılı açıldığı zaman hükümetin iç ve dış siyasetini en azından bir beyanname ile millete anlatması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, bir milletin, hükümetin iç ve dış siyasetini öğrenmeye hakkı vardır³⁰³.

Zöhrap Efendi, memlekete huzur gelmesini istemektedir. O, çok endişe edilecek bir durum olmamasına rağmen, memleketi huzursuz ve rahatsız bir halde gördüğünü belirtmektedir. Bu huzursuzluğun giderilmesi için hükümete, muhalefetiyle ve kendi taraftarlarıyla hep birlikte destek verilmesi gerektiğini düşünmektedir³⁰⁴.

³⁰⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 24 Şubat 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.5.

³⁰¹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 7 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.41.

³⁰² MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 6, 12 Haziran 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.552.

³⁰³ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 14 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.110.

³⁰⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 11 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.635.

Zöhrap Efendi, bir kabinenin hem taraftarı, hem de muhalifi olabileceği görüşündedir. Ona göre bir kabine Meşrutiyet kabinesiyim diyorsa sadece kendi taraftarına değil bütün halka kucak açmak zorundadır³⁰⁵.

Zöhrap, hükümetin yabancıların güdümüne tam manasıyla girdiğini savunmaktadır. O, önceki hükümetin maden nizamnamesinde, milletin hukukunu korumak için bir adım attığını, fakat yabancıların müracaat ederek buna itiraz ettiğini söylemektedir. Artık, hükümetin yabancılardan izin almadan maden nizamnamesini değiştiremeyeceğini iddia etmektedir³⁰⁶.

Zöhrap, harp zamanında asılsız işlerle uğraşmanın gereksiz olduğunu düşünmektedir. O, eğer Meclisin çalışması düşünülüyorsa, böyle bir dönemde hakkıyla çalışması ve hakkıyla kanun çıkarması gerektiğini ifade etmektedir³⁰⁷.

Zöhrap Efendi, önemli kanun tekliflerini iyice inceleyip ondan sonra kanun haline getirmenin doğru bir davranış olacağı görüşündedir. O, çok önem içeren kanunların iki kere görüşülmesinin iyi bir uygulama olduğunu, ama bazı devletlerde bunun üç olduğunun bile görüldüğünü ifade etmektedir. Hatta önemli kanunların dört defa görüşülmesi gerektiğini, çünkü bizde her şeyde olduğu gibi kanun çıkarırken de acele edildiğini düşünmektedir³⁰⁸.

Mali:

Zöhrap Efendi, yabancı sermaye ile yapılan işlere çok dikkat edilmesini önermektedir. O, Bağdat hattının yabancılar tarafından yapıldığını ve istendiği zaman satın alınabileceğini, fakat tekrar para vererek bu hattı almanın anlaşılacak bir şey olmadığını savunmaktadır. Çünkü o, bu hattın devletin paralarıyla ve borç bulduğu paralarla yapıldığını savunmaktadır³⁰⁹.

Zöhrap Efendi, vergilerin devletin en önemli gelir kaynağı olduğu düşüncesindedir. O, vergilerin düzenli bir şekilde toplanarak yabancılara muhtaç

³⁰⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 16 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.431.

³⁰⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 7 Teşrinisani 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.528.

³⁰⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 10 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.487.

³⁰⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 12 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.429.

³⁰⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 14 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.69.

olunmamasını istemektedir. Bu şekilde davranarak devletin şerefini ve topraklarımızı kurtarabileceğimiz kanaatini taşımaktadır³¹⁰.

Zöhrap Efendi, verginin devlet için önemine dikkat çekmektedir. Onun için hiç bir verginin Meclisin tasdikinden geçmeden tatbik edilemeyeceğini savunmaktadır. O, bütçenin de mutlaka Meclisten geçtikten sonra uygulanabileceğini düşünmektedir³¹¹.

Zöhrap Efendi, israfın önlenmesi taraftarıdır. Bir an önce hükümetin bir kanun layihası hazırlayarak, Takaüt Kanununun çıkarılması gerektiğini düşünmektedir. O, eğer Takaüt kanunu çıkmazsa bir çok israfın olacağını, maaşlar meselesinin bir çok haksızlığı beraberinde getireceğini iddia etmektedir³¹².

Zöhrap Efendi, hükümetin yardımlar konusunda çifte standart uyguladığı görüşündedir. O, Meclisin İtalya'da meydana gelen bir felaket için maddi yardım göndermesine izin verdiklerini, Adana'daki olayların bizim vatanımızda olduğunu, buraya da hemen yardım gönderilmesi gerektiğini savunmaktadır³¹³.

Zöhrap Efendi, devlet işlerinin her zaman suistimal edilebileceğini düşünmektedir. Adana'daki vukuat esnasında vefat edenlerin arazilerinin ve mallarının varislerine dağıtılmasının sorunlar yaratabileceği görüşündedir. Devlet memurları eliyle yapılacak dağıtımın, suistimallere yol açabileceğini iddia etmektedir. O, varis durumunda olup ihtiyaç sahibi olanlara zaten devletin yardım edeceğini ifade etmektedir³¹⁴.

Zöhrap Efendi, ağnam vergisine karşıdır. O, ağnam vergisinin halktan haksız olarak toplanan bir vergi olduğunu iddia etmektedir. Vergiler yoluyla halka haksızlık yapılması durumunda Meşrutiyetin yara alacağını düşünmektedir³¹⁵.

Zöhrap, İstanbul'a çok değer vermektedir. İstanbul'un başkent olması sebebiyle, bütün Osmanlı vatanının şerefi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle o,

³¹⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 11 Şubat 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.33.

³¹¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 14 Kanunisanı 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.264.

³¹² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 2, 16 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.529,530.

³¹³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 3, 18 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.116.

³¹⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 8 Mart 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.288,289.

³¹⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 27 Şubat 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.88.

İstanbul Belediyesinin şehre yapacağı hizmetler için alacağı borca hükümetin kefil olması gerektiğini düşünmektedir³¹⁶.

Zöhrap, Meclisin küçük işlerle uğraşmasına karşıdır. O, hükümet tarafından yapılacak borçlanmaların Meclis tarafından bilinmesi gerektiğine, fakat her ayrıntının da Mecliste görüşülmesinin gereksiz olduğuna dikkat çekmektedir. O, Anayasayı ihlal etmeyecek şekilde hükümetin, Meclise ne kadar borçlanıldığını bildirilmesini istemektedir. Eğer Meclis borçlanmayı uygun görürse, ayrıntıları hükümetin belirlemesi gerektiğini ifade etmektedir³¹⁷.

Zöhrap Efendi, her işte yabancı sermayenin kullanılmasına karşıdır. O, artık dünyada harple fethin olmadığını, iktisadi fetih döneminin başladığını belirterek, ülkemizde küçük sermayelerle yapılacak işlerin Osmanlı vatandaşlarına verilmesini istemektedir. Bir çok işin Osmanlı sermayesiyle yapılabileceğini, çok büyük işler için yabancı sermayeye başvurulabileceğini düşünmektedir³¹⁸.

Zöhrap, devletin vergi toplamaya ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. O, devletin zaruri masrafları olduğunu, bu masrafları yapabilmek için de vergi alması gerektiğini ifade etmektedir. Nisbi vergilerin kabul edildiğini, fakat bu vergilerin nisbetini tayin etmede görüş birliğine varamadıklarını belirterek, nisbet tayininin servet sahibinin mevkisine göre tayin edilmesini istemektedir³¹⁹.

Zöhrap, vergi adaletinin önemine dikkat çekmektedir. O, vergilerin vatandaşlardan adil bir şekilde toplanması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca az kazanan kişinin az vergi, çok kazanan kişinin çok vergi ödemesi gerektiğini düşünmektedir³²⁰.

Sağlık:

Zöhrap Efendi, belediyenin görevlerini tam manasıyla yapabilmesi için iyi bir gelire sahip olması gerektiğini savunmaktadır. O, Galata köprüsünün belediyeye verilmesinin ekseriyetle kabul edildiğini, fakat gelirlerinin de ne olacağının karara bağlanmadığını belirtmektedir. İstanbul şehrinin kanalizasyon işlerine dikkat

³¹⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 20 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.99-102.

³¹⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 6 Şubat 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.385-387.

³¹⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 12 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.358-360.

³¹⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 7 Nisan 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.267-271.

³²⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 6 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.245,267.

edilmemesinden ve surlarının bakıma muhtaç olmasından dolayı bir çok hastalığın meydana geldiğini belirterek, Avrupa'daki çoğu başkent gelirlinin İstanbul'a göre çok iyi olduğunu, bizim o kadar fazla gelir tahsis edemeyeceğimizi, fakat Galata köprüsünün gelirlerinin belediyeye verilerek yukarıda bahsedilen tadilatların yapılabileceğini ifade etmektedir³²¹.

Siyasi:

Zöhrap Efendi, sendikaların kapatılmasına karşıdır. Ona göre, kapatılması gereken sendikalar para sendikasıdır, bankalardır. O, sermayenin bir kişinin üzerinde toplanmasına izin verilirse, işçilerin de tamamen ezilmesine izin verilmiş olacağını ifade etmektedir³²².

Zöhrap Efendi, işçilere grev hakkının verilmesi taraftarıdır. O, işçilerin çok az ücret verilerek çalıştırıldıklarını düşünmektedir. Ayrıca Avrupa'daki Kanunların işçinin yanında olduğunu belirtmektedir. Bizde ise işçinin hakkını koruyacak kanunların olmadığını, bu eksikliği giderecek kanunların hemen çıkarılması gerektiğini düşünmektedir³²³.

b. Takrirler :

İstanbul mebusu Zöhrap Efendi, Biga mebusu İsmet ve Sivas mebusu Ömer Şevki Bey'lerle beraber kolera hakkında Dahiliye Nezareti'ne sual takriri vermişlerdir. Zöhrap Efendi, takririnde ölen kişilerin fakir fukaradan olduğunu belirtmiş, İstanbul Belediyesi ve Valiliğin ne gibi tedbir aldıklarını sormuştur. Bu soru üzerine Meclis Başkanı, Dahiliye Nazırı'nın kabul edeceği bir günde izahat vermek üzere davet edileceği cevabını vermiştir. Ancak, Dahiliye Nazırı'nın Meclise ne zaman davet edildiği ve bu soruya ne cevap verdiği konusunda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır³²⁴.

İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, açık olarak meydana gelen sarhoşluklar hakkında kanun teklifi vermiştir. Teklif görüşülürken söz alarak bu kanun teklifinin Adliye Encümeninde görüşülebileceğini belirtmiş, mebuslar da bu fikre katılmışlar ve kanun teklifi Adliye Encümenine havale edilmiştir. Fakat, Adliye

³²¹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 20 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.99-102.

³²² MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 3, 13 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.691.

³²³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 3, 13 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.692.

³²⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 3 C: 1, 6 Teşrinisani 1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.48.

Encümenine gönderilen kanun teklifinin akibeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır³²⁵.

İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi'nin, vapurlardan kömür indiren hamalların zam isteklerinin ret edilmesi üzerine, grevde bulunanların tevkif edilmeleri durumunun, Dahiliye Nezareti'nden sorulmasına dair takriri görüşülmüştür. Takrirdede çoğu Kürt olan hamalların sıkıntıları dile getirilmiştir. Bundan sonra, bazı mebuslar hükümetten izahat isteyelim derken, bazı mebuslar ise sadece soru şeklinde sorulmasını savunmuşlardır. Yapılan oylamada soru olarak sorulması kabul edilmiştir. Ancak Dahiliye Nazırı'nın bu soruya verdiği cevap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır³²⁶.

2.6. TRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):

Manastır mebusu Trayan Nali Efendi, Birinci devrede Mecliste toplam dokuz konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, üçü asayiş, üçü idari, birisi hukuki, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Trayan Nali Efendi, her vatandaşın askerlik yapması taraftarıdır. Böylece Osmanlıyı teşkil eden unsurlarda askerliğin kardeşliği tesis edeceğini savunmaktadır. O, müslim ve gayrimüslim askerler aynı birliklerde toplanıp, aynı karavanadan yemek yerlerse kardeşlik duygularının daha da pekişeceğine inanmaktadır³²⁷.

Asayiş:

Trayan Efendi, Bulgar ihtilal komitelerinin icraatlarından rahatsızdır. O, bu komitelerin Selanik Osmanlı Bankası'nı, limanda bulunan yabancı vapurları, köprüleri, tren yollarını, askeri karakolları ve postaları bombaladıklarını, bunun için önlem alınması gerektiğini söylemektedir³²⁸.

Trayan Nali Efendi, asayiş konusunda hükümete çok iş düştüğü düşüncesindedir. O, Rumeli'de meydana gelen asayişsizliği Dahiliye Nazırı'nın da itiraf ettiğini, Anayasa ilan edildikten sonra hiçbir cemaatin veya komitenin asayiş

³²⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 3 C: 1, 6 Kanunievvel 1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.511.

³²⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 3 C: 1, 15 Kanunievvel 1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.678,679.

³²⁷ MMZC, B.D., İ.S.: C: 5, 29 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.326.

³²⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 1, 17 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.381,386.

bozacak hareketlerde bulunamayacağını düşünmektedir. Bu asayişsizliği önlemek için, hükümetin icraatlarını beklediğini ifade etmektedir³²⁹.

Trayan Nali Efendi, memleketin her tarafında asayişsizliğin kol gezdiği görüşündedir. Mekadonya'da bulunan Rumların Yunanistan'a iltihak edeceğini düşünerek başka yerlere sürüldüklerini, oralarda bulunan Rum muhtarların ve yöneticilerin tutuklandığını, kiliselerin Ulah ve Türk çeteleri tarafından işgal edildiğini, sadece bunlarla kalınmadığını, Elbistan'da geçen gün bir posta arabasının vurulduğunu ifade etmektedir. O, hükümetin bu asayişsizlikleri önlemesi, çetecilerin saldırılarına bir son vermesi gerektiğini belirtmektedir³³⁰.

İdari:

Trayan Efendi, gazetelerin kapatılmasına karşıdır. O, memleketimizde bir Matbuat Nizamnamesi bulunduğunu, Nizamnameye göre Osmanlının da, yabancıların da gazete çıkarma yetkisi bulunduğunu belirtmektedir. Yabancı gazeteciler muzır neşriyat yapıyor diye hükümetin gazeteleri kapatamayacağı veya işlem yapamayacağı görüşündedir. Eğer böyle bir olay varsa, devletin mahkemelerinin olduğunu, muzır neşriyat yapanların mahkeme tarafından cezalandırılabileceğini savunmaktadır³³¹.

Trayan Nali Efendi, serserilerde gözaltı süresine karşı çıkmaktadır. O, serseri olarak tutuklanan bir kişinin yirmi dört saat göz altında tutulmasının adil olmayacağını ifade etmektedir. Çünkü bu kişinin daha önce serseri olmadığını mahkeme huzurunda kanıtlamış olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca o, gözaltı süresinin yirmi dört saatten daha kısa bir zaman olmasını önermektedir³³².

Trayan Nali Efendi, siyasi cemiyetlerin kurulmasının engellenmesine karşıdır. O, Meşrutiyeti cemiyetlerin eli ile kazandıklarını, eğer cemiyetlerin kurulması engellenirse gizli cemiyetlerin oluşacağını düşünmektedir³³³.

³²⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 1, 21 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.443.

³³⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 15 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.153.

³³¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 2, 14 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.485.

³³² MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 2, 12 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.467.

³³³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 4, 6 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.473.

Hukuki:

Trayan Nali Efendi, yabancıların dava vekilliği yapmalarına karşı çıkmaktadır. O, mahkemelerde dava vekilliği yapacak olanların Osmanlı Hukuk okullarını bitirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bizde bulunan Mecelle, Arazi, Ahkam, Mesaili Feraiz derslerini görmemiş olan yabancı dava vekillerinin mahkemelere girmesinin doğru olmayacağı görüşünü savunmaktadır³³⁴.

Siyasi:

Trayan Efendi, Bulgaristan'ın yeniden kurulmak istendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, son Rus savaşından sonra imzalanan Ayastafonos Antlaşması ile Panislamistlerin de yardımıyla, daha önce Osmanlı'nın bir eyaleti olan Bulgaristan, Rumeli'de büyük Bulgaristan'ı yeniden kurmaya çalışmaktadır. O, Panislamistlerin bu gayelerini hükümetin de gördüğünü, fakat hükümetin de aynı menfaatlere hizmet ettiği için engel olmaya çalışmadığını düşünmektedir³³⁵.

2.7. NEZARET DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):

Meclis-i Mebusan seçimlerinden sonra, 1 Mart 1909 tarihinde, Mısır'dan, Dersaadet'e gelecek olan Sivas Mebusu Dagavaryan Efendi'ye, Dahiliye Nezaretinden harcırahının tahsis edildiği bildirilmiştir³³⁶.

Talat Paşa'nın anılarına göre, Dagavaryan Efendi'nin, Sadriazam Hilmi Paşa için "İttihatçıların bunak kuklası! Sen kim, sadriazamlık kim" demesi Meclis-i Mebusan'da karışıklığa neden olmuştur. Bunun üzerine Niğde mebusu Hoca Faik Efendi, Sivas Mebusu Dagavaryan Efendi'ye çantasıyla vurmaya başlamıştır. Sakin bir kişi olarak tanınan Faik Efendi'nin "Terbiyesiz nadan herif, O devleti aliyenin veziridir. Bu sözü nasıl sarfedersin" diye bağırarak, "Sözünü geri alsın, yoksa vallahil azim önüme çıktığı yerde tepelerim" diye feveran etmiştir. İşin ilginç tarafı ise, Sadriazam Hilmi Paşa'ya hakaret edilmesine dayanamayan Hoca Faik Efendi'nin muhalefetteki Ahrar Fırkasına mensup olmasıdır³³⁷.

³³⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 5, 3 Ağustos 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.467.

³³⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 1, 17 Kanunisani 1324, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.381,384.

³³⁶ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No:2755, Gömlek No: 16.

³³⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, Cilt: 2, s.520.

Sivas mebusu Nezaret Dagavaryan Efendi, Birinci devrede Mecliste toplam yirmi altı konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi askeri, dördü eğitim, altısı hukuki, beşi idari, üçü mali, ikisi sağlık, birisi sanayi, birisi tarım, ikisi de ticari meselelerle ilgilidir. Ayrıca Dagavaryan Efendi, Meclise Kadro harici maaşlarında bazı düzenlemelerin yapılması hakkında bir tahrir vermiştir.

a. Konuşmaları:

Askeri:

Dagavaryan Efendi, Meşrutiyet taraftarıdır. O, Meşrutiyetin ilan edilmesiyle, ülkenin sadece Türkün, Arabın değil, bütün halkın ülkesi olduğunu ifade etmektedir. Daha önce Türklerin ve İslamların hakim millet, yönetilenlerin ise gayrimüslimler olduğunu, Meşrutiyetin bu gidişe son verdiğini savunmaktadır. Dagavaryan, artık bu vatana Türkiye değil, saltanatı Osmaniye dendiğini iddia etmektedir. Osmanlı bayrağı altında yaşayan bütün Ermenilerin de bedel vermek yerine vatanın muhafazası için askerlik hizmetine alınmalarını önermektedir³³⁸.

Dagavaryan Efendi, subaylık imtihanını kazanamayan kişilere karşı olumlu düşünce beslememektedir. Bu subayların, imtihanı başaramadıysa işlerini de layıkıyla yapamayacaklarını düşünmektedir. Bunun için yenilenen donanmanın böyle kişilere emanet edilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. O, bu subayların gerekliyse donanma dışında başka işlerde değerlendirilmesini istemektedir³³⁹.

Eğitim:

Nezaret Efendi, kendi olanakları ile yurtdışında okuyanlara engel çıkarılmasına karşıdır. O, okumaya giden öğrencilerin masraflarını kendilerinin veya ailelerinin üstlenmesi sonucu devletin maddi bir külfetten kurtulduğunu düşünmektedir. Ayrıca bu öğrencileri kontrol etmeye de gerek olmadığını, daha önce yapılan kontrollerin yeterli olduğunu düşünmektedir³⁴⁰.

Dagavaryan Efendi, ormancılığın ıslah edilmesi taraftarıdır. O, orman mekteplerinin ve hocalarının ormancılığı öğretecek kapasitede olmadığını düşünmektedir. Avrupa'da eğitim gören öğrencilerin gelmesini bekleyip, iyi bir

³³⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 4, 3 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.426.

³³⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 25 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.160,161.

³⁴⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 3, 3 Kanunisani 1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.169,170.

orman mektebi açılmasını veya mevcut okula ormancılık eğitimi görmüş bir Müdür atayarak bu okulları ıslah etmek gerektiğini savunmaktadır³⁴¹.

Dagavaryan Efendi, üstünkörü tesisler kurmanın karşısındadır. Önce tesis kurmak için teşkilatın yapılması gerektiğini, sonra kadronun oluşturulabileceğini ifade etmektedir. O, tıbbiye okulunun da teşkilat kurulmadan kadrolarının oluşturulması yüzünden verimli olmadığını düşünmektedir³⁴².

Dagavaryan Efendi, Tarımda Avrupa'nın en ileriye gitmiş memleketinin Fransa olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi olarak da, öğretmen yetiştiren bir tane okula karşılık, bir sürü sanat okulları olduğuna dikkat çekmektedir. O, bizde ise öğretmen yetiştiren okulların yeterli olduğunu, buradan çıkanların çoğunun işsiz kaldığını, bizim de sanat okulları açmamız gerektiğini, bu şekilde ileriye gidebileceğimizi düşünmektedir³⁴³.

Hukuki:

Dagavaryan Efendi, devlet nişanlarında düzenleme yapılmasını istemektedir. O, devletin verdiği nişanların hak edenlere dağıtılmadığı ve bu nişanları alacak kişiler seçilirken suistimallerin olduğu görüşündedir. Ayrıca, dağıtılmasında suistimler olmasına rağmen nişanların kaldırılmasına da karşıdır. Nişanların ya değerlerine göre sınıflara ayrılmasını, ya da yapılan hizmete göre nişan verilmesini istemektedir³⁴⁴.

Dagavaryan, telif hakkının korunması taraftarıdır. O, gazetecilerin aldıkları notları veya derste hocaların anlattıklarını not eden öğrencinin bu notları bastırıp satmasına karşı çıkmaktadır. Telif hakkı kanununun bu esaslar düşünülerek düzeltilmesini istemektedir³⁴⁵.

Dagavaryan Efendi, bir milletin ileriye gidebilmesi için kanunlara ve nizamlara tam manasıyla uyulması gerektiği görüşündedir. O, Avrupa devletlerinin kanunlara ve nizamlara uyarak ilerleme kaydettiklerini düşünmektedir. Bizim ise

³⁴¹ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 19 Nisan 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.107.

³⁴² MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 7, 9 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.37.

³⁴³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 4, 30 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.318.

³⁴⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 27 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.244.

³⁴⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 9 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.593.

kanun ve nizamlardan çok hissiyatımızla hareket ettiğimizi, böyle devam ederse devleti batıracağımızı ifade etmektedir³⁴⁶.

Dagavaryan Efendi, hükümetin, Meclisi tehdit yoluyla yönlendirmeye çalıştığı görüşündedir. Hükümetin, bir kanun görüşülürken Meclisin kendi istekleri doğrultusunda karar almasını, yoksa hükümetten çekileceklerini söylemesinin tehdit olduğunu ve kabul edilemeyeceğini beyan etmektedir³⁴⁷.

Dagavaryan Efendi, bir kişinin hiç görmediği, hiç yaşamadığı bir memleketten mebus seçilmesine karşıdır. Mebusların bu şekilde seçilmelerini önleyecek bir kanun çıkarılmasını istemektedir³⁴⁸.

Dagavaryan, doğum yerinin belirlenmesinin önemli olduğunu savunmaktadır. Avrupa'da bir kimsenin hangi memlekette doğdu ise, o memleketten sayıldığını, ayrıca deniz üzerinde doğanların ise hangi ülkedense o ülkenin başkentinden sayıldığını ifade etmektedir. O, Avrupalıların yaptığı gibi bu meseleyi çözebileceğimizi düşünmektedir³⁴⁹.

İdari:

Dagavaryan Efendi, serserilik yapan çocukların islah edilmesi taraftarıdır. Ayrıca serserilik yapan bir çocuk için, onun babasının, eğer babası yoksa amcasının veya dayısının cezalandırılmasının yanlış olduğunu düşünmektedir. O, Avrupa'da böyle çocukların islah edilmesi için Ziraat Çiftlikleri oluşturulduğunu, bizim de böyle çiftlikler oluşturarak serseri çocukları islah etme yoluna gidebileceğimizi beyan etmektedir³⁵⁰.

Nezaret Dagavaryan Efendi, Adana'da meydana gelen olayların iyice tetkik edilmesini önermektedir. O, acilen bir heyetin oraya gönderilmesi gerektiğini, Avrupa'da da bu gibi tahkikatların Ankatör Parlamenterler tarafından yapıldığını ve olayı ortaya çıkardığını belirtmektedir. Ayrıca bu komisyonun hükümetin teklif ettiği gibi iki kişi değil, beş kişiden oluşmasını istemektedir³⁵¹.

³⁴⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 25 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.160,161.

³⁴⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 21 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.545,546.

³⁴⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 21 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.531,532.

³⁴⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 21 Nisan 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.531,532.

³⁵⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 2, 19 Mart 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.615.

³⁵¹ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 30 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.398.

Dagavaryan Efendi, Adana'daki olaylarda hükümetin yabancıları kayırmasına karşı çıkmaktadır. O, Adana'da Ermenilerin kırıldığını ve kayıp olduğunu ve müracaat ederek korunmak istediklerini, hükümetin ise sadece orada bulunan yabancıların korunması için emirler verdiğini belirtmektedir. Hükümetin bu şekilde emir vermekle, yabancıların burnu kanamasın, Ermenilere ne olursa olsun demek istediğini iddia etmektedir³⁵².

Dagavaryan Efendi, ülkenin gidişatının iyi olmadığını savunmaktadır. O, memleketin durumunun içler acısı olduğunu, tarımın, eğitimin, ormanların ve sanatkarların durumunun çok kötüleştiğini, madenlerimizin ya çıkarılamaz hale geldiğini, ya da yabancıların çıkardığını ifade etmektedir. Artık soğukkanlı düşünerek bu duruma bir hal çaresi bulunması gerektiğine dikkat çekmektedir³⁵³.

Dagavaryan Efendi, kaçakçılığın önlenmesini istemektedir. Ayrıca kaçakçılık sebebiyle bir çok kişinin telef olduğu görüşündedir. Fransa'yı örnek göstererek, orada Reji idaresinin ekilen bir araziden ne kadar tütün çıkacağını hesapladığını, bizim ise bir kadostromuzun bile olmadığını ifade etmektedir. O, kaçakçılıkla mücadele etmek için önce Reji idaremizi ve Reji Kanunumuzu düzeltmemiz gerektiğini düşünmektedir³⁵⁴.

Mali:

Dagavaryan Efendi, Osmanlı Bankasının yabancıların elinde olduğunu savunmaktadır. O, sermayesinin ve yöneticisinin yabancı olduğu bir bankanın, isminin Osmanlı Bankası olmasının hiçbir önemi olmayacağını düşünmektedir. Ona göre, ülkemizde bulunan yabancı şirketlerde sadece en alt düzeyde olan, yani temizlik işlerinde çalışan insanlar bizdendir. Onun için yabancı şirketler lehine konuşmanın, vatana hizmet etmek olmayacağını düşünmektedir³⁵⁵.

Dagavaryan Efendi, yabancılarla ayrıcalık tanınmasına karşıdır. Ona göre, sanayimizin ileriye gidememesinin başlıca sebebi budur. O, yabancıların ülkemizde

³⁵² MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 18 Nisan 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.114.

³⁵³ MMZC, B.D., İ.S.: 1, C: 3, 5 Mayıs 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.518.

³⁵⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 7, 16 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.319,320.

³⁵⁵ MMZC, B B.D., İ.S.: 2, C: 1, 30 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.284,285.

vergiden muaf tutulduğunu, bunun için de vergi veren bir Osmanlı esnafının vergiden muaf olan bir yabancıyla rekabet edemeyeceğini ifade etmektedir³⁵⁶.

Dagavaryan Efendi, Orman, Ziraat ve Maadin Nezaretlerine ayrılan bütçeyi az bulmaktadır. Bu bütçelerle, bu Nezaretlerin hizmet veremeyeceklerini, onun için bunlara gerekli olan tahsisatın bütçeye konulması gerektiğini ifade etmektedir³⁵⁷.

Sağlık:

Dagavaryan Efendi, sağlığa ayrılan bütçenin az olduğundan yakınmaktadır. O, otuz, otuz iki milyon nüfuslu olan ülkemizin sağlık için ayırdığı bütçenin çok az olduğunu iddia etmektedir. Yabancı devletlerin sıhhat için çok büyük bütçeler ayırdığına değinerek, bizim de halkın sıhhati için gerekli bütçeyi ayırmamız gerektiğini ifade etmektedir³⁵⁸.

Dagavaryan Efendi, Yedikule’de bulunan Osmanlı Ermeni Hastanesi’ne yapılan yardımların kesilmesine karşı çıkmaktadır. Bu hastanenin Ermeni adıyla anılmasına rağmen, ırk ayrımı yapmadan her hastayı kabul ettiğini bildirerek, bu hastaneye daha önce yapılan yardımın devam ettirilmesini istemektedir. O, ayrıca Hasköy’deki Kızlar Yetimhanesi’nin de aynı durumda olduğunu, oraya da aynı yardımın yapılması gerektiğini belirtmektedir³⁵⁹.

Sanayi:

Dagavaryan Efendi, devletin fabrika işletmesine karşıdır. Devletin işlettiği fabrikaların hesaplarının iyi tetkik edilmesi halinde, bunların zarar ettiğinin görüleceği görüşündedir. O, fabrikaların özel şirketlere devredilmesini önermektedir. Bu şekilde devletin de bir külfetten kurtulacağına inanmaktadır³⁶⁰.

Tarım:

Dagavaryan Efendi, Türkiye’de hayvan vebası hastalığının olmaması gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü bu hastalığın serumunu Türkiye’nin bulduğunu söylemektedir. Fakat İngiltere’nin çok ucuza bu serumları bizden alarak Hindiya’ya, Mısır’a gönderdiğini, bizimse her şeyde olduğu gibi işin hilesine kaçarak, serumlara

³⁵⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 3, 23 Şubat 1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.508.

³⁵⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 16 Nisan 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.11.

³⁵⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 6, 5 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.677,678.

³⁵⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 7, 12 Mayıs 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.189,190.

³⁶⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 12 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.313,318.

su katarak kullandığımızı ifade etmektedir. Hile yapacağımız yerde bu serumu geliştirmemiz gerektiği görüşündedir. Ayrıca o, Türkiye’de birkaç çeşit hayvan cinsinin bulunduğunu, Arabistan’dan da hayvan getirerek bunların ıslah edilmesi gerektiğini savunmaktadır³⁶¹.

Ticari:

Dagavaryan Efendi, nehirlerimizde dolaşan yabancı gemilere imtiyaz verilmesine karşıdır. Dünyanın hiçbir yerinde nehirlerde gezinen gemiler için imtiyaz verilmediğini, eğer Fırat ve Dicle nehirlerinde dolaşan iki İngiliz bayraklı gemiye ruhsat verilecek olursa, bunun dünyada bir ilk olacağını ifade etmektedir. Ona göre, bu gemilerin millete büyük zararı olacaktır. Çünkü taşıma işinde fiyatları kendileri belirleyecekler ve millettten fahiş ücret isteyebileceklerdir. O, bu nedenle nehirlerimizde dolaşan yabancı bayraklı gemilere imtiyaz verilmesine kesinlikle karşı çıkmaktadır. Ona göre, eğer bu imtiyazlar verilirse günün birinde Boğaziçi’nde bile yabancı gemilerin dolaşacağı muhakkaktır. Ayrıca yabancı gemilerin Osmanlı bayrağı çekerek ruhsat almasının da doğru olmadığı kanaatindedir³⁶².

Dagavaryan, yabancılarla alışverişte dikkatli olmamızı istemektedir. Çünkü yabancılardan, boya ve cila imalatında kullanılması gereken ispirotoları, meşrubatta kullanılacak ispiroto diyerek bize sattıklarını ifade etmektedir. O, serbest ticarete karşı olmadığını, fakat ticaret yaparken dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedir³⁶³.

b. Takrirleri:

Nazaret Dagavaryan Efendi, Kadro harici maaşlarında bazı düzenlemelerin yapılması hakkında kanun teklifi vermiştir. Dagavaryan Efendinin teklifi, encümene havale edilmiştir. Biz bu Encümenin Maliye Encümeni olduğunu düşünüyoruz. Ancak bu kanun teklifinin akibeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık³⁶⁴.

2.8. AGOP BABİKİYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Tekfurdağı mebusu Agop Babikyan Efendi, birinci devrede Mecliste toplam üç konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi askeri, birisi de eğitim meselesiyle ilgilidir.

³⁶¹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 4, 30 Mart 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.54-58.

³⁶² MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 30 Teşrinisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.284,285.

³⁶³ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 5 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.327,328.

³⁶⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 3 C: 4, 15 Mart 1327, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.391.

Askeri:

Agop Babikyan Efendi, bedelli askerliğe karşıdır. Gayrimüslimlerin bedel ödemek yerine askerlik vazifelerini yapmalarını istemektedir. Bugüne kadar bütün gayrimüslimlerin, doğumundan ölümüne kadar ellişer lira bedel vermeye mecbur olduklarını, fakat bundan sonra vermelerinin anlamsız olacağını söylemektedir³⁶⁵.

Agop Efendi, Rüştiye mezunlarının üç sene askerlik yapmalarına karşıdır. O, bu sürenin iki seneye indirilmesini önermektedir. Rüştiyede okuyanların hep fakir öğrenciler olduğunu, eğer Rüştiye mezunlarının askerlik süresi kısaltılırsa, Rüştiyelerin halkın bütün kesimleri için cazip hale geleceğini düşünmektedir³⁶⁶.

Eğitim:

Agop Babikyan, eser sahiplerinin haklarının korunması konusunda hassastır. Öyle ki, öğrencilerin derslerde hocalarının not ettirdikleri bilgileri yayınlamaları halinde, telif hakkının hocaya ait olması gerektiğini savunmaktadır³⁶⁷.

2.9. AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Tekfurdağı mebusu Agop Boyacıyan Efendi, birinci devrede Mecliste toplam sekiz konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, ikisi eğitim, ikisi idari, ikisi mali, birisi de siyasi meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Agop Boyacıyan Efendi, eğitim ve öğretimin teşvik edilmesini, ayrıca askerlik süresinin yeniden ayarlanmasını savunmaktadır. Ona göre, Mektebi Ali'den ve Mektebi İdadi'den çıkanların bir sene askerlik eğitimi almaları yeterlidir. Rüştiye mektebinden çıkanların ise bir buçuk sene askeri eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir³⁶⁸.

³⁶⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 5, 23 Haziran 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.481.

³⁶⁶ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 2, 27 Kanunisani 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.642,643.

³⁶⁷ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 16 Kanunievvel 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.397.

³⁶⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 4, C: 1, 17 Teşrinievvel 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.190.

Eğitim:

Boyacıyan ülkenin kalkınmasının anahtarını eğitimde görmektedir. O ilkokulların ve rüştiyelerin ıslahının acilen gerçekleştirilmesini önermektedir³⁶⁹.

Boyacıyan, Fransız öğretmenleri arasındaki ücret farklılığını eleştirmektedir. O, Türk okullarında ders veren bir Fransız öğretmenin, yine Türk okullarında aynı eğitimi veren diğer bir Fransız öğretmenden daha fazla maaş aldığı ve bu farklılığın düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır³⁷⁰.

İdari:

Boyacıyan Efendi, Posta Telgraf Müdürlüğü'nün Bakanlığa dönüştürülmesini önermektedir. Posta Telgraf Müdürlüğü'nün Bakanlık olması halinde, Postalarda oluşan bir çok karmaşanın ve düzensizliğin sona ereceğini düşünmektedir. Ona göre, bu düzenlemenin sonucu olarak yabancı posta şirketleri de ülkemizi terk etmek zorunda kalacaklardır³⁷¹.

Boyacıyan, yolların yapımının yabancı müteahhitlere verilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, bu durum maliyeti aşırı derecede artırmaktadır. Yabancı mütaahhitlerin tek amacının para kazanmak olduğunu düşünmektedir. O, yol yapımının ya Osmanlı müteahhitlerine verilmesini, ya da hususi yol yapımlarının vilayetlere verildiği gibi, umumi yol yapımlarının da vilayetlere bırakılmasını önermektedir. Çünkü vilayetlerin, yolları daha çabuk ve ucuz yapacakları görüşündedir³⁷².

Mali:

Boyacıyan, alt yapısını oluşturmada büyük işletmeler açmanın karşısındadır. O, sanayileşmenin küçükten büyüğe ve kademeli şekilde gerçekleştirilmesini ve küçük işletmelerle işe başlayıp yavaş yavaş bu işletmeleri fabrika haline getirmeyi önermektedir. Ayrıca Boyacıyan, bu işletmeler için çok masraf yapılmasını da istememektedir. Bu işletmelerde tasarruf edilecek parayla bir çok yeni yatırım yapılabileceği fikrini savunmaktadır³⁷³.

³⁶⁹ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 20 Kanunisanı 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.107.

³⁷⁰ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 6, 3 Haziran 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.347,355.

³⁷¹ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 4, 8 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.76.

³⁷² MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 6, 3 Haziran 1326, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.347,355.

³⁷³ MMZC, B.D., İ.S.: 3, C: 5, 28 Mart 1327, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.212.

Boyacıyan Efendi, Türkiye’de belediyeçiliğin geliştirilmesinden yanadır. Özellikle İstanbul Belediyesi’nin hizmetlerinin bir başkente yakışır hale getirilmesi taraftarıdır. Bunun için de Galata Köprüsü gelirlerinin belediyeye verilmesini önermektedir. Ancak o, belediyelerin yaptıkları borçlanmalara, Maliyenin kefil olmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, İstanbul Belediyesi’ne tanınacak bir ayrıcalık, diğer belediyeleri de harekete geçirecektir. Maliye yükümlülük altına girdiği için, ana paranın dışında belediyelerin ödeyemediği faizleri de ödemek zorunda kalacaktır. Bu şekilde davranılırsa devletin asıl yapması gereken eğitim ve ulaşım hizmetleri aksayacaktır³⁷⁴.

Siyasi:

Boyacıyan Efendi, bir icraatını görmeden hükümete güvenoyu vermenin yanlış olacağı görüşündedir. O, yeni kurulan hükümetin programının güzel olduğunu, fakat bu programda verilen sözlerin yerine getirilip getirilmediğini gördükten sonra güvenoyu verilip verilemeyeceğini tartışmak gerektiğini düşünmektedir³⁷⁵.

3. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN İKİNCİ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:

Aydın mebusu Vahan Bardizbaryan Efendi, Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi, Erzurum mebusu Varteks Efendi, Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, İstanbul mebusu Hallacyan Efendi, İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Manastır mebusu Tırayan Nali Efendi, Sivas mebusu Paşayan Karabet Efendi, Tekirdağ mebusu Agop Boyacıyan Efendi ve Van mebusu Viramyacıyan Efendi, ikinci devrede Meclis-i Mebusan’da görev yapan Ermeni mebuslardır. Bu devrede Meclis-i Mebusan’da on Ermeni mebus görev yapmıştır.

Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi ve Van mebusu Viramyacıyan Efendi, Meclis-i Mebusan’ın ikinci devresinde hiç konuşma yapmamışlardır.

³⁷⁴ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 2, 20 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.107.

³⁷⁵ MMZC, B.D., İ.S.: 2, C: 1, 11 Kanunisani 1325, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.625.

3.1. VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):

Erzurum mebusu Varteks Efendi, ikinci devrede Mecliste toplam dört konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, üçü de idari meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Varteks Efendi, askerlerin vazifesinin vatani dışarıya karşı korumak olduğunu düşünmektedir. O, içeride asayiş koruma görevi için Jandarma teşkil edildiğini, fakat Jandarma teşkilatının zayıf olması sebebiyle, asayiş olaylarında yine askere müracaat ettiğimizi söylemektedir. Jandarma teşkilatı mükemmel hale getirilirse askerlerin de asıl görevlerine, yani vatani dışarıya karşı koruma görevine döneceğini ifade etmektedir³⁷⁶.

İdari:

Varteks Efendi, Meclis tatilde iken çıkarılan kanunlardan mutlaka Meclisin haberi olması gerektiğini savunmaktadır. O, bu kanunların tasdik ettirilmemesinin, Meclisin hakkını gasp etmek olduğunu düşünmektedir³⁷⁷.

Varteks Efendi, her türlü toplantıya izin verilmesini istemektedir. O, toplantılara müsaade edilmesi ve halkın fikrini serbestçe söylemesi gerektiğini beyan etmektedir. Bazı kişilerin fesat çıkarmak isteyebileceğini, fakat her toplantı yapan gruba da şüphe ile bakmamak gerektiğini ifade etmektedir³⁷⁸.

Varteks Efendi, Meclisin feshinin zorlaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Meşrutiyeti İnkılap ile yapan milletlerin, Meclisi feshetme hakkını Devlet Reislerine vereceklerse bunu kanun yoluyla yaptıklarını, belirli şartlar altında bu hakkı onlara verdiklerini söylemektedir. O, bizim tarihimizde de böyle olaylar olduğu için, bizim de bu şekilde davranmamız gerektiğini düşünmektedir³⁷⁹.

3.2. HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):

İstanbul mebusu Hallacyan Efendi, ikinci devrede Mecliste toplam beş konuşma yapmış olup, bu beş konuşma da idari meselelerle ilgilidir. Ayrıca İstanbul

³⁷⁶ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.555.

³⁷⁷ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 6 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.367.

³⁷⁸ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.151,153.

³⁷⁹ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 9 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.447.

vilayeti dahilinde kalan her nevi akarın teminat olarak gösterilmesine ve vefat edenlerin borç temini edilmesine dair bir takrir vermiştir.

a. Konuşmaları:

İdari:

Hallacyan Efendi, seçimin en büyük hakem olduğunu savunmaktadır. O, Hükümetle Meclisin arasında anlaşmazlık olduğunda, hakemin halk olacağını söylemektedir. Hallacyan'a göre Meclisi fesh eden hükümete en güzel cevabı, anlaşmazlığa sebep olan mebusları tekrar seçerek halkın verdiğini düşünmektedir³⁸⁰.

Hallacyan Efendi, soru sormanın mebusların en doğal hakkı olduğuna inanmaktadır. Mebusların hepsinin Meşrutiyete inandığını, bu noktada parti meselesinin mevcut olmadığını söylemektedir. O, Mecliste Mebusların soru sorma hakkı olduğunu, bunun korunması gerektiğini, soru sorulan Bakanın ise cevabı vereceği zamanı kendisinin belirlemesi gerektiğini savunmaktadır³⁸¹.

Hallacyan Efendi, mebusların soru sorma hakkının engellenemeyeceğini düşünmektedir. O, Anayasada hiçbir encümenin Mazbata Muharririnin kendi encümeniyle ilgili konularda soru sormasını ve teklif vermesini engelleyecek bir kayıt bulunmadığını söylemektedir. Böyle bir uygulamayla mebusların teklif verme ve soru sorma hakkının engellendiğini düşünmektedir³⁸².

Hallacyan Efendi, mebusların devamsızlık yapmalarını eleştirmektedir. Dünyanın her yerinde Meclislerin başarılı olmak için düzenli davranmak zorunda olduğunu düşünmektedir. O, Osmanlının en mümtaz ve en muhterem kişileri arasından seçilen mebusların Meclise devamlı gelmeleri gerektiği inancını taşımaktadır. Bazı memleketlerde ekseriyet şartının olmadığını, İngiltere Parlamentosunun Avam Kamarasının 600 kişi yerine 40 kişi ile bile toplandığını belirterek, bizim ise Anayasamızda ekseriyet şartının olduğunu, mebusların buna dikkat ederek Meclisi çalıştırmaları gerektiğini ifade etmektedir³⁸³.

Hallacyan, suç ve cezanın birbiriyle orantılı olmasını istemektedir. Cezayı gerektiren hareketle, cezanın ağırlığının eşit olması gerektiğini düşünmektedir. O,

³⁸⁰ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 5 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.71.

³⁸¹ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 13 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.516.

³⁸² MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 2 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.301.

³⁸³ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 4 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.349.

ceza çok ağır olursa hakimlerin cezayı vermekten vazgeçebileceğini, ceza hafif olursa da hakimlerin cezayı tatbik etmeyebileceklerini belirtmektedir³⁸⁴.

b. Takrirleri:

İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi ve arkadaşlarının, İstanbul vilayeti dahilinde kalan her nevi akarın teminat olarak gösterilmesine ve vefat edenlerin borç temini edilmesine dair kanun teklifi görüşülmüştür. Bu teklif Emval-i Gayrimenkule Encümenine havale edilmiştir. Fakat, Emval-i Gayrimenkule Encümenine gönderilen kanun teklifinin akibeti hakkında herhangi bir bir bilgiye ulaşılamamıştır³⁸⁵.

3.3. KİRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):

İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, ikinci devrede Mecliste toplam üç konuşma yapmış olup, bunlardan birisi idari, ikisi de mali meselelerle ilgilidir. Ayrıca Meclise, mürazatı içeren bazı hükümlerin değiştirilmesi hakkında bir takrir vermiştir.

a. Konuşmaları:

İdari:

Zöhrap Efendi, İstanbul'da meydana gelen yangınlara karşı tedbir alınması gerektiğini düşünmektedir. O, sadece İstanbul mebuslarının değil, bütün mebusların İstanbul'da meydana gelen yangınlar için tedbir düşünmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, Payitaht, yalnız İstanbul halkının değil, bütün Osmanlılarındır³⁸⁶.

Mali:

Zöhrap Efendi, harp dolayısıyla halktan vergi toplanmasını eleştirmektedir. O, Meşrutiyetin ve Anayasanın çok güzel şeyler olduğunu, fakat bunu koruyayım derken milletin mali durumunu da düşünmek gerektiğini belirtmektedir³⁸⁷.

Zöhrap, cezaların orantısız olmasına karşı çıkmaktadır. Ayrıca siyasi cemiyet kuranlara kürek cezası verilmesinin çok ağır olduğunu düşünmektedir. O,

³⁸⁴ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 19 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.584.

³⁸⁵ MMZC, İ.D., İ.S.: 2C: 1, 2 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.298.

³⁸⁶ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 26 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.215.

³⁸⁷ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 13 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.531.

ihtilal yapmak isteyenlere kalebentlik cezası verilirken, cemiyet kuranlara ağır ceza vermenin mantıklı olmadığını düşünmektedir³⁸⁸.

b. Takrirleri:

Kirkor Zöhrap Efendi'nin, mürazatı içeren bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçen sene yapılan toplantıda verdiği, bir sureti merbut teklifi kanunisinin yenilenmesine dair takriri görüşülmüştür. Zöhrap Efendi'nin de istediği gibi önce Layiha Encümeninde görüşülmesine, daha sonra Adliye Encümenine havale edilmesine karar verilmiştir. Fakat, komisyona gönderilen bu kanun teklifinin akibeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır³⁸⁹.

3.4. VAHAN BARDİZBANYAN EFENDİ (İZMİR):

İzmir mebusu Vahan Bardizbanyan Efendi ikinci devrede tek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma da siyasi cemiyetler hakkındadır.

Vahan Bardizbanyan, siyasi cemiyet kurulmasına karşıdır. O, siyasi cemiyet kuranların cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir³⁹⁰.

3.5. TRAYAN NALİ EFENDİ (MANASTIR):

Manastır mebusu Trayan Nali Efendi ikinci devrede, Mecliste tek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma da bütçe müzakereleri hakkındadır.

Trayan Nali, bütçe görüşülürken zamanın iyi kullanılması gerektiğini düşünmektedir. O, Mebusların bütçeye ait teklif vermelerinin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Her mebus teklif verecek olursa mebusların kendi memleketine ait meseleleri bütçe görüşülürken teklif edeceklerini, bunun da bütçe görüşmelerini çıkmaza sokacağını ve uzatacağını savunmaktadır³⁹¹.

³⁸⁸ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.573.

³⁸⁹ MMZC, İ.D., İ.S.: 2, C: 1, 13 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.513.

³⁹⁰ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.571.

³⁹¹ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 23 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.174.

3.6. KARABET PAŞAYAN EFENDİ (SİVAS):

Sivas mebusu Karabet Paşayan Efendi, ikinci devrede Mecliste toplam beş konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi askeri, birisi hukuki, ikisi de idari meselelerle ilgilidir.

Askeri:

Karabet Paşayan Efendi, askerlerin siyaset ile uğraşmalarına karşıdır. Buna gerekçe olarak da, Uruguay ve Peruquay gibi küçük ülkeleri örnek göstermektedir. O, bu ülkelerde askerlerin siyasetle uğraştıkları için bir çok kanın döküldüğüne dikkat çekmektedir³⁹².

Paşayan Efendi, toplantı yapanlara karşı zor kullanılmasının karşısındadır. O, toplantıya katılanlardan silahlı olanların zorla dağıtılabileceğini, fakat silahsız olanlara karşı zor kullanılmasının adaletsiz olduğunu savunmaktadır³⁹³.

Hukuki:

Karabet Paşayan Efendi, hiç bir gücün Meclisi feshetme hakkının bulunmadığını savunmaktadır. Önceki kanunları değiştirerek Padişaha ve hükümete Meclisi feshetme hakkının verilmesinin kabul edilemez olduğunu düşünmektedir. O, Padişahın ve hükümetin Meşrutiyet yanlısı olduklarını, fakat onlardan sonra gelecek olanların Meşrutiyete karşı olabileceklerini ifade etmektedir³⁹⁴.

İdari:

Paşayan Efendi, açık yerlerde toplantı yapmanın serbest, kapalı yerlerde toplantı yapmanın yasak olmasını kabul etmemektedir. Yasakçı olan zihniyetle, hürriyete büyük zarar verileceğini, böyle olursa hürriyet sözünün ancak paraların üstünde kalacağını ifade etmektedir³⁹⁵.

Paşayan Efendi, emniyeti suistimal eden toplantılara karşı çıkmaktadır. Yol ortasında toplanarak milletin emniyetini ihlal edenlerin cezalandırılması gerektiğini söylemektedir. O, silahlı veya silahsız toplantıların ayrı değerlendirilmesi gerektiğini,

³⁹² MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.562.

³⁹³ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.562.

³⁹⁴ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 9 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.452.

³⁹⁵ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.159.

gizli olarak silahlananlar yüzünden, silahsız olanların ceza almaması gerektiğini düşünmektedir³⁹⁶.

3.7. AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Tekfurdağı mebusu Agop Boyacıyan Efendi, ikinci devrede Mecliste tek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada askeri ödeneklerin tümünün bütçeye konulmasını eleştirmiştir.

Agop Boyacıyan Efendi, askeriye verilen ödeneklerin bütçeye konulmamasına karşı çıkmaktadır. O, askeri de olsa ayrılan ödeneğin tümünün bütçeye konulmasını istemektedir. Ayrıca Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine verilen paraların bütçede yer almadığını savunmaktadır³⁹⁷.

3.8. ARTIN BOŞGEZENYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Tekfurdağı mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, ikinci devrede Mecliste toplam üç konuşma yapmış olup, bunlardan ikisi idari, birisi de mali meselelerle ilgilidir.

İdari:

Artin Boşgezenyan, memurların kanunların öngördüğü şekilde davranmalarını önermektedir. O, Meşrutiyetten kanunların herkese aynı uygulanmasını anladığını ifade etmektedir. Bunun için memurların bir kaide altına alınmalarını ve keyfi muamele yapmalarına engel olunmasını istemektedir³⁹⁸.

Boyacıyan, herkesin hür olduğunu, fakat hürriyetin de belli sınırları olduğunu ifade etmektedir. O, kimsenin bir başkasının hürriyetine tecavüz edemeyeceğini düşünmektedir³⁹⁹.

Mali:

Artin Boşgezenyan Efendi, borçlanarak bütçe açığı kapatmaya karşıdır. Bütçe açığının kapatılması için iki yolun bulunduğunu, birinci yolun varidatı fazlalaştırıp masrafa uydurulması, ikinci yolun ise masrafları azaltıp varidata

³⁹⁶ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 9 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.379,398.

³⁹⁷ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 19 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.604.

³⁹⁸ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 28 Mayıs 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.248.

³⁹⁹ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 6 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.374.

uydurulması olduğunu iddia etmektedir. O, borçlanma yoluyla bütçe kapatmanın ise iflas ile sonuçlanacağını altını çizmektedir⁴⁰⁰.

4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN ÜÇÜNCÜ DEVRESİNDE, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ:

Adana mebusu Matyos Nalbantyan Efendi, Erzurum mebusu Mededyan Osep Efendi, Erzurum mebusu Varteks Efendi, Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, Halep-Maraş mebusu Agop Hırlakyan Efendi, İstanbul mebusu Hallacyan Efendi, İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Van mebusu Viramyan Efendi ve Van mebusu Vahan Papazyan Efendi, Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde görev yapan Ermeni mebuslardır. Bu devrede on bir Ermeni mebus görev yapmıştır.

Erzurum mebusu Osep Mededyan Efendi, Halep-Maraş mebusu Agop Hırlakyan Efendi, Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Van mebusu Viramyan Efendi ve Van mebusu Vahan Papazyan Efendi, Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde hiç konuşma yapmamışlardır.

2 Ekim 1918 tarihinde Rum olan Aydın mebusu Emanuel Emenuilidi Efendi hükümete, geçmiş hükümetin icraatları hakkında bir sual takriri vermiştir. Bu sual takririni, yine Rum olan Çatalca mebusu Tokinidis ve İzmir mebusu Vangel Efendiler de imzalamışlardır. Sual takriri 4 Ekim 1918 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Bu takrirden Rum, Ermeni ve Arap unsurunun zulüm gördüğünden bahsedilmiş, ayrıca Zöhrap ve Varteks Efendilerin öldürüldüklerine yer verilmiştir. Takririn sonunda ise hükümetten, failer hakkında ne yapılacağı ve ne gibi tedbirler alınacağı sorulmuştur.

Emanuel Emenuilidi Efendi'nin sual takrine Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olan Fethi Bey cevap vermiştir. Fethi Bey, geçmiş dört sene içinde memlekette gayet fena cerayanların meydana geldiğini, bu cerayanlarda sadece Rum, Ermeni ve Arap unsurunun değil, Türk unsurunun da zarar gördüğünü, hatta Türk unsurunun daha fazla zarar gördüğünü beyan etmiştir. Ayrıca o, hükümetin

⁴⁰⁰ MMZC, İ.D.,İ.S.: 2, C: 1, 18 Haziran 1328, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.601.

beyannamesinde, azınlıkların hukukunu muhafaza etmesinin vazifesi olduğunu bildirdiğini, her kim kimden şikayetçi ise müracaatını gerekli yerlere yapabileceğini söylemiştir⁴⁰¹.

4.1. VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):

Erzurum mebusu Varteks Efendi üçüncü devrede iki konuşma yapmıştır. Bu konuşmaların ikisi de mali meselelerle ilgilidir.

Mali:

Varteks, merkezi hükümetin her sıkıştığında vilayetlerin bütçesinden para almasına karşı çıkmaktadır. Hükümetin böyle bir uygulamayla vilayetleri zor durumda bıraktığını düşünmektedir. O, hükümetin aldığı paraların vilayetlerin hakkı olduğunu söylemektedir⁴⁰².

Ohannes Varteks Efendi, Belediyelerin vergi toplamalarına taraftardır. Ayrıca Belediyelerin gelirlerini engellemenin doğru bir davranış olmadığını savunmaktadır. O, Belediyelere verilecek vergilerin yollarımızda ve caddelerimizde görüleceğini ifade etmektedir. Yalnız bu vergilerin zenginlerden alınması gerektiğini, çünkü bu vergilerin genellikle zenginlerin bulunduğu semtlere harcandığını belirtmektedir⁴⁰³.

4.2. ARTIN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):

Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, üçüncü devrede Mecliste toplam altı konuşma yapmış olup, bunlardan birisi askeri, ikisi hukuki, birisi idari, ikisi de mali meselelerle ilgilidir. Ayrıca Artin Boşgezenyan Efendi Meclise, Anayasa maddelerinin değiştirilmesi hakkında iki tahrir vermiştir.

⁴⁰¹ MMZC, Ü.D., İ.S.: 5, C: 1, 4 Teşrinisani 1334(1918), TBMM Yayınları, Ankara, 1992, s.109-111.

⁴⁰² MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 25 Haziran 1330, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.40.

⁴⁰³ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 12 Temmuz 1330, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.594.

a. Konuşmaları:

Askeri:

Boşgezenyan Efendi, Jandarma teşkilatının düzenlenmesine taraftardır. O, Jandarmalar hakkında yeni bir teşkilatlanmanın yapıldığını, bunun da Jandarmaların bir takım suistimalleri yapmalarını engellediğini söylemektedir⁴⁰⁴.

Hukuki:

Artin Boşgezenyan Efendi, bir devletin asli unsurunun adalet olduğuna inanmaktadır. O, muntazam adliyelerin ise iyi tahsisata ve iyi memura gereksinimi olduğunu düşünmektedir. Adliyelerdeki memur sayısının ise, azaltılması gerektiği görüşündedir⁴⁰⁵.

Boşgezenyan Efendi, hakimlerin özgür olmaları gerektiğini savunmaktadır. Hakimlerin idareye bağlı olmalarının yanlış olduğunu beyan etmektedir. O, hakimlerin görevlerini tarafsız olarak yapabilmeleri için hiç bir etki altında kalmamaları gerektiğini ifade etmektedir⁴⁰⁶.

İdari:

Artin Boşgezenyan, Nezaretlerin sayısının azaltılmasını istemektedir. Bir hükümetin, milletin işlerine ne kadar az karışarsa o kadar başarılı olacağını belirtmektedir. Ayrıca hükümetin, Emniyet Teşkilatı, Adliye ve Sağlık Nezareti'nden oluşmasının yeterli olacağını savunmaktadır. Özellikle de sağlığın çok önemli olduğunu ifade etmektedir⁴⁰⁷.

Mali:

Boşgezenyan Efendi, ağır vergilere karşıdır. O, ağır vergilerin halkı batırabileceğini, vergilerin elden geldiğince hafifletilmesi gerektiğini söylemektedir⁴⁰⁸.

Artin Boşgezenyan Efendi, milletlerin yolsuz, okulsuz, medresesiz yaşayabileceklerini, fakat adaletsiz yaşayamayacaklarını savunmaktadır. O, emniyetin çok önemli olduğunu, çok az maaş alan Jandarmaların emniyeti nasıl

⁴⁰⁴ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 26 Şubat 1334, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.526.

⁴⁰⁵ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 28 Haziran 1330, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.113.

⁴⁰⁶ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 3, 16 Şubat 1331, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.214.

⁴⁰⁷ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 25 Şubat 1334, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.487,488.

⁴⁰⁸ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 14 Temmuz 1330, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.622.

muhafaza edeceklerini merak ettiğini belirtmektedir. İstanbul gibi bir şehirde görev yapan bir polisin haraç yemeden geçinebilmesinin mümkün olmadığını, asayişi temin etmek için Jandarma ve polislerin gelirlerinin artırılma yollarının araştırılması gerektiğini beyan etmektedir⁴⁰⁹.

Siyasi:

Artin Boşgezenyan Efendi, Türk ulusunun bu gün medeniyet ve siyaset dünyası karşısında suçlu bulunduğunu ifade etmiştir. Haşa seslerinin yükselmesine karşılık sözlerine devam ederek, Osmanlı tarihinin en matemli ve kızıl sahifesini teşkil eden azim bir cinayetin olduğunu beyan etmiştir. Yerleri ve gökleri titreten bu cinayetin Ermeni faciası olduğunu iddia etmiştir. Asıl suçlunun ise geçmiş idare olduğunu söylemiştir⁴¹⁰.

b. Takrirleri:

Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi'nin, Anayasanın seksen beşinci maddesinin değiştirilmesi hakkında verdiği kanun teklifi görüşülmüştür. Teklifin Layiha Encümenine havale edilmesi kabul edilmiştir. Layiha Encümenine gönderilen kanun hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴¹¹.

Boşgezenyan, Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi için de bir takrir vermiş ve bu takrir Layiha Encümenine havale edilmiştir. Layiha Encümenine gönderilen bu takrir hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴¹².

4.3. ONNİK İNSAN EFENDİ (İZMİR):

Erzurum mebusu Onnik İhsan Efendi, üçüncü devrede Mecliste toplam on iki konuşma yapmış olup, bunlardan birisi eğitim, ikisi idari, birisi sağlık, birisi sanayi, yedisi de tarım ile ilgilidir.

Eğitim:

Onnik İhsan Efendi, Halkalı Ziraat okuluna fazla öğretmen atandığını savunmaktadır. Bu okulda yalnız on yedi öğrenci bulunduğunu ve sadece birinci

⁴⁰⁹ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 26 Şubat 1334, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.526.

⁴¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.235.

⁴¹¹ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 15 Şubat 1331, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.184.

⁴¹² MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 23 Şubat 1333, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.446,447.

sınıfların eğitim gördüğünü, birinci sınıfların öğretmenlerinin vazifelerini yaptıklarını, fakat diğer öğretmenlerin öğretime katılmamalarına rağmen maaşlarını aldıklarını söylemektedir⁴¹³.

İdari:

Onnik Efendi, Orman Nizamnamesinin acilen düzeltilmesini istemektedir. O, yürürlükteki nizamnamenin yeterli olmadığını, onun için de ormanların talan edildiğini ve harap olduğunu ifade etmektedir⁴¹⁴.

Onnik Efendi, hükümetin bir kanunu çıkarmadan önce o kanunla ilgili düzenleme yapmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. O, İstatistik Umum Müdürlüğü kurulması için kanun çıkarılmadan Almanya'dan uzmanların getirildiğini, bu uzmanların maaşlarının nereden verildiğini merak ettiğini söylemektedir. O, önce kanunun çıkarılması, daha sonra o kanunla ilgili düzenlemelerin yapılmasını istemektedir⁴¹⁵.

Sağlık:

Onnik Efendi, Polislerin vazife başında hastalandıklarında tedavi edilmeleri için hastane kurulmasına karşıdır. O, memlekette bulunan hastanelerin bu görev için yeterli olduğunu düşünmektedir⁴¹⁶.

Sanayi:

Onnik Efendi, maden ve tıbbiye malzemesinden olan civa için gümrük muafiyeti istemektedir. Civanın sanayinin bir çok dalında kullanıldığını ve sanayi için çok önemli bir malzeme olduğunu, memleketimize de çok miktarda geldiğini ifade etmektedir⁴¹⁷.

Tarım:

İhsan Onnik Efendi, ecnebi devletlerden tohum ithal edilmesine karşıdır. Osmanlı devletinde yetişen tohumların yeterli olduğunu, hatta Acemistan ve Rusya'ya senede 300.000 kutu tohum ihraç ettiğimizi belirtmektedir⁴¹⁸.

⁴¹³ MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 8 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.122,124.

⁴¹⁴ MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 28 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.399.

⁴¹⁵ MMZC, Ü.D., İ.S.: 4, C: 2, 4 Şubat 1334, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.190.

⁴¹⁶ MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 5 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.42.

⁴¹⁷ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 18 Şubat 1331(1915), TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.249.

⁴¹⁸ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 18 Şubat 1331(1915), TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.241.

İhsan Onnik Efendi, bazı ziraat aletlerinden gümrük resmi alınmazken, bazılarında gümrük resmi alınmasına karşı çıkmaktadır. O örnek olarak, orak makinelerine ait olan ipin gümrük resminden muaf tutulmadığını, fakat orak makinelerinin diğer parçalarının gümrük muafiyetinden faydalandığını söylemektedir. Onnik Efendi bu ip olmadan orak makinelerinin çalıştırılmayacağını, onun için bütün ziraat aletlerinin gümrük resminden muaf tutulması gerektiğini ifade etmektedir⁴¹⁹.

Onnik Efendi, baytarların maaşlarının bütçeden kaldırılmasına karşı çıkmaktadır. O, eğer baytarların maaşları kaldırılacaksa doktorların maaşlarının da bütçeden kaldırılması gerektiğini söyleyerek, bu uygulamanın mantıklı olmadığını ifade etmektedir. Onnik Efendi, bu uygulamanın baytarlara haksızlık olacağı düşüncesindedir⁴²⁰.

Onnik Efendi, tüm Nezaretlerde olduğu gibi, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde yapılan toplantılarda da, katılan görevlilere toplantı ücreti ödenmesine karşıdır. O, Muvazenei Maliye Encümeninin, bu tip toplantılar için ücret ödenmemesi yönünde karar aldığını söylemektedir⁴²¹.

Onnik İhsan Efendi, yurtdışına eğitim için öğrenci gönderilirken iyice tetkik edilmesini savunmaktadır. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin, Avrupa'ya, bilhassa Macaristan'a, süthanelerde eğitim görmeleri için öğrenci gönderdiğini, bu talebelerin geldiklerini, fakat gönderildikleri köylerde vazife yapamadıklarını beyan etmektedir. Bu öğrencilerin köylüleri eğitemediğini, salamura yapamayan köylülere Rokfor ve Hollanda peyniri yaptırmaya kalktıklarını ve köylüler tarafından dışlandıklarını ifade etmektedir⁴²².

Onnik Efendi, 1914 ve 1915 senelerine nazaran, 1916 yılında tarım yapılan alanların azaldığını iddia etmektedir. O, bu zaman içerisinde Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından bin beş yüz memurun istihdam edildiğini söyleyerek, tarım

⁴¹⁹ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 18 Şubat 1331(1915), TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.248.

⁴²⁰ MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 5 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.46,52.

⁴²¹ MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 5 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.113,115.

⁴²² MMZC, Ü.D., İ.S.: 3, C: 3, 8 Mart 1333, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.122,124.

alanlarında azalma varsa, bu memurların işlerini istenilen şekilde yapamadıklarından ileri geldiğini savunmaktadır⁴²³.

Onnik İhsan Efendi, ziraat için dışarıdan uzman getirilecekse, önce bu uzmanların çalışacakları ortamın hazırlanmasını istemektedir. O, ziraatin ilerlemesi için dışarıdan uzmanların getirildiğini, fakat bu uzmanların yanına verilen kişilerin iyi seçilmediği için, bu uzmanlardan yeterli derecede yararlanılmadığını savunmaktadır⁴²⁴.

4.4. MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (KOZAN):

Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi, üçüncü devrede tek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma memurların bankalardan kredi almaları hakkındadır. Ayrıca Nalbantyan Efendi, vakti seferde hükümet icraatlarına karşı gelenler için askeri cihetlerce yapılacak tedbirler hakkında kararname ile bu kararname gereğince ahar mahallere nakledilenlerin malları ve emlak ve terk ettiklerini talepleri hakkındaki kararnameye uygun olarak yapılan mezalimin tertip ve faileri ile zarar verenler hakkında bir sual tavriri vermiştir.

a. Konuşmaları:

Matyos Nalbantyan Efendi, memurların bankalardan ödeyemeyecekleri tutarda kredi almalarına karşıdır. Memurların maaşlarını rehin göstererek bankalardan para almalarının bankaları zarara uğratabileceğini savunmaktadır. O, memurların, maaşlarının kaç katı para alabileceklerinin belirtilmediğini, maaşının on katı para alan bir memurdan bankanın bu parayı nasıl tahsil edeceğini merak ettiğini ifade etmektedir⁴²⁵.

b. Takrirleri:

Kozan Mebusu Nalbantyan Efendi ve arkadaşlarının, vakti seferde hükümet icraatlarına karşı gelenler için askeri cihetlerce yapılacak tedbirler hakkında kararname ile bu kararname gereğince ahar mahallere nakledilenlerin malları ve emlak ve terk ettiklerini talepleri hakkındaki kararnameye uygun olarak yapılan

⁴²³ MMZC, Ü.D., İ.S.: 4, C: 2, 5 Mart 1334, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.685,689.

⁴²⁴ MMZC, Ü.D., İ.S.: 4, C: 2, 5 Mart 1334, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.685,689.

⁴²⁵ MMZC, Ü.D., İ.S.: 2, C: 2, 28 Haziran 1330, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.142.

mezalimin tertip ve failleri ile zarar verenler hakkında hükümetçe ne düşünüldüğüne dair sual takriri görüşülmüştür. Artin Boşgezenyan Efendi'nin, hükümetin elinden gelenleri yaptığını söylemesine karşılık, Nalbantyan Efendi, bu işlerin hemen oluverecek işler olmadığını belirtmiştir. Bu cürümün yalnız Ermenilere, Rumlara değil Türklere de yapıldığını söyleyerek, İçişleri Bakanı Fethi Bey'in izahat vermesini ve kati projeye gelmesini istemiştir. O, isteğine karşılık proje olarak hükümetin tehcir edilenlerin yerlerine iadelerini düşündüğünü, fakat bu konuda tahkikat da yapılması gerektiğini savunmuştur. Fethi Bey'in bunu da yapacaklarını söylemesinden sonra, Nalbantyan Efendi hükümete teşekkür etmiştir⁴²⁶.

5. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ VE ERMENİLER:

Dördüncü devrede Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine bakıldığında hiçbir Ermeni mebusun bulunmadığı, intihap mazbatalarının Meclis tarafından kabul edilmesi sırasında da hiçbir Ermeni mebusa rastlanmadığı görülmektedir.

22 Nisan 1919 tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde, Temsil-i Nisbi Layihası başlıklı yazıda, Ermenilerin on iki mebus çıkarmaları gerekirken, yedi mebus çıkarabildiklerini, ülke içinde dağınık durumda oldukları için Ermenilerin bu kadar az mebus çıkarabildiklerini yazmaktadır. Diğer taraftan bu gazetede, Kozan gibi İslami ekseriyetin bulunduğu bir yerde Ermenilerin mebus çıkarabildikleri bildirilmektedir⁴²⁷.

Fakat yukarıdaki gazetenin yazısına rağmen, bu yedi Ermeni mebusun ismine ulaşamamıştır. Yine yapılan incelemede, Meclis-i Mebusan tutanaklarında, mebusların seçim mazbatalarının kabulü sırasında, hiçbir Ermeni mebusun ismine rastlanmamıştır.

Bu da bize göstermektedir ki, Ermeni mebuslar yapılan seçimlerde seçilmiş olsalar bile, Meclis-i Mebusan'a katılmamışlardır. Daha önceki Meclis-i Mebusan seçimlerinde etkili olan Ermeni Patrikanesi'nin de seçimlere katılmama kararı alması bunda büyük rol oynamıştır. Seçimlere katılmayacaklarını söyleyen Ermeni Patriği

⁴²⁶ MMZC, Ü.D., C: 1, 4 Teşrinisani 1334, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.112,113.

⁴²⁷ *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, 22 Nisan 1919, No: 2703, s.1.

Zaven Efendi, Ermenilerin tehcire tabi tutulmaları, savaş suçlarının cezalandırılmaması ve Ermenilerin mallarının henüz iade edilmemiş olması sebebiyle bu kararı aldıklarını açıklamıştır⁴²⁸

Dördüncü devrede Meclis-i Mebusan'da, sadece bir tane gayrimüslim mebusa rastlanmaktadır. Bu da İstanbul Mebusu Mişel Ventura Efendi'dir. Mişel Ventura Efendi Meclis çalışmalarına katılmıştır. Faal bir mebus olan Mişel Ventura Efendi, çeşitli konularda söz almış ve Meclis kürsüsünden fikirlerini belirtmiş ve oylamalara katılmıştır. Dördüncü devrede Meclis-i Mebusan'da, Mişel Ventura Efendi haricinde gayrimüslim mebusa rastlanmamıştır.

⁴²⁸ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.323.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ

1. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ :

Birinci Meşrutiyet döneminde Ermeni mebusların Meclis dışındaki faaliyetleri hakkında bilgi çok kısıtlıdır. Bu dönemde sadece üç mebusun hakkında bilgi edinilebilmiştir. Bunlar, Halep mebusu Manok Efendi, İstanbul mebusu Agop Kazazyan Efendi ve Sivas mebusu Agop Şahinyan Efendi'dir.

1.1. MANOK EFENDİ (HALEP):

Manok Efendi, Birinci Meşrutiyet döneminde, Meclis-i Mebusan'da Halep mebusu olarak görev yapmıştır.

14 Şubat 1878 tarihinde, İkinci Abdülhamit Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır. Onun Meclis-i Mebusan'ı kapatma kararını almasının nedenlerinden birisi de Osmanlı-Rus savaşıdır. İkinci Abdulhamit, bu savaşta bazı mebusların Rusya ile temaslarının olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, Parlamentoyu dağıttığı gün, Ruslarla ilişkisi olduğunu düşündüğü on mebusun İstanbul'u terk ederek memleketlerine gitmesini istemiştir. Bu on mebusun içinde Halep Mebusu Manok Efendi de bulunmaktadır. Gönderilenler bu davranışın Anayasaya aykırı olduğunu söylemişler, fakat hepsi kırk saat sonra vapurlara bindirilmişler ve memleketlerine gönderilmişlerdir. Sürgünler arasında bulunan Yusuf Ziya Bey, Başvekalete ve Levant Herald gazetesine bu olayla ilgili yazdığı mektuplarda gönderilenlerin arasında iki gayrimüslim mebus bulunduğunu, bunlardan birisinin de Halep mebusu Manok Efendi olduğunu bildirmiştir⁴²⁹.

⁴²⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877*, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1954, s.410-412.

Bu mebusların isimlerine, İkinci Abdülhamit'in not defteri olduğu tahmin edilen defterde de rastlanmıştır. Not defterindeki yazılar, Abdülhamit'in el yazısına çok benzediği için, bu defterin Abdülhamit'e ait olduğu düşünülmektedir⁴³⁰.

1.2. AGOP KAZAZYAN EFENDİ (İSTANBUL):

Agop Kazazyan Efendi, 1831 yılında İstanbul'da doğmuştur. Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır.

Onun ilk önemli görevi Osmanlı Bankası tercüme odası şefliğidir. 1872 – 1873 yılları arasında Galata Kaymakamlığı görevinde bulunmuştur. 1884 yılında Sadriazam Küçük Mehmet Said Paşa kabinesinde, 1888 yılında Sadriazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın kurduğu kabinede, Maliye Nazırlığı yapmıştır. 1890 yılında yine Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa kabinesinde Hazine-i Hassa Nazırlığı'na atanmıştır. Ayrıca Agop Kazazyan Paşa, 29 Haziran 1892 tarihinde kurulan Darülaceze'nin on altı kişilik kurucuları arasında da yer almıştır⁴³¹.

1.3. AGOP ŞAHİNYAN (SİVAS):

Agop Şahinyan Efendi, Birinci Meşrutiyet döneminde, Meclis-i Mebusan'da Sivas mebusu olarak görev yapmıştır. 9 Kasım 1890 tarihinde, Ermeni terör örgütlerinin eylemleri tırmanmaya başlayınca, Agop Şahinyan Efendi ve arkadaşları, Ermeniler adına Sivas'tan padişaha bağlılık telgrafı çekmişlerdir⁴³².

2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE GÖREV YAPAN ERMENİ MEBUSLARIN MECLİS DIŞI FAALİYETLERİ :

1915 yılında, Osmanlı devleti tarafından alınan tehcir kararıyla birlikte, Ermeni vatandaşlar belli bölgelerde toplanarak, güvenli bölgelere nakledilmeye başlanmıştır. Bu günkü İçişleri Bakanlığı yerinde bulunan Dahiliye Nazırlığı

⁴³⁰ *M.M.Z.C. 1293=1877*, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık US, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1954, s.412,413.

⁴³¹ Vağarşag Serapyan, "Kazazyan Agop", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.23.

⁴³² BOA, Fon Kodu: Y..PRK.UM., Dosya No: 19, Gömlek No: 54.

tarafından bir çok vilayete telgraflar çekilerek, Meclis-i Mebusan'da görev yapan Ermeni mebusların ailelerinin ve akrabalarının bu tehcire tabi tutulmamaları istenmiştir.

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 15 Ağustos 1915 tarihli ve 5029 nolu kararıyla, Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Konya, Ma'müretül-aziz, Van Vilayetleriyle, Urfa, İzmit, Canik, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Maraş, Niğde, Eskişehir Mutasarrıflıklarına çekilen şifre telgraf ile Ermeni mebus ve ailelerinin ihraç edilmemesi istenmiştir⁴³³.

2.1. HAMPARSUM EFENDİ (MURAD)(ADANA-KOZAN):

Hamparsum Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde Adana-Kozan mebusu olarak görev yapmıştır.

1908 yılında açılıp, İstanbul'un işgalinden sonra kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisinde çeşitli fırkalar ve guruplar oluşturulmuştur. Bütün mebuslar gibi Ermeni mebuslar da bu fırka ve guruplara üye olmuşlardır. Hamparsum, 6 Şubat 1909 tarihinde kurulan ve 5 Aralık 1911 tarihinde kapanan, Mecliste otuz kişilik bir gruba sahip olan Osmanlı Demokrat Fırkasında üyelik yapmıştır. Bunun yanında o, 1909 yılının Kasım ayında kurulan ve 1911 yılında kapanan Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının (Mutedil liberaller) belli başlı üyeleri arasında da gösterilmiştir⁴³⁴. 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Hamparsum Efendi de bu fırkanın görüşlerine ilgi gösteren mebuslar arasında bulunmaktadır⁴³⁵.

Hamparsum Efendi'nin ismi bazı kaynaklarda Hamparsum Muradyan, bazı kaynaklarda da Hamparsum Boyacıyan olarak geçmektedir. Meclis sicil dosyasında ise sadece ismi Hamparsum olarak gösterilmiştir.

Hamparsum, 1880'li yıllardan itibaren hemen hemen bütün Ermeni isyanlarına ve olaylarına karışmıştır. Ermeni terör örgütleri Avrupa'nın dikkatini üzerine daha fazla çekebilmek amacıyla, Kumkapı Ermeni Patrikhenesinde toplanarak gösteri düzenlemek için plan yapmıştır. Örgüt üyeleri, 15 Temmuz 1890

⁴³³ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR,Dosya No:55, Gömlek No: 19.

⁴³⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.258,281.

⁴³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304,305.

tarihinde, Hamparsum Boyacıyan önderliğinde bu patrikhanede toplanmıştır. Bu sırada Patrikhanede ayin yapılmaktadır. Hınçak Komitesi üyelerinden olan Harutyun Cangülyan, ayin yapılan kilisede bir protesto okumuştur. Patrikhanedeki Türk arması parçalanarak olaylar başlatılmış ve Patrik Aşıkyan'ın saraya giderek, Padişaha bir protesto sunması istenmiştir. Patrik Aşıkyan olayları tasvip etmemesine rağmen zorla saraya gönderilmiş, protestocular da Yıldız sarayına doğru yürümüşlerdir. Olaylardan haberdar olan zabıta kuvvetleri ve askerler, Yıldız yokuşunda isyancıların önünü kesip durdurmaya çalışmışlar, göstericilerin ateş etmesi sonucu, onlarda ateş etmeye başlamışlardır. Çıkan çatışmada her iki taraftan da ölenler olmuştur. Göstericilerin ele başları tutuklanmış, muhtelif cezalara çarptırılmış ve hapsedilmiştir⁴³⁶.

Kumkapı olaylarından sonra Hınçak komitesi, devlete bağlı Ermenilere saldırılar ve suikastler düzenlemiştir. Bir çok Ermeni ileri geleni öldürülmüştür. Suikastler, Türklerin üzerine atılmak istenmiştir. Bu olaylardan sonra Hınçak komitesinin İstanbul şubesi reisi Hamparsum Boyacıyan olmuştur⁴³⁷.

Hamparsum, Kumkapı hareketine katıldıktan sonra Yunanistan'da, Atina'ya kaçmış, oradan da İtalya'da Cenova kentine gitmiştir. Daha sonra kılık ve ad değiştirerek İskenderun, Diyarbakır yoluyla Bitlis yakınlarına gelmiş ve orada bulunduğu kişilerle tekrar tahriklere başlamıştır⁴³⁸.

Hamparsum Efendi, Ermenilerin karıştığı bütün olayların içinde vardır. O, Sasun ve Taluri isyanlarında önemli roller üstlenmiştir. Sasun, Siirt iline bağlıdır. Muş iline de çok yakın bir mesafededir. Birinci Sasun isyanının olduğu 1894 ve İkinci Sasun isyanının olduğu 1904 yıllarında, Sasun bölgesinde halkın beşte birini Ermeniler oluşturmaktadır. Taluri ise, Sasun, Muş, Genç ve Kulp kasabaları arasında yer alan, seksen kilometre uzunluğunda bir vadidir. Bu bölgede önceden üç tane Ermeni köyü bulunurken, isyanın başladığı tarihlerde isyanı tertipleyen Ermeniler Muş, Diyarbakır ve diğer yerlerden Ermenileri getirerek bu bölgede on dört Ermeni köyü oluşturmuşlardır. Çevrede de bir çok Ermeni çetesi meydana getirmişlerdir. Birinci Sasun isyanında, Ermeni çeteleri Taluri vadisinde toplanınca, durumdan

⁴³⁶ Ömer Karayumak, *Ermeniler, Ermeni İsyancıları, Ermeni Katliamları*, Vadi Yayınları, 2007, Ankara, s.153,154.

⁴³⁷ Ömer Karayumak, *a.g.e.*, s.171.

⁴³⁸ Esat Uras, *a.g.e.*, s.476.

şüphelenen hükümet bu bölgeye askeri birlikler sevk etmeye başlamıştır. Ermeniler, Taluri vadisinde belli bir çoğunluğa ulaşıncaya devlete kafa tutmaya başlamışlar ve vergi ödemeyi kesmişlerdir. Bu bölgeye devlet tarafından gönderilen memurları da kovmuşlardır. Bu bölgede Ermeni komiteleri yoğun bir şekilde çalışmış ve bölgede daha önce sakin olarak yaşayan Ermenileri Osmanlı devleti aleyhine kışkırtmışlardır⁴³⁹.

Hamparsum, özellikle Sason olaylarında İngilizlerin desteğinden söz ederek isyanın büyümesine yol açmıştır. Ermenileri kandırarak etrafına bir çok gönüllü toplamayı başarmıştır⁴⁴⁰.

Sasun ve Taluri ayaklanmalarına, Hamparsum'un kardeşi olan ve Moruk takma adını kullanan Jirary'de katılmıştır. İki kardeş, muhtemel bir savaş anında Ermenilerin korunabilmeleri için silahlanmaları gerektiğini propaganda etmişlerdir⁴⁴¹.

Taluri isyanı bastırıldıktan sonra, 14 ve 22 Ağustos 1894 tarihleri arasında çevredeki dağ, dere ve ormanlar, Türk kuvvetleri tarafından aranmıştır. Yol boyunca Ermeni köylerinde askerin üzerine ateşler açılmış, muvaffak olamayacaklarını anlayınca yirmi kadar eşkiya teslim olmuştur. Askerin iyi davranması sonucu yakalananlar, Hamparsum Boyacıyan'ın ve isyancıların saklandıkları yeri haber vermişler ve hatta yakalanması için kılavuzluk etmişlerdir. Çatışmalarda iki taraftan da çok zayıf verilmiştir. Hamparsum Boyacıyan 12 Eylül 1894 tarihinde ele geçirilmiştir. Hamparsum yakalandıktan sonra asiler dağılmıştır. Hamparsum Boyacıyan, yakalandıktan sonra İngiltere'nin yardımı ile bağımsız bir Ermenistan kurmak için isyan ettiklerini ifade etmiştir⁴⁴².

Hamparsum, bu faaliyetlerinden sonra bile Osmanlı Meclisine seçilebilmiştir. Mebus seçilebilmesi, Patrikhanenin ve Ermeni cemiyetlerinin talebi doğrultusunda olmuştur. İsyana çıkarılan birisinin mebus seçilebilmesi, Patrikhanenin ve Ermeni cemiyetlerinin Osmanlı devleti üzerindeki ağırlığını kanıtlamaya yeterlidir.

⁴³⁹ Ömer Karayumak, *a.g.e.*, s.172.

⁴⁴⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s: 475

⁴⁴¹ Esat Uras, *a.g.e.*, s.465.

⁴⁴² Cemal Anadol, *Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982, s.217-223.

Bunun yanında Patrikhanenin Ermeni cemiyetleri üzerinde etkisi açık şekilde görülmektedir. Ermeniler tarafından Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti adı altında kurulan dernekte de Hamparsum etkin bir rol oynamıştır. Derneğin başkanlığına Hamparsum getirilmiştir. Bu derneğin toplantılarına Hınçak ve Taşnak Cemiyetleri de katılmıştır. Bu yapılanma Hınçaklar ile Patrikhanenin yaklaşmasının ilk örneğidir⁴⁴³.

1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde, Rusya Ermenileri tarafından kurulan Hınçakyan Komitesi kendisini sosyal demokrat bir çizgide tanımlamıştır. Aslında bu örgütte de sosyal eğilimler ağırlığını göstermektedir. Ancak bu dönemde Hınçakların, Taşnaklara göre Osmanlı siyasal yaşamında pek fazla ağırlığı yoktur. Bu durum Mecliste de aynıdır. Hınçakları sadece Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan Murad temsil etmiştir. Diğer Ermeni mebusların ise Taşnaksutyun Cemiyetinin üyesi ya da sempaticanı olduğu görülmektedir⁴⁴⁴.

Bu sırada Hamparsum'un akrabalarının hareketleri ve durumları da izlenmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, 6 Ağustos 1896 tarihinde Kozan mebusu Hamparsumyan Efendi'nin Hama'da bulunan akrabaları Kuyumcuyan Avadis ile Şam'da bulunan Fermanyen Artin ve Haçikyan Abraham isimli şahısların bulunmaları için Suriye Vilayeti'ne Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü tarafından telgraf çekilmiştir⁴⁴⁵. Fermanyen Artin ve Haçikyan Abraham'ın bulunup bulunamadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Ermeni tehciri dolayısıyla ilk tutuklananlar arasında Hamparsum Efendi de bulunmaktadır. Onun ihtilal tertibatında bulunduğu gerekçesiyle tutuklandığı anlaşılmaktadır⁴⁴⁶. Hamparsum Boyacıyan'ın bundan sonra da boş durmadığı görülmektedir. 29 Ocak 1915 tarihinde, Hınçakyan Komitesi reislerinden Hamparsum Boyacıyan'ın Ermeni mefküresi için uğraş verdiği tesbit edilmiş olduğundan, Ermeni vatandaşların bu gibi kişilerle irtibat halinde olmalarının uygun

⁴⁴³ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.100.

⁴⁴⁴ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.98.

⁴⁴⁵ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:59, Gömlek No: 197.

⁴⁴⁶ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:52, Gömlek No: 222.

olmadığı ve gerekli tedbirin alınması gerektiği, Dahiliye Nezareti tarafından duyurulmuştur⁴⁴⁷.

Hamparsum, 3 Mayıs 1915 tarihi itibariyle Ayaş'daki tutuklular arasında bulunmaktadır. Kayseri'ye sevk edilmesi için Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, Ankara Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir.⁴⁴⁸ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti raporuna göre Hamparsum Efendi, Ayaş'ta tutuklu bulunan komitecilerle aynı suçu işlemiştir⁴⁴⁹.

7 Ağustos 1915 tarihinde, ihtilale teşebbüs etmekten suçlu bulunan Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan ve Develi kazasından sekiz kişi idam edilmiştir⁴⁵⁰.

2.2. MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (ADANA):

Matyos Nalbantyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin üçüncü devresinde Adana mebusu olarak görev yapmıştır.

1915 yılında çıkarılan tehcir kararından sonra, tehcir edilen Ermenilerin yerlerine dönmeleri için, Meclis tarafından bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince, Dahiliye Nezareti İkinci Şubesi, 2 Mayıs 1917 tarihinde, Kozan mebusu Matyos Nalbantyan Efendi'nin validesi ile kardeşinin çocuklarının Dersaadet'e gitmelerine müsaade edilmesi gerektiğini Adana vilayetine bildirmiştir⁴⁵¹. 4 Mayıs 1917 tarihinde, Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi'nin ailesiyle birlikte Dersaadet'e gitmesine müsaade edildiği, Dahiliye Nezareti Seyrüsefer Kaleminden bildirilmiştir⁴⁵². Ayrıca, 6 Mayıs 1917 tarihinde, Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan'ın ailesi ve hizmetçisinin İstanbul'a gitmesine izin verildiğinden zorluk çıkarılmaması istenmiştir⁴⁵³.

⁴⁴⁷ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 4, Gömlek No: 28.

⁴⁴⁸ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, Dosya No:52, Gömlek No: 225.

⁴⁴⁹ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, Dosya No:52, Gömlek No: 222.

⁴⁵⁰ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 9, Gömlek No: 99.

⁴⁵¹ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No:37, Gömlek No: 1.

⁴⁵² BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No:10, Gömlek No: 78.

⁴⁵³ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No:10, Gömlek No: 82.

2.3. KARAKİN PASTIRMACIYAN EFENDİ (ERZURUM):

Karakin Pastırmacıyan Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci devresinde Erzurum mebusu olarak görev yapmıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle açılan Meclis-i Mebusan'da değişik düşünce gurupları oluşmuştur. Van mebusu Karakin Pastırmacıyan bu guruplardan birisi olan ve 1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkasına sempati duymaktadır⁴⁵⁴.

Talat Paşa anılarında, Erzurum mebusu Pastırmacıyan Efendi'nin, Jön Türkler hareketine fiilen katıldığını söylemiştir. Bu emeğinin karşılığı olarak da Meclis-i Mebusan'a mebus olarak seçildiğini belirtmiştir⁴⁵⁵.

İlan edilen Meşrutiyet dolayısıyla, Osmanlı devletinde büyük bir özgürleşme hareketi başlarken, Rusya'daki baskıcı Çarizm rejimi şiddetle eleştirilmiştir. İstanbul'daki hürriyetçiler, Rusya'daki Çarizmi yerden yere vurmuş, hükümet ve basın da Rus mezaliminden söz etmiştir. Bu yakınmaların bir sebebi de Karakin Pastırmacıyan'ın Rusya'da tutuklanıp zindana atılmasıdır. Osmanlı hükümeti onu kurtarıp tekrar Mebusan Meclisine getirmiştir. Karakin Pastırmacıyan bunlara karşılık olarak sonradan Rusya'da Türklere karşı kurulan Ermeni Gönüllü taburlarının komutanlığını yapmış ve Türkiye'deki Ermeni isyanlarına katılmıştır⁴⁵⁶.

Buna karşılık Karakin Pastırmacıyan'ın da içinde bulunduğu bazı Ermeni mebuslar hükümet üyelerinden elde ettikleri bilgileri Taşnak Cemiyetine taşımaktan çekinmemişlerdir⁴⁵⁷.

Her isyancı gibi Pastırmacıyan da takma isim kullanmıştır. Aram Garo takma adıyla Türklere yapılan birçok katliamda bulunmuştur. O, Ermeni gönüllülerin başına geçerek Rusya'ya kaçarken, yolu üzerindeki Müslüman köylerini tahrip etmiş yakmış yıkmış ve bu köylerdeki insanları öldürtmüştür. Ruslar bu bölgeyi boşaltırken yaralanmış, fakat Kafkasya'da faaliyetlerine devam etmiştir⁴⁵⁸.

Ermeni komiteleri İstanbul'da bir sürü suikast girişiminde bulunmuş, seslerini Avrupa devletlerine duyurabilmek için bir sürü faaliyet içine girmişlerdir.

⁴⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304,305.

⁴⁵⁵ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.528,529.

⁴⁵⁶ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.360.

⁴⁵⁷ Esat Uras, *a.g.e.*, s.594.

⁴⁵⁸ Esat Uras, *a.g.e.*, s.607.

Bunlardan birisi de 1896 yılında Osmanlı Bankasına yapılan saldırıdır. Bu baskında Karakin Pastırmacıyan da önemli rol oynamıştır.

Banka 14 Ağustos 1896 tarihinde Karakin Pastırmacıyan'ın da aralarında bulunduğu komiteciler tarafından ele geçirilmiştir. Arman Garo, yani asıl adıyla Karakin Pastırmacıyan Mabeyn Başkatibine Ermeni isteklerini sıralamıştır.

- 1- Bütün memleket dahilinde sükun ve asayişin temini,
- 2- Büyük devletler tarafından gönderilen isteklerin yapılmasının taahhüt olunması,
- 3- Bütün bu olaylara karışanların serbest bırakılması ve haklarında takibat yapılmaması,
- 4- Bunlar kabul edilmediği takdirde bankayı kendimizle birlikte havaya uçuracağız.

Bu arada Taşnaksutyun komitesi de baskının başında devletlere bir beyanname göndermiştir. Bu beyanname on iki maddeden oluşmaktadır. Sözü edilen on iki maddelik beyanname Ermeniler lehine islahatların yapılması istenmektedir.

Rus Elçiliği baş tercümanı Maximoff da bu baskında arabuluculuk yapmıştır. Maximoff, Saray ile baskın yapanlar arasında mekik dokumuş, özellikle de Pastırmacıyan ile temas kurarak baskınla seslerini duyurduklarını, teslim olmaları gerektiğini söylemiştir. Pastırmacıyan, bu teklife şiddetle karşı çıkmıştır. Daha sonra baskını yapanlar, Maximoff'u da yanlarında rehin bulundurarak bankadan çıkıp askerlerin arasından rıhtımda bulunan Messaferie Maritime'nin Gironto adlı gemiye binerek Marsilya'ya gitmişlerdir. Böylece Ermeni isyancılar yine yabancıların himayesinde memleketten kaçabilmişlerdir⁴⁵⁹.

Ermeniler, Ruslarla da işbirliği yaparak İstanbul'daki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Varto, Mar ve Boris isimli üç Rus'un yönettiği Samatya hareketini Kurban Komitesi üstlenmiştir. Bunlara Atina'dan gelen Pastırmacıyan, yani takma adıyla Armen Garo da katılmıştır⁴⁶⁰.

Taşnaksütyun cemiyetine bağlı bulunan Ermeniler hemen hemen bütün Doğu Anadolu vilayetlerini istemişlerdir. Hatta istekleri Güney vilayetlerine kadar

⁴⁵⁹ Esat Uras, *a.g.e.*, s.513-519.

⁴⁶⁰ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.240.

uzanmıştır. Ermenilerin bu istekleri, Ermeni mebuslardan Pastırmacıyan Efendi ve Varteks Efendi gibi ihtilalci parti elemanları tarafından da desteklenmiştir⁴⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Ermeni çete reislerinden Antranik ile Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan, Ermeni gönüllüleriyle Beyazıt hududunu geçerek hudut mıntıkasındaki köyleri harap etmiş ve Müslüman ahaliye katliam yapmışlardır⁴⁶².

Pastırmacıyan, Ermeni çeteleriyle birlikte bir çok yerde yapılan katliam hareketlerine de bizzat katılmıştır. Birinci Dünya Savaşının ilk zamanlarında Ermeni çete reislerinden Sürün ile birleşerek mevcudu 1200 kişiyi bulan çetesiyle Müslüman köylerine saldıran Karakin Pastırmacıyan, bu köylerde çeşitli katliamlar yapmıştır⁴⁶³.

Ermeniler, Erzurum ve civarında da akla hayale gelmeyecek katliamlar yapmışlardır. Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan, başına geçtiği Tero-Çeho komitesi ile Türklere en adi işkenceleri yaptırmış ve toplu halde öldürtmüştür⁴⁶⁴. Pastırmacıyan'ın bundan sonra Rusya'ya gittiği anlaşılmaktadır.

5 Ocak 1915 tarihli bir belgede Karakin Pastırmacıyan'ın, Rusya'ya geçerek Ermeni gönüllüleri ile birleşmiş olabileceği bildirilmiştir⁴⁶⁵.

Sadrazam Talat Paşa anılarında, Karakin Pastırmacıyan'ı Van isyanının liderleri arasında göstermiştir⁴⁶⁶.

Bununla birlikte Talat Paşa, Ermeni lideri Pastırmacıyan'a üç defa bakanlık teklifinde bulunmuştur. Fakat bu teklife her defasında olumsuz yanıt almıştır. Talat Paşa'nın, Pastırmacıyan'a bakanlık teklif etmesinin sebebi, Ermenilerle uzlaşma isteğinden ileri gelmektedir⁴⁶⁷.

⁴⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.397.

⁴⁶² Mete Tunçay, *Cihat ve Tehcir 1915-1916 Yazıları*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991, s.67.

⁴⁶³ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.302.

⁴⁶⁴ Cemal Anadol, *a.g.e.*, 1982, s.133.

⁴⁶⁵ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 68, Gömlek No: 26.

⁴⁶⁶ Cemal Kutay, *a.g.e.*, Cilt: 3, s.1179.

⁴⁶⁷ Felix Guse'nin, "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları", *Türk Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.459.

2.4. OSEP MEDEDYAN EFENDİ (ERZURUM):

Osep Mededyan Efendi, Meclis-i Mebusan'ın İkinci Meşrutiyet döneminin üçüncü devresinde Erzurum mebusu olarak görev yapmıştır.

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşının çıkmasından sonra, Ermeni çetelerinin ordunun güvenliğini tehlikeye atmaları sonucu, kritik bölgelerdeki Ermenileri güvenli bölgelere tehcir etme kararı almıştır. Tehcir kararının uygulanmaya başlamasıyla birlikte, Meclis-i Mebusan'da görev yapmış olan Ermeni mebusların akrabalarının talepleri gözönüne alınmış ve istekleri karşılanmaya çalışılmıştır. Bu meyanda, müracaatta bulunanlar arasında Mededyan Efendi'nin yeğeni de vardır. Bu kişi Erzurum İstinâf Mahkemesi eski üyelerinden merhum Ağavyan Filibos Efendi'nin eşidir. Üç kızının da tifüsten vefat etmesi üzerine 12 Kasım 1916 tarihinde müracaat ederek amcası Mededyan Oseb Efendi'nin yanına gitmek istemiştir⁴⁶⁸. Ayrıca, 2 Aralık 1916 tarihinde, Malatya'ya gelerek orada ikamet etmekte olan Erzurum ahalisinden Sarrafyan'ın zevcesi Bester, çocuğuyla Dersaadet'teki akrabası, Erzurum Mebusu Mededyan Efendi'nin yanına gitme talebinde bulunmuştur⁴⁶⁹.

2.5. VARTEKS EFENDİ (ERZURUM):

Varteks Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da, birinci, ikinci ve üçüncü devrede Erzurum mebusu olarak görev yapmıştır. Bununla birlikte 1911 yılında Mecliste kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasında müzahirler (yardımcılar) arasında bulunmuştur⁴⁷⁰.

31 Mart olaylarında ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde yine en ön planda bulunan unsurlar arasında Ermeniler de vardır. Ermeniler, Meşrutiyetin özgürlükleri getirdiğini savunarak, Osmanlı içinde serbest hareket etmek için bu olayları kullanmışlardır.

31 Mart, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı yapılmış bir ayaklanmadır. Rumeli'de toplanan Hareket Ordusu bu ayaklanmayı bastırmak için İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Hareket Ordusunun öncüleri Çatalca'ya ulaştığında, bir çok cemiyet

⁴⁶⁸ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No:30, Gömlek No: 42.

⁴⁶⁹ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No:31, Gömlek No: 13.

⁴⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.333.

ve kulüp Hareket Ordusunu karşılamak için Çatalca'ya gelmiştir. Hareket Ordusu, İstanbul'a girmiş ve ayaklanmaya karşı bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu olay, 27 Nisan 1909 tarihinde İkinci Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile son bulmuştur. 31 Mart olaylarında, azınlık siyasal kulüpleri de Hareket Ordusunu desteklemişlerdir. Çeşitli dernek ve kulüplerin yanında, Ermeni kulüpleri de bu desteğe katılmıştır. Taşnaksutyun Fırkası yedi, sekiz kadından kurulu bir heyet göndererek Hareket Ordusuna beyaz bir bayrak ile bir çiçek demeti sunmuştur. Bu ziyaret sırasında Erzurum Mebusu Varteks Efendi de bir söylev vermiştir⁴⁷¹.

Meclis-i Mebusan'da Kanuni Esasi'nin tadil edilmesi görüşülürken şiddetli tartışmalar olmuştur. Çıkan tartışmalar ve yaşanan gerginlik nedeniyle muhalefet mebuslarından oluşan bir heyet, Padişaha vaziyeti bildirmiştir. Padişah Meclisin müstakil mebuslarını iki fırkanın arasını bulmaya memur etmiştir. Bu müstakil mebusların arasında, Erzurum mebusları Pastırmacıyan ve Varteks Efendiler, İstanbul mebusu Zöhrap Efendi, İtilaf mebusları arasında ise İstanbul mebusu Hallacyan Efendi bulunmaktadır⁴⁷².

Talat Paşa anılarında, Ermeni olayları başladığında Varteks Efendi'ye defalarca İstanbul'u terk etmesini tavsiye ettiğini, hatta nakdi yardım bile teklif ettiğini anlatmıştır. Bundan Varteks'in ailesinin de haberi olduğunu söyleyen Talat Paşa, sonradan Varteks Efendi'nin İstanbul'daki komite teşkilatında olduğu için İstanbul'u terk edemediğinin anlaşıldığını söylemiştir⁴⁷³.

Talat Paşa, Varteks Efendi'nin siyasi ihtirasları olduğu ve bakan olmak istediğini söylemektedir. Ona göre Varteks Efendi, Meşrutiyetin ilanındaki yapıcı tutumunu kısa süre içerisinde terk etmiş ve komitecilerle işbirliğine yönelmiştir. Fakat davranışlarında tarif edilmez değişmeler olduğu için hayretler içinde kaldığını ifade etmiştir⁴⁷⁴.

6 Kasım 1915 tarihinde, yargılanmak için Diyarbakır Divan-ı Harbine gönderilen Erzurum mebusu Varteks Efendi serbest bırakılması için Dahiliye

⁴⁷¹ Sina AKŞİN, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.1,96,195,216,249.

⁴⁷² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.324.

⁴⁷³ *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.73,74.

⁴⁷⁴ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:3, s.1156.

Nezaretine dilekçe ile başvurmuştur⁴⁷⁵. Fakat bu isteğinin kabul edilmediği Diyarbakır'a götürülmek için yola çıkarılmalarından anlaşılmaktadır⁴⁷⁶.

Varteks Efendi, komitacılık faaliyetlerinden dolayı tehcir sırasında tutuklanmıştır. Talat Paşa anılarında, Varteks Efendi'nin, Ermeni komitecilerin Rus kuvvetleriyle işbirliği içerisinde Doğu illerinde vahşetler düzenlemek, komitelere buldukları yerlerde baskınlar yaptırmak, Osmanlı devletinin düşmanlarıyla haberleşmek gibi ihanetlerden dolayı açılan tahkikat sonucu suçlu bulunduğunu söylemiştir⁴⁷⁷.

Falih Rıfki Atay'ın anılarına göre, Cemal Paşa, İstanbul'dan yargılanmak için Van Divan-ı Harbine gönderilen Varteks Efendi'yi kurtarmak için Talat Paşa ile uzun yazışmalarda bulunmuştur. Cemal Paşa, Varteks'i Lübnan'a gönderip, orada gizleyebileceğini bildirmiş, fakat Talat Paşa, onun tehlikede olmadığını beyan etmiştir. Bir defa Mahkemeye gitmeleri lazım diyerek Cemal Paşa'nın bu isteğini geri çevirmiştir.

Yine Falih Rıfki'nin anılarında belirttiğine göre, buldukları otelde Zöhrap Efendi ağlamaya başlamıştır. Varteks Efendi ise kapı önünde kendisinin boynuna sarılmış ve Zöhrap Efendi'yi kastederek, "Ben neyse ama bu adamı götürmeseler" diye dert yanmıştır. Falih Rıfki, Varteks Efendi'nin bir yandan da kendi kendine konuştuğunu, bazen içindeki komiteci Varteks'in canlandığını, ama genç karısını düşününce bu fikirlerden vazgeçtiğini söylediğini ifade etmektedir.

Falih Rıfki Atay, "İkisi de gittiler, birkaç gün sonra Çerkez Ahmet ve Nazım çetesinin, Zöhrap Efendi ile Varteks Efendi'yi yolda öldürmüş olduklarını haber aldık. Cemal Paşa bunu hazmedemedi. Cemal Paşa katillerin peşini bırakmadı. Çerkez Ahmet ve Nazım İstanbul'a kaçtılar. Cemal Paşa bu iki çete reisini Şam'a getirtti. Çerkez Ahmet ve Nazım, Harp Divanına verildiler ve idam edildiler", diye anlatmaktadır⁴⁷⁸.

⁴⁷⁵ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2 Şb., Dosya No: 7, Gömlek No: 70.

⁴⁷⁶ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:1, s.441.

⁴⁷⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:1, s.441.

⁴⁷⁸ Falih Rıfki Atay, *Zeytindağı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.76-78.

2.6. ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (HALEP):

Artin Boşgezenyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci, ikinci ve üçüncü devresinde Halep mebusu olarak görev yapmıştır.

1915 yılında tehcir kararı alınmasından sonra, Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi'nin akrabalarının tehcir edilmemeleri için, Halep vilayetine çeşitli telgraflar çekilmiştir. 3 Ocak 1916 tarihinde, Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi'nin, Ayıntab'daki kardeşi terzi Dikran ve annesinin sevk edilmeyip Ayıntab'da bırakılmaları için⁴⁷⁹, 15 Ocak 1916 tarihli iki belgede kardeşi terzi Dikran Boşgezenyan ile amcası Ohannes Boşgezenyan ve karısı Agobcan'ın aileleriyle birlikte Ayıntab'da bırakılmaları için müracaat edilmiştir⁴⁸⁰.

2.7. HALLACYAN EFENDİ (İSTANBUL):

Hallacyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci, ikinci ve üçüncü devresinde İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır. Hallacyan Efendi, 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından aday gösterilerek, 455 oy alarak mebus seçilmiştir⁴⁸¹. O, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Meclis içindeki belli başlı kişileri arasında gösterilmektedir⁴⁸².

Hallacyan Efendi, 1908 seçimleri öncesinde seçim sisteminin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak oluşturulan komisyonda görev yapmıştır. Ermeni Patrikhanesi, Kanuni Esasi'ye göre, 1908 seçimlerinde elli bin nüfusa bir mebus hesabıyla Ermenilerin yirmiden fazla mebus çıkarmaları gerektiğini dile getirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Katibi Mithat Şükrü Bey ise Patrikhanenin bu isteğinin kabul edilemeyeceğini, bu talebin Kanuni Esasi'ye aykırı olduğunu, bununla beraber Ermenileri memnun edecek bir yol bulmak için çalışmaların

⁴⁷⁹ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 59, Gömlek No: 203.

⁴⁸⁰ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 60, Gömlek No: 38.; BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 71, Gömlek No: 27.

⁴⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.188.

⁴⁸² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.198.

sürdüğünü söylemiştir. Bu yolda çalışmalar yapan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon Talat Paşa, Hallacyan Efendi ve Halil Bey'den oluşmuştur⁴⁸³.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı bölgelerle ilgili olarak düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya ve İsviçre delegelerinin oluşturduğu bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonda Ermeniler için ıslahat yapılması kararlaştırılmıştır. Alınan kararlar ise tam Rusya'nın istediği gibidir. Islahat yapılması için belirlenen yerler hemen hemen Doğu Anadolu'nun tamamını kapsamaktadır. Bu bölge iki kısma ayrılacak ve komisyonu oluşturan devletlerin istediği yabancı bir Genel Müfettiş, Padişah tarafından bu bölgelere atanacaktır. Bu düşünce tatbik edilmeye başlanmış, bu müfettişler atanmış ve vazifelerine bile başlamışlardır. Birinci bölgeye Norveç ordusundan Binbaşı Hoff, ikinci bölgeye ise Hollandalı Westernenk Genel Müfettiş olarak seçilmişlerdir. Bu müfettişlere olağanüstü bir yetki de verilmiştir. İstedikleri valiyi veya devlet memurunu görevinden alabilecek, istediğini atayabileceklerdir. Fakat Birinci Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı Devletinin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle Genel Müfettişlerin sözleşmeleri feshedilmiştir⁴⁸⁴.

Osmanlı Devleti Ermenilerin isteklerini karşılayabilmek için her yolu denemiştir. Hatta Ermeni ileri gelenlerini ve mebuslarını toplayarak onların ıslahat konusundaki görüşlerini almaya çalışmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisinde Meclis Başkanlığı ve Hükümette Bakanlıklar yapmış olan Halil Menteşe anılarında, Islahat düşüncesi gündeme gelince Dahiliye Nazırı Talat Bey'le birlikte, Ermeni Mebuslar Hallacyan ve Zöhrap Efendi'nin evlerinde Ermeni ileri gelenleriyle defalarca toplantı yaptıklarını, onları gittikleri tehlikeli yoldan döndürmeyi başaramadıklarını anlatmıştır. Onlara Rusların oyunlarına gelmemelerini, Rusların bir Ermenistan Devleti kurulmasını istemeyeceklerini anlatarak, hep beraber ıslahatı yapmayı teklif etmişlerdir. Fakat Ermeni ileri gelenleri bu teklifi kabul etmemiştir. Bu toplantılarda Erzurum mebusları Varteks ve Pastırmacıyan Efendilerle, Van Mebusu Vahan Papazyan da bulunmuştur⁴⁸⁵.

⁴⁸³ Recep Karacakaya, "Seçim İttifakları", *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.27.

⁴⁸⁴ Ömer Karayumak, *a.g.e.*, s.252-254.

⁴⁸⁵ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Amaç Basımevi, İstanbul, 1986, s.175.

Bu olayı Talat Paşa da anılarında anlatmıştır. Fakat Talat Paşa, sadece Eski Nafia Nazırı Halacyan Efendinin evinde bazı şeflerle buluştuklarından bahsetmiştir. Talat Paşa, o sıralarda Mahmut Şevket Paşa iktidarda bulunduğu için, bu buluşmanın Mahmut Şevket Paşa'nın muvafakatıyla olduğunu anlatmıştır. Talat Paşa, Ermeni şeflerine, hükümetin ıslahat için kati şekilde karar verdiğini, Rusya'nın teşvikiyle yapılacak bir ıslahatın bir netice vermeyeceğini, Ayrıca Ermeni şeflerinin vatanseverlik hislerine hitap ederek bu müdahaleden vazgeçmelerini rica ettiğini söylemiştir. Fakat Ermeni şeflerinin kimler olduğuna değinmemiştir⁴⁸⁶.

Bu olaya bakıldığında, Hallacyan ve Zöhrap Efendilerin İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın oldukları, Erzurum Mebusu Varteks, Van Mebusu Vahan Papazyan ve Erzurum Mebusu Pastırmacıyan'ın ise komiteci ve Ermeni isyanına ön ayak olan kişiler oldukları görülmektedir.

Talat Bey, devlete karşı sadakatinden emin olduğu Hallacyan'a, Ermeni olaylarının ve başkaldırının nedenlerini sorunca, Hallacyan gözyaşları içerisinde şunları söylemiştir.

“Hep, hepsi harici tahrikler, mahirane tertiplenmiş propagandalar, bütün dünyaya yaygın ve cihanı da inandırmış efsaneler. Bizim papazlarımız umumiyetle alim insanlardır. Büyük amcam, Açmiyazın Kataligosu'na (en selahiyetli Ermeni dini merkezine) namzet gösterilen tanınmış ve sevilmiş insandı. Fakat, devletine sadıktı. Sultan Hamid'e 21 Temmuz 1905 tarihinde tertip edilen bombalı suikastten sonra dayanamadı, patrikhaneden ayrıldı, küçük amcamın Tekfurdağı'ndaki (Tekirdağ) çiftliğine çekildi, bir daha da şehre bile inmedi, kitaplarıyla baş başa yaşadı. Ben Avrupa'ya tahsilimi tamamlamaya giderken vedaya gittiğimde; “Bu devletin ekmeğini yiyorsun. Sadakatten ayrılma. (Karşındaki dolapta yan yana üç kalın kitabı işaret etti) Buradaki dört senemi, Ermeni ırkına hakikatleri anlatan şu kitapları yazmaya vakfettim. Kanında zerrece vefa ve insanlık varsa, üstelik ırkını seviyorsan dönünce bunları bastır, dağıt, icap ediyorsa bu yolda öl. Çünkü, yapılan tahrikler, kışkırtmalar hiçbir zaman netice vermeyecek, iki taraftan masum kurbanlardan, bozulmuş huzurdan gayri bir şey kalmayacaktır. Hepsi Rus'un, İngiliz'in, Fransız'ın hatta hatta can düşmanımız Ortadoks kilisesinin el altından

⁴⁸⁶ *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.64.

kışkırtmasıdır. Şimdi onlara bir de Amerika karıştı. Kolejlerinde, hastanelerinde bile bu gaflet ve ihanete basamak oluyorlar. Türk, vatanına ve haysiyetine dokundurmaz. Müsamahası bu noktada biter. Tahrikçiler de bunu biliyorlar; ama, onların davası devleti zayıflatmak ve içinden çökertmeye çalışmak. Bizim gafiller de bu sinsi ve hain oyunun kafasız aleti. Görüyorsun, her dediği oldu ve oluyor. İnan ki şaşıyorum, ne oldu bu iki kardeşe? Çocuktum hatırlarım, bir Türk, evinden uzunca zaman ayrılırken, mesela hacca giderken anahtarını komşusu Ermeni'ye bırakırdı; o da Kudüs'e giderken öyle. Dedemin, İncil'i sizin harflerinizle okuduğunu bilirim. En büyük yemini Kur'an çarpsın! idi. İki taraf birbirinin cenazesine giderdi. Sultan Mahmut'un dediği gibi, hakikaten milleti sadıka idik.”

Talat Paşa, Hallacyan'a onun gibi düşünenlerin sessiz kalmayarak bir şeyler yapmaları gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Fakat Hallacyan ümitsizce başını sallayarak: “Oğlumu bile garanti edemem. Bu düşünce benim değil, senin kadar Türk olan Ayan Azası, Hariciye Müsteşarı Azaryan Efendi'nin. Senin bana dertlenmeni ben ona yaptığım evvelki gece, bana bu cevabı verdi. Çok acı ama gerçek bu. Bu devletin Dahiliye Nazırısın, yani bu işleri düzene koymak boynunun borcu olan adamsın. Bil ve ona göre adımını at” cevabını vermiştir⁴⁸⁷.

Görülüyor ki, Hallacyan Efendi de, amcası da Osmanlı devletinde yaşayan Ermenilerin dış güçler tarafından kandırıldığını ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için onlar tarafından kullanıldığını düşünmektedir. Hallacyan'ın amcası, Ermeni isyanlarının Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve hatta Amerikalılar tarafından tertiplendiğini ve Ortadoks kilisesinin de bu düşmanlığı açıkça körüklediğini iddia etmiştir. Hallacyan Efendi, iki kardeş milletin bu derece düşman olmasına şaşırdığını, fakat okun yaydan çıktığını söylemiştir. Türk-Ermeni ilişkilerinin artık eskisi gibi olmayacağını yukarıdaki konuşmayla Hallacyan Efendi de ifade etmiştir.

2.8. KIRKOR ZÖHRAP EFENDİ (İSTANBUL):

Kirkor Zöhrap Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da birinci, ikinci ve üçüncü devrelerde İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır. O, 1908

⁴⁸⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:3, s.1155,1156.

seçimlerinde 392 oy alarak, İttihat ve Terakki Cemiyetinin listesinden mebus seçilmiştir⁴⁸⁸. Zöhrap Efendi, daha sonra muhalefette bulunan Ahrar Fırkasına geçmiştir⁴⁸⁹.

Zöhrap, 1908 tarihinin Eylül ayında kurulan Osmanlı Hürriyet ve Teavünü Milli Cemiyetinin kurucuları arasında yer almıştır⁴⁹⁰. Ayrıca, 1908 yılının Eylül ayında kurulan Meşrutiyeti Osmaniye Kulübünün başkanı konumundadır. Kulüpte gayrimüslim unsurların hakimiyeti gözükmekte ve Türk, Ermeni kaynaşmasını gaye edindiği görülmektedir⁴⁹¹.

Ermeniler yurt içinde dağılık oldukları için istedikleri sayıda mebus çıkarmaları imkansızdır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmaları takdirde Mecliste temsil edilmeleri mümkündür. Bu nedenle kontenjan isteklerinden vazgeçmişlerdir⁴⁹². Ermenilerin birinci ve ikinci devrede on, üçüncü devrede ise onbir mebus ile temsil edildikleri görülmektedir⁴⁹³. Ermeni Patrikhanesi pazarlıklar sonucu istediği kadar olmasa bile seçtirebileceğinden çok daha fazla Ermeni mebusu Meclise seçtirmiştir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi'ye, Rusya elçiliğinde görevli olması ve Rus vatandaşı olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir. Ermeniler ise Zöhrap üzerinde ısrar etmişlerdir. Taşra seçimlerinde mağdur edildiklerini, Zöhrap ile ikinci bir mağduriyet yaşamak istemediklerini söylemişlerdir⁴⁹⁴.

İkinci Abdülhamit'in tahttan indirilerek, Sultan Reşat'ın tahta çıkarılması ile sonuçlanan, ayrıca Adana'daki Ermeni ayaklanmasının da tetikleyicisi olan 31 Mart ayaklanması nedeniyle, Tevfik Paşa, İsmail Kemal'e bir sohbet sırasında, Selanik Ordusu Kumandanı'nın Zaptiye Nezaretine, Zöhrap Efendi ve bu ayaklanmada sorumlu tutulan diğer kişilerin tutuklanmasını bildiren bir telgraf çektiğini

⁴⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.188.

⁴⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.244.

⁴⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.370.

⁴⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.370.

⁴⁹² Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.104.

⁴⁹³ Ancak Fevzi Demir Ermenilerin İttihat ve Terakki ile yaptıkları pazarlık neticesinde on dört mebusa razı olduklarını ifade etmektedir. Bknz. Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.104.

⁴⁹⁴ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.104.

söylemiştir⁴⁹⁵. Zöhrap Efendi'nin tutuklanmasının istenmesi, onun da bu ayaklanmada önemli rol oynadığını göstermektedir⁴⁹⁶.

Talat Paşa, İstanbul mebusu Kirkor Zöhrap Efendi'nin, Merkezi Umumiye'deki odasına gelip yalnız kaldıklarında, Sultan Abdülhamit'in ağabeyi Beşinci Sultan Murad'ı 28 yıldır göz hapsinde tuttuğu Çırağan Sarayı'nda, 11 Eylül 1906 tarihinde zehirleyerek öldürdüğünü iddia ettiğini söylemiştir. Zöhrap'ın, delil olarak da Yıldız Sarayının Eczanesinde uzun müddet çalışmış, ismi Mıgırdıç Tadyan veya Tatulyan olan Ermeninin itirafnamesini göstermiştir. Fakat, eczacının bu ifadesinden sonra, korkarak kaçtığı Paris'te yaşadığını söylemiştir.

Anlaşıyor ki, Kirkor Zöhrap Efendi, Talat Paşa'nın, bu iddiayı ciddiye almasını ve Sultan Abdülhamit'in zan altında kalmasını istemiştir. Talat Paşa, bu iddianın gerçek olamayacağını bildirince, Zöhrap Efendi konuyu değiştirmiş ve başka bir konudan söz etmeye başlamıştır. Sultan Abdülhamit'e kinleri hiç dinmeyen Ermenilerin, Zöhrap Efendi ile yaptıkları bu girişim de sonuçsuz kalmıştır⁴⁹⁷.

Öte yandan Zöhrap Efendi, Ermeni Millet Meclisinin de üyesidir. Bu Meclis 1863 yılında Ermenilerin Anayasası olarak adlandırılan Nizamname-i Millet-i Ermeniyan gereğince oluşturulmuştur. Meclis yüz kırk üyelidir. Mecliste hiçbir partiye üye olmayanların, Ruhani lider ve üyelerin oluşturduğu güçlü bir muhafazakar grubun yanında, 1911 yılında Zöhrap Efendi'nin kurduğu Azadagan (Liberal) grubu da bulunmaktadır⁴⁹⁸.

Zöhrap Efendi, Birinci Dünya Savaşında Ermeni komitecilerin, Rus kuvvetleriyle Doğu illerimize girerek yaptıkları vahşet, buldukları her yerde baskınlar, dışarıda düşmanlarla haberleşme gibi ihanetler üzerine açılan tahkikat sonucu suçlu bulunmuştur⁴⁹⁹. Bu suçtan dolayı, Diyarbakır Divan-ı Harbine gönderilen Zöhrap Efendi, Varteks Efendi ile birlikte, 6 Kasım 1915 tarihinde, serbest bırakılmaları için Dahiliye Nezaretine dilekçe vermiştir⁵⁰⁰. Fakat yargılanmak

⁴⁹⁵ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.144.

⁴⁹⁶ Rober Koptaş, "Zöhrap, Papazyan ve Pastırmacıyan'ın kalemlerinden 1914 Ermeni Reformu ve İttihatçı-Taşnak Müzakereleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 5 Bahar 2007, s.163,164.

⁴⁹⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, Cilt: 1, s.437-440.

⁴⁹⁸ Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.163,164.

⁴⁹⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:1, s.441.

⁵⁰⁰ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 7, Gömlek No: 70.

için Diyarbakır Divan-ı Harbine gönderilirken yolda öldürüldüklerine göre bu girişimin sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

Cemal Paşa'nın yanında bulunan Ahmet Refik Altınay anılarında, İstanbul mebusu Zöhrap ve Erzurum mebusu Varteks'in İstanbul'dan sürüldüklerinden ve Halep'e geldiklerinde Cemal Paşanın huzuruna çıktıklarından bahsetmiştir. Zöhrap Efendi, Cemal Paşa'ya kendilerini Diyarbakır'da Divan-ı Harpte yargılayacaklarını yana yakıla anlatmıştır. Bunun üzerine Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya, bu mesele kapanıncaya kadar Zöhrap ve arkadaşlarını gizleyebileceğini, mesele yatışınca da meydana çıkarabileceğini söylemiş, çok ısrar etmesine rağmen Talat Paşa'yı ikna edememiştir. Talat Paşa'nın cevabı olumsuz olduğu için, Cemal Paşa, Zöhrap Efendi ile görüşmek istememiştir. Bu nedenle, Cemal Paşa, Talat Paşa'dan gelen telgrafı memurları vasıtasıyla Zöhrap Efendi'ye göndermiştir. Zöhrap ve arkadaşları, Diyarbakır'a doğru yola çıkmışlardır. Fakat yolda, Çerkez Ahmet ve çetesi tarafından öldürülmüşlerdir⁵⁰¹.

Hüseyin Cahit Yalçın, Zöhrap Efendi'nin Diyarbakır'a gönderilmesinden sonra oluşan olayları şöyle anlatmıştır. Bir sabah erkenden Zöhrap'ın karısı Hüseyin Yalçın'ın evine gelerek, Zöhrap'ın Diyarbakır'daki Harp Divanına gönderilmesinin engellenmesi için yardım talep etmiştir. Hüseyin Cahit bunun üzerine Zöhrap'ın karısını Talat Paşa'nın evine götürmüştür. Talat Paşa, Zöhrap'ın karısına, Diyarbakır Harp Divanının isteği üzerine Zöhrap'ın gönderildiğini, bunu geri almanın mümkün olmadığını söylemiştir. Ancak Hüseyin Cahit, Diyarbakır'a gönderilen Zöhrap'ın bir daha geri dönmediğini ifade etmiştir⁵⁰².

Talat Paşa, Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti ileri gelenleriyle defalarca toplantı yapmıştır. İstanbul mebusu Hallacyan Efendi ve Zöhrap Efendi'nin evlerinde defalarca, Malumyan Aknuni, Şahirikyan, Erzurum mebusu Varteks, Van mebusu Vahan Papazyan ve yine Erzurum mebusu Pastırmacıyan'ın da bulunduğu toplantılarda onlara: "Bu tedbir Rusların bir kapanıdır, siz de düşmeyin, biz de düşmeyelim. Rusya hiçbir zaman Akdeniz yolu üzerinde beynelmilel yardıma dayanan bir Ermenistan teşkilini arzu etmez. Geliniz, vazgeçiniz, şu islahatı el

⁵⁰¹ Herman Araks, *Kirkor Zöhrap Öyküleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.184,185.

⁵⁰² Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 157, İstanbul, 1976, s.234,235.

birliğiyle yapalım” teklifinde bulunmuş fakat ikna edememiş, onların hırs ve hayalleri yüzünden bir sonuca varamamıştır.⁵⁰³

Talat Paşa daha sonra da Zöhrap Efendi’nin de siyasi ihtiraslarını ve bakan olmak istediğini bildiğini ve onunla konuştugunu, fakat hayretler içinde kaldığını, Zöhrap’ın halinde tarifi ve izahı güç değişmeler olduğunu söylemiştir⁵⁰⁴.

Kirkor Zöhrap Efendi, Ermenilerin reform taleplerini uluslararası kamuoyunda daha yüksek sesle dillendirme konusunda iki temel olguya dikkat çekmiştir. Zöhrap’a göre, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra verilen sözlerin tutulmaması ve İttihatçıların Balkan Savaşında itibar kaybetmeleri, Osmanlı Ermenilerinin reformlar için seslerini yükseltmeleri bakımından uygun bir siyasi ortam oluşturmuştur. O, uluslararası siyasi durumun Türkler için uygun olmadığını, bu yüzden Türklerle konuşmanın tam zamanı olduğunu düşünmektedir. Zöhrap Efendi, ilerleyen zamanda Türklerin büyük güçlere tavizler vererek kendilerini kurtarabileceklerini, o zaman Ermeniler için vaziyetin çok zor olacağını belirtmiştir⁵⁰⁵.

Pars Tuğlacı, Cumhuriyet gazetesinin 7 Şubat 1993 tarihli sayısında, yazar Uğur Mumcu ile Zöhrap Efendi’nin fikirlerindeki ve yaşamlarındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Tuğlacı, Uğur Mumcu ve ailesinin başına gelenleri, Zöhrap Efendi’nin ve ailesinin daha önce yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı Türkiye’sinde yaşamış, İkinci Meşrutiyetin en sivrilmiş aydınlarından birisi olarak nitelediği Zöhrap Efendi’yi, gerçek bir hümanist ve eşine ender rastlanan bir vatansever olarak göstermiştir. Zöhrap Efendi’nin son derece yetenekli bir hukukçu olarak Meclis-i Mebusan üyeliğine seçildiğini ifade etmiştir.

Tuğlacı’ya göre Zöhrap Efendi, ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal, bilimsel, kültürel yaşamının ıslahı ve gelişmesi için çalışmıştır. Osmanlı Parlamentosunda kadın haklarının ve insan haklarının, ayrıca demokrasinin en ateşli savunuculuğunu yapmıştır. Hatalı yönetimden kaynaklanan toplumsal çalkantıları, bozuk düzeni, hükümetçe alınan sağlıksız kararları, velhasıl ülkesi ve insanları için zararlı gördüğü

⁵⁰³ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.115.

⁵⁰⁴ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:3, s.1156.

⁵⁰⁵ Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.163,164.

her şeyi şiddetle eleştirmiş, bir kesimin hayranlığını, bir kesimin ise nefretini kazanmıştır.

Pars Tuğlacı, Zöhrap Efendi'nin ölümünden önce eşine yazdıklarını ise şöyle anlatmaktadır. “Sevgilim, bir taneceğim, hayatım; şimdi sevgili karıcığım, benim için son perde başlıyor. Daha fazla yazmaya takatim yok. Eğer hayatımı yitirirsem, çocuklarıma son dileğim ve vasiyetim; onların birbirlerini hep sevmeleri, sana tapmaları ve gönlünü incitmemeleri ve beni anımsamalarıdır.”

Pars Tuğlacı, Uğur Mumcu ve Zöhrap Efendi arasındaki benzerlikleri anlattıktan sonra yazısını şöyle bitirmiştir. “Ne mutlu Uğur Mumcular ve Zöhraplar gibi kişiler yetiştirmiş milletlere”⁵⁰⁶.

2.9. ONNİK İHSAN EFENDİ (İZMİR):

Onnik İhsan Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminin üçüncü devresinde, İzmir mebusu olarak görev yapmıştır.

1915 yılında alınan tehcir kararının tatbik edilmesiyle birlikte, eski mebuslara ve o anda mebusluk yapanlara çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Mebuslar tehcir dışı tutulmuştur. Bununla beraber akrabalarının da tehcir edilmemesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bu meyanda Meclis-i Mebusan'da İzmir mebusu olarak bulunan Onnik İhsan Efendi ve akrabaları için de teşebbüse geçilmiştir

4 Ekim 1915 tarihinde, Onnik Efendi'nin akrabalarının İzmir'e gitmesine izin verilmesi için Halep vilayetine telgraf çekilmiştir⁵⁰⁷. Aynı tarihte Onnik Efendi'nin Tarsus'ta bulunan akrabasının ailesiyle birlikte Eskişehir'e gitmelerine müsaade edilmesi için Adana vilayetine⁵⁰⁸, Ereğli'de bulunan İzmit'li Yaver'in İzmir'e, Nişan Nişanyan'ın Eskişehir'e aileleriyle birlikte gitmeleri için Konya'ya telgraflar çekilmiştir⁵⁰⁹. 2 Ekim 1915 tarihinde ise Onnik Efendi'nin akrabalarının İzmir'e gitmelerinin uygun olduğu Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Şubat 1993, s.15.

⁵⁰⁷ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 56, Gömlek No: 301.

⁵⁰⁸ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 56, Gömlek No: 291.

⁵⁰⁹ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 56, Gömlek No: 289.

⁵¹⁰ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 56, Gömlek No: 270.

Yine Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden, 27 Ağustos 1915 tarihinde, Ayvalık'tan Rakka'ya sevk edilen Serkis Toroyan ve ailesinin İzmir'e dönmelerine izin verilmesi Urfa Mutasarrıflığı'ndan istenmiştir⁵¹¹. 30 Kasım 1915 tarihinde Ereğli'de bulunan Onnik Efendi'nin dayısı Çapayan ailesinin yerine başka bir Çapayan ailesinin Eskişehir'e gönderilip gönderilmediği hakkında bilgi verilmesi için Konya vilayetine telgraf çekilmiştir⁵¹². Ayrıca 10 Haziran 1917 tarihinde, Bulutyan ve Kavezyan ailelerinin hangi tarihte ve nereden izin alınarak İzmir'e geldiklerinin bildirilmesi için Aydın vilayetine telgraf çekilmiştir⁵¹³.

Onnik İhsan Efendi'nin akrabaları için Dahiliye Nezareti İkinci Şube tarafından Vilayetlere ve Mutasarrıflıklara gönderilen telgraflar da vardır. Örneğin 27 Eylül 1915 tarihinde, Onnik Efendi'nin akrabalarından İzmit'li Varsanik Davityan ve üç çocuğunun Deyr-i Hafır'dan Halep'e geldikleri ve İzmir'den gelecek parayı bekledikleri bildirilmiştir⁵¹⁴. 4 Ekim 1915 tarihinde Onnik Efendi'nin kız kardeşi Hamparsum Folkeriyan'ın Dersaadet'e gitmesine izin verilmesi için Konya vilayetine⁵¹⁵, 9 Ekim 1915 tarihinde, Onnik Efendi'nin akrabalarının İzmir'e gitmelerine izin verilmesi için Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığı'na⁵¹⁶, 15 Ekim 1915 tarihinde, Onnik Efendi'nin eniştesi Nişan Nişanyan'ın, Ereğli'den, Eskişehir'e gitmesine müsaade edilmesi için Konya vilayetine⁵¹⁷, ayrıca Konya'da bulunan eniştesi Hacı Cevan Arhanyan'ın Dersaadet'e gitmesine müsaade edilmesi için Konya vilayetine telgraflar çekilmiştir⁵¹⁸. 24 Ekim 1915 tarihinde, Onnik Efendi'nin akrabası Nişan Nişanyan'ın ailesiyle birlikte, Ereğli'den, Eskişehir'e gitmesine müsaade edilmesi için Konya valiliğine telgraf çekilmiştir⁵¹⁹.

Onnik İhsan Efendi'nin akrabaları için Dahiliye Nezareti Seyrüsefer Kaleminden Vilayetlere ve Mutasarrıflıklara çekilen telgraflar da mevcuttur. 27 Kasım 1915 tarihinde Onnik Efendi'nin akrabalarından İzmit'li Tomayan Hacı Karabet ve ailesinin İzmir'e iade edilmeleri için Karahisar-i Sahip

⁵¹¹ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 79/-A, Gömlek No: 55.

⁵¹² BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 59, Gömlek No: 116.

⁵¹³ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No: 77, Gömlek No: 80.

⁵¹⁴ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 11, Gömlek No: 64.

⁵¹⁵ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 56, Gömlek No: 287.

⁵¹⁶ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 56, Gömlek No: 345.

⁵¹⁷ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 57, Gömlek No: 29.

⁵¹⁸ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 57, Gömlek No: 28.

⁵¹⁹ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 57, Gömlek No: 121.

Mutasarrıflığı'na⁵²⁰, yine Onnik Efendi'nin akrabalarından Akşehir'den iade edilenlerin İzmir'de ikamet etmelerine izin verildiğine dair Aydın Valiliği'ne telgraflar çekilmiştir⁵²¹. 8 Aralık 1915 tarihinde ise Gazarosyan ve ailesinin, İzmir mebusu Onnik Efendi'nin akrabaları olmaları halinde mahallerinde bırakılmaları için Karahisar-i Sahip Mutasarrıflığı'na⁵²², yine Yorgancıyan ve ailesinin, ayrıca Serkis Gazikyan'ın Onnik Efendi'nin akrabaları olduklarının anlaşılması halinde mahallerinde bırakılmaları için Konya Valiliği'ne telgraflar çekilmiştir⁵²³. 27 Mart 1917 tarihinde de Onnik Efendi'nin kardeşi Artin'e, İzmir'e gitmesi için seyahat varakası verilmiştir⁵²⁴. 17 Ekim 1918 tarihinde ise Matmazel Kasparyan Anabi, Meryem bint-i Manuk Panosyan ve Antegon'un, İzmir'den, İstanbul'a, Mühendis Yunif'in hanımı Lui'nin Susurluk'tan İstanbul'a, Bandırma Merkez Hastanesi Tabibi Artin Keşişyan'ın zevcesi Yeranohi'nin Dersaadet'ten Soma'ya, Karabet oğlu Maksud'un Bandırma'dan İzmir'e, Ayrıca mebus İhsan Onnik Efendi ve akrabalarının Dersaadet'e gitmelerine müsaade edildiği bildirilmiştir⁵²⁵.

Onnik Efendi'nin akrabalarının tehcir dışı tutulması için çok sayıda yazışma yapılması dikkatimizi çekmiştir. Diğer mebusların akrabaları için bu kadar yoğun yazışma yapıldığını görmüyoruz. Bu durum Onnik Efendi'nin Ermeni Komiteleriyle işbirliğine girmediği ve devlete bağlı kalmasından kaynaklanabilir.

2.10. DAGAVARYAN EFENDİ (SİVAS):

Dagavaryan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde Sivas mebusu olarak görev yapmıştır. Dagavaryan Efendi, Osmanlı Sosyalist Fırkasının üyesidir⁵²⁶.

Meclis-i Mebusan'da çeşitli fırkalar oluşturulmuştur. Bunlardan, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında Dagavaryan Efendi'nin ismi de vardır. Ayrıca Fırkanın hükümete sunulan beyannamesinde

⁵²⁰ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 58, Gömlek No: 151.

⁵²¹ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 58, Gömlek No: 149.

⁵²² BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 58, Gömlek No: 226.

⁵²³ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 58, Gömlek No: 224.

⁵²⁴ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 34, Gömlek No: 7.

⁵²⁵ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., Dosya No: 33, Gömlek No: 49.

⁵²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304, 305.

Dagavaryan'ın imzası da bulunmaktadır⁵²⁷. Bunun yanında Ermeni cemiyetleri ve terör örgütleriyle de sıkı ilişkide bulunan Dagavaryan Efendi, terör örgütü Hıncak ve Taşnaksutyun çetelerine ve komitelerine de destek vermiştir⁵²⁸.

Yine Dagavaryan Efendi ile ilgili bir olayı, Talat Paşa'nın yakın arkadaşı Mithat Şükrü Bleda şöyle anlatmıştır. Ahmet Şükrü Efendi, birinci Dahiliye Nazırlığı döneminde Talat Paşa'nın odasına gelerek, Erzurum'dan, Sivas'a kadar şap hastalığının büyük baş hayvanları telef ettiğini ve çarenin aşısı olduğunu, Sivas mebusu olan Nezaret Dagavaryan Efendi'nin Beyrut'a giderek, Amerikan Koleji vasıtasıyla bu aşığı getirdiğini ve Ermeni kilisesindeki papazlar, Ermeni mektebindeki öğretmenler vasıtasıyla duyuru yaparak dindaşlarının hayvanlarını aşıladığını, Türklerin hayvanlarının ise telef olduğunu anlatmıştır⁵²⁹.

Bu olay Talat Paşa'nın ilk Dahiliye Nazırlığı döneminde meydana gelmiştir. Talat Paşa'nın ilk Dahiliye Nazırlığı dönemi, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde 1909 yılının Mayıs ayında başlamış, 1911 yılının Eylül ayında İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin düşürülmesine kadar sürmüştür⁵³⁰. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinin üzerinden daha iki sene geçmiştir. Meşrutiyetin din, dil, ırk ayrımını ortadan kaldırarak, Osmanlı vatandaşlığı kavramını ön planda tuttuğunu da göz önüne alacak olursak, Sivas mebusu Ahmet Şükrü Bey'in yukarıda anlattığı olayla, Ermeni mebusların savunduğu Osmanlı vatandaşlığı söyleminin sadece göstermelik olduğu görülmektedir. Dagavaryan Efendi, Ermenilerin ve Hıristiyan halkın hayvanlarını şap hastalığına karşı aşılarken, Türklerin ve Müslümanların hayvanları için bir girişimde bulunmamıştır. Bu da bize göstermektedir ki Ermenilerle, Türkler arasındaki ayrışım, tehcir kararının alındığı 1915 yılından çok önce başlamıştır. Bu ayrışıma 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet bile engel olamamıştır. Talat Paşa'nın ilk Dahiliye Nazırlığı dönemi iki, üç sene sürdüğüne göre, Meşrutiyetin getirdiği özgürlükler ve Osmanlı vatandaşlığı kavramı çok kısa ömürlü olmuştur. Daha doğrusu başlamadan bitmiştir. Burada göze batan diğer bir husus da, Dagavaryan Efendi'nin şap hastalığı için aşı girişiminde, Amerikan Koleji'nin de rol oynadığıdır. Böyle bir olayda, eğitim

⁵²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.315.

⁵²⁸ Hüdevendigar Onur, *a.g.e.*, s.53.

⁵²⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:1, s.104.

⁵³⁰ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C:2, s.656.

için Anadolu'nun içlerine kadar gelen Amerakalıların ellerinde olanak varken sadece Ermenilere yardım etmeleri de düşündürücüdür.

Dağavaryan Efendi, Ermenilerin çıkardığı bir çok olaylara karıştığı gibi, aynı zamanda Ermeni İhtilal Komitesinde elebaşı konumunda bulunmuştur. O, Rusya Mektep Müdürü Karabet ve bir kaç kişi daha, 1 Haziran 1915 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmak için Diyarbakır'a gönderilmişlerdir⁵³¹. Fakat yargılama sonucu bilinmemektedir.

2.11. PAŞAYAN KARABET EFENDİ (SİVAS):

Paşayan Karabet Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde Sivas Mebusu olarak görev yapmıştır. Ayrıca o, Taşnaksutyun Cemiyeti temsilcisidir⁵³².

Karabet Efendi, Taşnaksutyun Komitesinin toplantılarına katılarak, bu komitede etkin rol oynamıştır. Taşnaksutyun Komitesi, kış ayının gelmesi ve Kafkasya ile irtibatın yapılamaması endişesiyle sekizinci kongre kararının uygulanamayacağını düşünerek bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Kafkasya'nın izlemesi gereken yol tartışılacaktır. Yapılan toplantıya Paşayan, Hamparsum Muradyan ve Varteks Efendiler de katılmışlardır. Hatta Zöhrap Efendi de bu toplantıya davet edilmiştir. Birinci görüşü savunanlar arasında Karakin Pastırmacıyan ve Paşayan Karabet Efendi vardır. Bu görüşe göre, Rus - Türk savaşında Kafkasya'da gönüllü Ermeni alayları bulundurulması, ayrıca Türkiye'de Ermenistan olarak düşündükleri kilit noktaların hemen işgal edilmesi öngörülmüştür. Eğer Rus ordusu Anadolu'ya girerse, Ermeni cetelerinin de beraber girmesi savunulmuştur. Bunu savunan özellikle Hamparsum Muradyan Efendi'dir.

İkinci fikri savunanlar ise, Türk hükümetinden Ermenilere bir zarar gelmemesi için yardım istenmesi görüşündedir. İkinci görüşü savunanlar, Türk yöneticilerinin bundan haberdar edilmesini ve Rusya'daki Ermenilerin, Osmanlı devletinde yaşayan Ermenilere maddeten bir zarar verilmedikçe yerlerinden hareket

⁵³¹ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:53, Gömlek No: 211.

⁵³² Yavuz Selim Karakışla, a.g.m., s.113.

etmeyeceklerinin şimdiden bildirilmesini uygun bulmaktadır. Bu görüşü savunanlar ise Varteks Efendi ve daha sonra Zöhrap Efendi olmuştur⁵³³.

2.12. DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (SİVAS):

Dikran Barsamyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin üçüncü devresinde, Sivas mebusu olarak görev yapmıştır. 1918 yılında kurulan Teceddüt Fırkasının, ilk İdare Heyeti üyeleri arasında Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi de bulunmaktadır⁵³⁴.

Osmanlı devleti tarafından tehcir kararının alınmasından sonra, bir çok Ermeni mebusun tahkikatları, ailelerinin ve akrabalarının durumlarının belirlenmesi için bazı vilayetlere telgraflar çekilmiştir.

3 Ocak 1916 ve 12 Şubat 1916 tarihli iki belgede, Merzifon'da Hacıbalı Mahallesi'nde oturan Sivas Mebusu Barsamyan Efendi'nin kız kardeşi Meryem'in nerede bulunduğu ve hayatta olup olmadığının bildirilmesi için, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden, Sivas Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir⁵³⁵.

2 Şubat 1916 ve 27 Şubat 1916 tarihli iki belgede, Sivas Mebusu Barsamyan Efendi'nin kız kardeşi Meryem'in Malatya'dan nereye sevk edildiğinin, nerede bulunduğunun ve hayatta olup olmadığının bildirilmesi için, Mamuretülaziz Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir⁵³⁶.

2.13. AGOP BABİKİYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Agop Babikyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da, İkinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde görev yaparken geçirdiği felç sonucu vefat etmiştir. Felç geçirerek vefatın etmesinin sebebi, Adana tahkikatı sırasında gördüğü ve öğrendiği bilgileri

⁵³³ Esat Uras, *a.g.e.*, s.595.

⁵³⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.412.

⁵³⁵ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:59, Gömlek No: 198.; BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:60, Gömlek No: 313.

⁵³⁶ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:60, Gömlek No: 218.; BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:61, Gömlek No: 147.

söylemekten çekinmesi sonucunda geçirdiği sıkıntılı günlerden sonra olmuştur⁵³⁷. Yerine yine Tekfurdağı mebusu olarak Agop Boyacıyan Efendi seçilmiştir.

a. Adana Olayları ve Agop Babikyan:

1909 yılının Nisan ayında Adana ve çevresinde Müslüman halk ile Ermeniler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bu olaylar Adana'da başlamış ve zamanla çevre kazalara da yayılmıştır. Olayların başlangıcında Adana çarşısında Hıristiyan esnaflar dükkanlarını kapatmışlar, bunu Müslüman esnafların da dükkanlarını kapatmaları izlemiştir. Adana Vilayeti yetkililerinin telkinleri sonucu Müslüman esnaflar dükkanlarını daha sonra açmışlar, fakat Ermeniler mahallelerine çekilerek bu mahalleye yaklaşanları ateşle karşılamışlardır.

Bu olayların akabinde, 18 Nisan 1909 Pazar günü yapılan oturumda Ali Münif Bey ve arkadaşları bir takrir vermişler, İslam ve Ermenilerin arasında hunharca olayların olduğunu, bu olaylarla ilgili ne gibi tedbir alındığını sormuşlar ve olaylarla ilgili hükümetten izahat istemişlerdir.

24 Nisan 1909 Pazartesi günü yapılan Meclisi Umumi toplantısında, aralarında Agop Babikyan'ın da bulunduğu altı mebusun imzasıyla, Osmanlı Milli Meclisinin kararnamesi okunmuştur. Bu kararnamede, Adana taraflarında bütün İslam alemini üzecek olayların meydana geldiği, bütün unsurları Osmanlı namı altında birleştiren Meşrutiyetin bu gibi olayları reddedeceği ve bu olaylara karışanların şiddetle cezalandırılmaları gerektiği bildirilmiştir.

Bu olaylarla ilgili, Adana Valisi Cevat Bey ve Cebeli Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey, hükümete telgraflar çekmişler, bu telgraflar Adana olayları hakkında Dahiliye Nezareti Müsteşarı Adil Bey Meclise izahat verirken okunmuştur.

Cevat Bey, 15 Nisan'da Meclise çektiği telgrafta, Mersin İngiliz konsolosunun olayları incelemek için Ermeni mahallesine kadar gittiğini, olaylarda öldürülen askerlerin bulunduğu yere geldiklerinde Ermenilerin evlerinden ateşe başladıklarını, konsolosun ben İngiliz konsolosuyum diye elini kaldırdığı sırada

⁵³⁷ İrtem, Süleyman Kani, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Temel Yayınları, 2004, s.217.

kolundan yaralandığını anlatmıştır. Bu olay, Ermeni mahallesine kolluk kuvvetlerinin müdahale edemediğini göstermektedir.

Cevat Bey'e göre, Nisan ayının ilk günü başlayan olaylar, buraya sevk edilen kuvvetlerin yardımlarıyla son bulmuş, fakat 25 Nisan günü bazı Ermenilerin Müslüman mahallelerini kurşunlamasıyla tekrar alevlenmiştir. Olaylarda bir çok İslam ve gayrimüslim vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Bunun sonucu olarak bölgeye çok sayıda asker sevk edilerek Adana'daki olaylara son verilmiştir.

5 Mayıs 1909 tarihinde hükümet, Adana ve çevresindeki olayları araştırmak için komisyon göndereceğini Meclise bildirmiştir. Ayrıca komisyonda görev yapmak için Meclisin de iki mebus görevlendirmesini istemiştir. Bu komisyon için seçim yapılmış ve Karesi mebusu Şefik Bey ve Tekfurdağı mebusu Agop Babikyan Efendi Adana'ya gidecek komisyona seçilmişlerdir. Fakat 9 Mayıs'ta yapılan oturumda Şefik Bey hastalığını ileri sürerek Adana'ya gidemeyeceğini bildirince, yerine Sinop mebusu Yusuf Kemal Beyin gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁵³⁸. 26 Mayıs 1909 tarihinde, Meclis-i Mebusan tarafından, Adana'daki olayları incelemek için gönderilen Yusuf Kemal Bey ile Agob Babikyan Efendi'ye verilen harcırahtan Babıali Tashilat Sandığı aidatı kesilmediği bildirilmiştir⁵³⁹. 18 Mayıs günü ise Yusuf Kemal Bey ve Agop Babikyan Efendi'nin Adana'ya ulaştıklarını ve hükümet memurlarıyla temasa geçtiklerini bildiren telgrafları Mecliste okunmuştur.

Hükümet ve Meclis-i Mebusan tarafından gönderilen komisyon Adana'ya ulaşmış ve görevine başlamıştır. İlk iş olarak yaralıları ziyaret etmişler ve ihtiyacı olanlara yardım etmişlerdir. İkinci iş olarak olayları tetkik etmek için yerel olarak kurulmuş olan komisyonun icraatlarından yakınma olduğu için, yerel komisyonun görevine son verilmiştir.

Yusuf Kemal Bey, o bölgedeki Ermeni ve Rumların liderlerini, ayrıca Fransız ve İngiliz konsoloslarını toplantılara katılmaya çağırmıştır. İlk toplantıda da İngiliz Konsolos Yardımcısı Dought Wylie'i komisyonun onur başkanı olmaya davet etmiş ve Dought Wylie de bu teklifi kabul etmiştir. Yusuf Kemal Bey, Konsolos Yardımcısının olaylar sırasında yapmış olduğu iyi işleri ve Ermeniler tarafından

⁵³⁸ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 6, 7 Ağustos 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.591.

⁵³⁹ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 2824, Gömlek No: 16.

kolundan vurulduğunu da duymuştur. Aralarında sıcak bir dostluk oluşmuş ve Dought Wylie'den, olaylar hakkında bildiklerini ve gördüklerini bir rapor haline getirmesini istemiştir.

Meclis-i Mebusan tarafından gönderilen tahkikat komisyonunun diğer üyesi Agop Babikyan Efendi ise kısa bir süre sonra sıcakları ve sağlığını öne sürerek Adana'dan ayrılmıştır. Yusuf Kemal Bey, üç hafta daha Adana'da kalarak olayları incelemiştir. Döneceği zaman kendi hazırladığı raporu Konsolos Yardımcısı Dought Wylie'ye vermiş ve iki raporu da gözden geçirdikten sonra kendisine göndermesini istemiştir. Dought Wylie de raporunu tamamladıktan sonra Yusuf Kemal Bey'e göndermiştir.

Yusuf Kemal Bey, Adana'dan geldikten sonra, Dought Wylie'nin Fransızca olan raporunu, Menteşe mebusu Halil Bey ve dostlarının yanında Babikyan'a verdiğini, bir gün sonra Babikyan'ın bu raporu aynı kişilerin önünde kendisine iade ettiğini, fakat zarfı açıp bakınca sekiz sayfa olarak verdiği raporun yedi sayfa olduğunu anladığını, raporun son sayfasının yani olaylarla ilgili sonuç bölümünün olmadığını anlatmıştır. Yusuf Kemal Bey, raporun son sayfasının eksik olduğunu söylediğinde önce bu şekilde aldığını söyleyen Babikyan, daha sonra Tokatlıyan'da yemek yerken okudum, orada düşmüş olabilir demiştir. O akşam lokantada raporun kaybolan sayfasını aramak için sözleşmişlerdir. Yusuf Kemal Bey'in daha sonra anlattığına göre, Babikyan Efendi gizlice, Yusuf Kemal Bey'den çocuklarına acımasını istemiştir. Bu olaya bakılacak olursa, Babikyan'ın Ermeni komitecilerin baskılarıyla raporu bilerek kaybetmek zorunda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra Yusuf Kemal Bey hazırladığı raporu Meclise sunmuş, fakat daha önce şüpheli bir şekilde vefat eden Babikyan'ın imzası olmadığı için rapor Mecliste görüşülememiştir⁵⁴⁰.

Agop Babikyan'ın da bir rapor hazırladığı bilinmektedir. Fakat Babikyan raporunu hükümete ve Meclise sunmadığı için, bu rapor resmiyet kazanmamıştır.

Agop Babikyan'ın olduğu sanılan raporda :

⁵⁴⁰ Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları*(Temmuz 1908-Aralık 1909), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.43-48.

“İstanbul’da 31 Martta hareket başlayınca, aynı gün öğleden sonra telgraflar payitahtın sahne olduğu vakayı bildirmiş ve Adana’da kargaşalıklar patlamıştır. Ertesi Çarşamba günü bu karışıklıklar katliama dönüşerek üç gün sürmüş, 16 Nisan’da sona ermiştir. Rumeli’den taburların geldiği akşam, 25 Nisan Pazar günü tekrar başlayarak Salı günü bitmiştir. Bu manasız feveranı kati derecede anlayabilmek için gerilere, hatta Meşrutiyetin ilanının başlangıcına kadar gitmek lazımdır.

Meşrutiyet idaresinin tekrar kurulması, eski idarenin kendilerine fevkalade bir kudret ve nüfuz temin ettiği eşrafın menfaati üzerinde çok fena tesir yapmıştır. Tabiatıyla bu eşraf, yeni idareyi ve bu Meşrutiyeti müdafa etmek için kanlarını dökmeye hazır bulunan Ermenilere karşı büyük bir kin ve husumet ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple bu kişiler, Meşrutiyetin idaresine hücum etmek için önce Ermenileri imha etmeyi düşündüler. Halkın cehaletinden ve safiyetinden istifade ederek her tarafa Ermeniler hakkında halkın en nazik hissiyatını ceridar edecek şekilde isnat ve iftiralar yaptılar”⁵⁴¹ denilmiştir.

Agop Babikyan’a göre, Ermeniler kendilerini Meşrutiyetin koruyucusu olarak da görmekte idirler. Yaptıkları propagandalarda işledikleri konu, Türklerin Meşrutiyetin koruyucusu olan Ermenileri yok etmek istedikleri yönündedir. Ayrıca Babikyan bu raporunda, 31 Mart olaylarının Adana olaylarıyla ilgili olduğunu da savunmuştur.

20 Ağustos 1909 Cuma günü Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey, Geçici Encümene raporunu verdiğini, fakat encümenden bir karar çıkmadığı için yapılacak başka bir şey olmadığına dair Meclise bir takrir vermiştir⁵⁴².

Agop Babikyan Efendi ve Yusuf Kemal Bey Adana’dan döndükten sonra Meclise izahat vermekten kaçınmışlardır. Mecliste bazı mebusların izahat istemeleri de sonuçsuz kalmıştır. 8 Eylül 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan’da, Adana hadisesini mahallinde tetkik eden heyetin verdiği raporu müzakere etmek üzere bir geçici komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ali Münif Bey, Yusuf Kemal Bey,

⁵⁴¹ Esat Uras, *a.g.e.*, s.558.

⁵⁴² *MMZC*, B.D., İ.S.: 1 C: 6, 7 Ağustos 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.591.

Hallacyan Efendi, Zöhrap Efendi, Varteks Efendi, Hayri Bey ve Cemal Bey bu komisyona üye olarak seçilmişlerdir⁵⁴³.

Adana olayları sırasında Adana Vali Muavini iken kadro harici olan Şair Eşref, olaylara yanlı baktığını düşündüğü için, Agop Babikyan Efendi'nin Adana'daki tahkikatını eleştiren bir şiir yazmıştır⁵⁴⁴.

Adana olaylarını takiben Nisan ayında Adana'da otuz, Erzin'de on yedi olmak üzere toplam kırk Türk asılmıştır. Buna karşılık asılan bir Ermeni vardır. Bahçe Müftüsü de Meclis-i Mebusan tarafından tahkik komisyonunda görevlendirilen Agop Babikyan'ın ısrarı ile idama mahkum edilmiş ve asılmıştır⁵⁴⁵.

Öte yandan Talat Paşa, Adana hadiseleri hakkında tahkikat evrakını dikkatle incelediğini ve olayların Ermeniler tarafından tahrik edilmiş olduğunun, tahkikat komisyonu azası olan Ermenilerin şahitliğinden de anlaşıldığını söylemiştir. Talat Paşa hatıralarında, komisyon üyelerinden biri olan Agop Babikyan Efendi'nin bunu bizzat kendisine da itiraf ettiğini ifade etmiştir⁵⁴⁶.

b. Sultan Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi ve Agop Babikyan:

Osmanlı İmparatorluğunun 34. Padişahı olan İkinci Abdülhamit, 1876 yılında Meşrutiyet ilan etme sözü vererek, Beşinci Murat'ın yerine tahta çıkmıştır. 33 yıl tahtta kalan Abdülhamit, Birinci Meşrutiyetten sonra açılan Meclis-i Mebusan'ı 1878 yılında feshetmiştir. Mekadonya'daki gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğunu meşruti bir monarşi ile yönetme istekleri sonucu, Enver Paşa ve Resneli Niyazi'nin dağa çıkmaları, Selanik Merkez Kumandanı Nazım Paşa'nın da öldürülmesi, Meşrutiyetin ilanını hızlandırmıştır. Sultan Abdülhamit, 24 Temmuz 1908 tarihinde, İkinci Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmış ve 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan tekrar açılmıştır. Bunun akabinde İkinci Abdülhamit, Sadrazamı Mehmet Ferit Paşa'yı azlederek, Küçük Mehmet Sait Paşa'yı Sadrazam olarak atamıştır.

⁵⁴³ MMZC, B.D., İ.S.: 1 C: 6, 26 Ağustos 1325, TBMM Basımevi, Ankara, 1935, s.194,195.

⁵⁴⁴ Böyle görmek isterim hepsini meb'usanın

Ki ola gayret-i milliyesi zikre şayan

Giden ervahtan ikmal ile tahkikatı

Ahirette yazacaktır raporu Babikyan. Bknz. Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s.19,20.

⁵⁴⁵ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.306,307.

⁵⁴⁶ *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.16.

Padişahın beklenenden önce Meşrutiyeti ilan etmesi, Makedonya'daki ayaklanmayı örgütleyen İttihat ve Terakki için de sürpriz olmuştur. Cemiyet gizliliğine son verip hemen açık örgütlenmeye geçmeye ve iktidarı almaya hazır değildir. Ne Abdülhamit'e dokunmayı göze alabilmiş, ne de iktidara gelmeye kalkışmıştır. Tam tersine herkesin bildiği varlığına ve olayların arkasındaki reddedilmez rolüne rağmen gizli yapısını sürdürmüş ve zaman kazanmaya çalışmıştır.⁵⁴⁷

Bir yandan Meclisin oluşumu için seçim hazırlıkları sürerken, Padişah İkinci Abdülhamit de boş durmamıştır. Durumu anlamaya, güç dengelerini kavramaya çalışmış, karşı atağa ne zaman ve nasıl geçeceğinin hesaplarını yapmıştır. Seçimler gerçekleştirilmiş ve 17 Aralık 1908 tarihinde otuz yıl aradan sonra Meclis tekrar açılmıştır.⁵⁴⁸

Artık iktidarı ele geçirmeyi düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Şubat 1909 tarihinde Kamil Paşa'nın yerine, kendi adamı Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazamlığa getirterek hükümeti kurmasını istemiştir. Bu isteğe Abdülhamit şiddetle karşı çıkmıştır. Sonuçta, 13 Nisan 1909 tarihinde bir kısım öğrenci, asker ve halktan insan sokaklara dökülerek gösterilere başlamışlardır. Padişah Abdülhamit ise, has adamlarından Ahmet Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirerek, yeniden politik inisiyatifi eline almıştır.⁵⁴⁹

Bunun üzerine 31 Mart olayı olarak da bilinen olaylar patlak vermiştir. Meşrutiyetin silahlı gücü durumundaki Selanik'teki Üçüncü Ordu, Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Hareket ordusu adı verilen bu ordu, 24 Nisan'da İstanbul'a gelerek birkaç küçük çatışmanın ardından durumu kontrolü altına almıştır. Artık inisiyatif tamamen İttihat ve Terakki'nin eline geçmiş ve Abdülhamit'i tahttan indirmek istemişlerdir. 31 Mart olayıyla birlikte, aynı zamanda Adana olaylarının da patlak vermesi ortamı iyice karıştırmıştır.

Başına gelecekleri gören Abdülhamit hemen hükümeti azletmiş, fakat çok geç kalmıştır. Şeyhülislamdan gereken fetva alınmış ve 33 yıl sonra, 27 Nisan 1909

⁵⁴⁷ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.13-24.

⁵⁴⁸ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.26

⁵⁴⁹ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.86.

tarihinde tahttan indirilen Sultan Abdülhamit, Selanik'e sürgün edilmiştir. Yerine de Beşinci Mehmet adıyla, Sultan Reşat tahta çıkarılmıştır.

Bu olayların sonucu olarak, Sultan Abdülhamit'e tahttan indirileceğini bildirmek için bir heyet gönderildiği gibi, Sultan Reşat'a da tahta çıktığını bildirmek için bir heyet gönderilmiştir. Sultan Reşat'a gönderilen, tahta çıkacağını bildiren heyette, Edirne Mebusu Agop Babikyan Efendi de bulunmaktadır⁵⁵⁰.

2.14. AGOP BOYACIYAN EFENDİ (TEKFURDAĞI):

Agop Boyacıyan Efendi, 1 Ağustos 1909 tarihinde vefat eden Agop Babikyan Efendi'nin yerine Tekfurdağı'ndan mebus seçilmiştir⁵⁵¹. İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da birinci ve ikinci devrede Tekfurdağı mebusu olarak görev yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla ve Osmanlı devletinin savaşa katılmasıyla birlikte Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusunun Rus ordusuyla karşı karşıya geldiği durumlarda, Osmanlı ordusuna saldırılar düzenlemiş ve Rus ordusunun üstünlük sağlamasına yardımcı olmuşlardır. Bu yetmezmiş gibi yaşadıkları yerlerde isyanlar çıkararak sınırlarda bulunan askerlerin buralara sevk edilmesini ve sınırların güçsüz hale gelmesini sağlamışlardır. Sadrazam Said Halim Paşa'nın sedaretindeki Osmanlı hükümeti, bu duruma çare olarak Anadolu'da bulunan Ermenilerin savaş bölgesi dışına çıkarılmasını düşünmüştür. Meclis tatilde bulunduğu için daha sonra Meclise sunmak üzere hükümet tehcir kararı almış ve uygulamaya koymuştur. Ermenileri, çeşitli Vilayetlerde toplayarak, daha güvenli bölgelere göndermeye başlamışlardır.

1915 yılında alınan tehcir kararıyla Anadolu'da yaşayan Ermeniler güvenlik gerekçesiyle meskun mahallere sevk edilmişlerdir. Devlet işlerinde çalışan Ermeniler için tehcir kararı uygulanmamıştır. Ermeni mebus ve aileleri de tehcir dışı tutulmuşlardır.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyetinin, 9 Kasım 1915 tarihli telgrafıyla, Tekfurdağı mebusu Agop Boyacıyan Efendi'nin yeğeni Tekfurdağı

⁵⁵⁰ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.297-300.

⁵⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.377.

Bogos'un, Konya Ereğlisi'nde sevk edilmek üzere beklediği bildirilerek, sevkinden vazgeçilmesi istenmiş, 10 Nisan 1916 tarihinde ise, Tekfurdağlı Bogos'un, Konya Ereğlisi'nden sevk edilmeyerek Konya'da kalmasına müsaade edilmesi, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Konya Valiliği'ne bildirilmiştir⁵⁵².

2.15. VAHAN PAPAZYAN EFENDİ (VAN):

Vahan Papazyan Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminde, Meclis-i Mebusanda birinci ve üçüncü devrelerde Van mebusu olarak görev yapmıştır. 20 Ocak 1909 tarihinde, Van mebuslarıyla birlikte, Papazyan Efendi'nin mazbata ve intihab evraklarının Meclis-i Mebusan'a gönderildiği bildirilmiştir⁵⁵³. O, 1910 yılında kurulmuş olan Osmanlı Sosyalist Fırkasının da sempatanları arasındadır⁵⁵⁴.

Ayrıca Papazyan Efendi, Taşnaksutyun Cemiyetine üyedir⁵⁵⁵. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, Patrikhane ile işbirliği yaparak, yönetimde daha da güçlenme yolunu seçmiştir. Bu işbirliğinin sonucu olarak, Papazyan gibi bir çok Taşnaksutyun Cemiyetinin etkin üyesi de Meclise seçilebilmiştir⁵⁵⁶.

Taşnaksutyun, Van'da köylere kadar komite teşkilatını genişletmiş ve bu köyleri silahlandırmıştır. Osmanlı-Rus savaşının başlaması üzerine Osmanlı devleti seferberlik ilan etmiştir. Taşnaksutyun komitesi seferberliğin ilanı üzerine Rusya'nın talimatı ile Van bölgesinin idaresini, Van Mebusu Vahan Papazyan'a vermiştir⁵⁵⁷.

Vahan Papazyan yazdığı bir eserde, Türk hükümetinin alacağı kararlar üzerinde önemle durduklarını, Cercle d'Orient kulübünde edindikleri bilgileri aralarında değerlendirdiklerini, gönüllü teşkilatlarıyla Ruslara yardım ettiklerini ve Türk ordusunu zor durumda bırakmak için isyan çıkardıklarını ifade etmiştir⁵⁵⁸.

⁵⁵² BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, Dosya No:57, Gömlek No:136.; BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 2824, Gömlek No: 16.

⁵⁵³ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No:2714, Gömlek No: 21.

⁵⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.304,305.

⁵⁵⁵ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.264.

⁵⁵⁶ Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.318.

⁵⁵⁷ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.264,292. Talat Paşa ise Papazyan'a Van Bölgesi Taşnaksutyun komitelerinin idaresinin Van'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra verildiğini ifade etmektedir. Bknz. *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.60.

⁵⁵⁸ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.350.

Ermeni ayaklanmalarında Rusların rölü çok büyüktür. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu içinde karışıklıklar çıkararak, kendi emellerini gerçekleştirmek için çalışmıştır. Rusya, Birinci Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Meclisinde görüldüğü ve o zaman Ermeni mebusların karşı çıktıkları gibi, Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayrimüslimlerin hamiliğini yapmaya çalışmıştır. Rusya, Ermenilerin Osmanlı devletinden toprak kopararak Ermeni devletini kurma isteklerine devamlı destek vermiştir. Ermeni devletinin kurulmasını istemese bile kendi emellerini gerçekleştirmek için Ermenileri kışkırtmış ve Osmanlı İmparatorluğunu karıştırmak istemiştir. Ermeniler gerek askeri, gerek istihbarat olarak Rusların çok işine yaramıştır.

Talat Paşa hatıralarında, Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Ermeniler tarafından Muş, Bitlis ve Van vilayetlerinde isyanların başladığını, o güne kadar yapılmasına engel oldukları tehcirin gündeme geldiğini fakat bir fayda sağlayamayacağını bildiği için bu kararın tatbik edilmesini istemediğini ve geciktirdiğini anlatmıştır. Harbe girdikten bir müddet sonra Van'ın Ruslar, daha doğrusu Ermeni çeteleri tarafından işgal edildiğini ve Taşnak komitesinin Osmanlı Meclisinde mebus olan Pastırmacıyan ve Papazyan'ın emri altında olduklarının öğrenildiğini söylemiştir. Canlarını kurtarabilen şahitlerin anlattığına göre, Van'ın işgali sırasında kaçamamış olan Müslüman halk öldürülmüş, namusları kirletilmiş, kaçanların üzerine makineli tüfeklerle ateş edilmiştir⁵⁵⁹.

1915 yılı Mayıs ayında Papazyan'ın öldüğüne dair duyumlar alınmıştır. Bunun üzerine, 26 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Şifre Kaleminden, Papazyan'ın hayatta olup olmadığının bildirilmesine dair, Bitlis Valisi Mustafa Bey'e telgraf çekilmiştir⁵⁶⁰. Fakat Bitlis Valisi Mustafa Bey'in bir cevap verip vermediği bilinmemektedir.

a. Papazyan ve Reform Meselesi:

Papazyan Efendi, Osmanlı devletindeki asayişsizliğin önlenmesi ve Ermenilerin durumlarının düzeltilmesi için reform yapılması düşüncesindedir. O, memleket içindeki asayişsizlikten, Ermenilerin korumasız ve tehlikede olduklarından

⁵⁵⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, C: 3, s.1179.

⁵⁶⁰ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., Dosya No:53, Gömlek No: 135.

bahsetmiştir. Ayrıca, Balkan savaşının Doğu vilayetlerindeki asayişsizliği iyice artırdığına dikkat çekmiştir. Savaşla birlikte, devletin büyük bir askeri yük altına girdiğini, bu yüzden Anadolu'nun içlerinden dahi askerlerin Trakya'ya aktığını anlattıktan sonra, Doğu vilayetlerinin güvenliğinin Fransız Bauman Paşa tarafından organize edilmeye çalışılan yetersiz jandarma güçlerine kaldığından ve bunun da Ermenilerin saldırıya uğraması için uygun ortamı yarattığından yakınmıştır. Ona göre, savaştan kaçan, Hıristiyanlara karşı nefretle dolu muhacirler de sorunun artmasına neden olmuştur.

Papazyan reformların zamanlaması konusunda ise şöyle düşünmektedir; “Afrika'daki ve Balkanlardaki savaşları kaybeden İttihat ve Terakki yönetimi reformlar için atacağımız adımlara karşı tedbir alacak halde değildir. İçeride ve dışarıda siyasi gidişat çok kötüdür. Yabancı başkentlerden her ne pahasına olursa olsun para bulmaya çalışılmaktadır. Öte yandan, içeride de gericiiler sorun çıkarmak için hazırda beklemektedir”⁵⁶¹.

Ermeni Patrikliği, Doğu vilayetlerindeki Ermenilerin haksızlığa uğradıklarını düşünmektedir. Patriklik sık sık bu yönde hükümeti sıkıştırmaktadır. 1911 yılında Ermeni Patrikliği Doğu vilayetlerinde Ermenilerin karşı karşıya kaldığı hak ihlallerine ve talanlara karşı Babıali'ye bir takrir sunmuştur. Papazyan'ın ifadesiyle bu takrir cevapsız kalmıştır. Sadece sözlü bir açıklama yapılmış ve icabına bakarız denilmiştir. 1912 yılında ise bu defa 1908-1912 arasındaki olayların dökümünün yapıldığı bir rapor sunulmuş ve meseleye bir çözüm bulunması istenmiştir. Papazyan'a göre bu rapor da cevapsız kalmıştır. Sadece hükümetin sözlü beyanını dinlemek üzere Patriklik merkezi idaresinin başkanı Bab-ı Ali'ye çağırılmıştır. Bab-ı Ali'nin cevabı şöyle olmuştur; “İcabına bakarız”⁵⁶².

Vahan Papazyan, Ermenilerin reform taleplerini uluslararası kamuoyunda daha yüksek sesle dilindirme kararıyla ilgili iki temel olguya dikkat çekmiştir. O güne kadar verilmiş sözlerin tutulmaması sonucu İttihatçılar, Balkan savaşıyla birlikte hem içte, hem dışta itibar kaybetmişlerdir. Bu ikinci olgu, Osmanlı Ermenileri açısından reformlar için seslerini yükseltmeye uygun bir siyasi ortam yaratmıştır. Bu ortam Papazyan'a göre şöyle izah edilebilir; “Bugün uluslararası

⁵⁶¹ Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.163,164.

⁵⁶² Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.163,164.

siyasi durum Türkler için pek uygun değildir. Bu yüzden de Türklerle konuşmak için en uygun zaman budur. Böyle bir gün bir daha zor bulunur. Yoksa Türkler şu yada bu devlete tavizler verip eninde sonunda kendilerini kurtarırlar. O zaman Ermeniler için vaziyet çok zor olabilir”⁵⁶³.

Osmanlı devletinde Paşalık ünvanı da almış olan Boğos Nubar Paşa, Ermeni ihtilal hareketlerinin başını çekmiştir. 1913 yılında Patrikhane, Bogos Nubar Paşa’yı reform konusunda ikna etmek amacıyla, Papazyan Efendi’yi Paris’e göndermiştir. Papazyan’ın, Bogos Nubar Paşa’yı reform konusunda ikna etmek istediği konular şunlardır:

a) 1895 reform programı, İstanbul’dakilerin hazırladığı taslağın da temellerinden biridir. Ancak başka uluslararası ve ulusal düzenlemeleri de dikkate almakta fayda vardır.

b) Genel müfettişlerin nasıl ve hangi sıfatlarla atanacağı, reformların geleceği bakımından çok önemlidir ve bu atama yalnız Osmanlı hükümeti tarafından yapılmamalı, Avrupa devletlerinin onayı şart olmalıdır.

c) Bir danışma kurulu tesis etmek, geriye doğru atılacak bir adımdır. Bu durumda Ermeni vilayetleri 1896’dan sonra olduğu gibi büyük devletlerin karşılıklı oyunlarının ve rekabetinin sahnelendiği bir tiyatroya dönüşecek, bundan da sadece Bab-ı Ali yararlanacaktır⁵⁶⁴.

2.16. VİRAMYAN ONNİK EFENDİ (VAN):

Viramyan Efendi Meclis-i Mebusan’da, İkinci Meşrutiyet döneminin ikinci ve üçüncü devresinde Van mebusu olarak görev yapmıştır.

Ermeni ihtilalci örgütlenmesinin önde gelen simalarından olan Van mebusu Viramyan, 4 Ocak 1915 tarihinde Van Valisine, bölgede meydana gelen olaylara ilişkin bir rapor yazmıştır. Viramyan, raporun bir nüshasını da Ermeni Patrikhanesine göndermiştir. Bu raporda, Van ve Bitlis bölgesindeki Ermenilere katliam yapıldığını, bölge idarecilerinin ise bu katliama göz yumduğunu, ayrıca bazı katliamlara bu idarecilerin de katıldığını iddia etmiştir. Viramyan, raporunda özellikle Gevaş Kaymakamı Şükrü Bey’i suçlamıştır. Şükrü Bey de bu rapora karşı bir rapor

⁵⁶³ Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.163.

⁵⁶⁴ Rober Koptaş, *a.g.m.*, s.168,169.

hazırlamıştır. Şükrü Beyin hazırladığı raporda, önce bölgede yaşanan olaylar kısaca anlatıldıktan sonra, Viramyan'ın bütün Osmanlıların vekili olduğu hatırlatılarak, onun hazırladığı rapordaki ifadeleriyle mebusluk sıfatından uzak olduğu vurgulanmıştır⁵⁶⁵.

Ermeni Devrimci Federasyonu, 1890 tarihinde, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te kurulmuştur. Halen gerek Ermenistan Cumhuriyeti'nde, gerek diasporadaki Ermeniler arasında aktif bir siyasi partidir. Ermenice adıyla Taşnaksutyun veya kısaca Taşnak adıyla da bilinmektedir. Kuruluş amacı Osmanlı devletinde Ermeniler için özerk bir bölge kurulmasını sağlamak, Ermeni yerleşimlerini muhtemel saldırılara karşı korumak ve bu uğurda çalışan Ermeni fedai gruplarını bir çatı altında toplamaktır. Taşnaksutyun komitesi, Osmanlı devletinin Seferberlik ilan etmesi üzerine, Rusya'nın talimatı ile Van bölgesinin idaresini Papazyan'la beraber Viramyan'a vermiştir⁵⁶⁶.

Aram Manukyan, birinci Van isyanından sonra Osmanlı devletinin sıkı tedbir alması sonucu tebdili kıyafetle Van'a geçerek faaliyetlerine burada devam etmeğe başlamıştır. Aram Manukyan Van'da faaliyet içerisinde olan bütün Ermeni gruplarını bir araya toplayarak Ermeni İhtilal örgütünü kurmuştur. Viramyan da bu örgütün yöneticiliğini yapmıştır⁵⁶⁷.

Ayrıca Viramyan, Van Belediye Başkanı Kapamacıyan Efendi'nin suikast sonucu öldürülmesi eylemine katılanların azmettiricisi olarak tutuklanmasına karar verilenler arasındadır. Ancak Van'daki 11. Kolordu Kumandanının, bölgedeki nazik durum ve tutuklama kararını örgütlerin kendi lehlerine kullanacakları düşüncesi, Viramyan'ın tutuklanmaktan kurtulmasını sağlamıştır⁵⁶⁸.

Viramyan, Dahiliye Nezaretine gönderdiği dilekçesinde, Van Valisi İzzet Bey'i Kürt köylerinin silahlandırılmasına karşı sessiz kalmakla suçlamıştır. Viramyan bu dilekçede, Ermenilerin Osmanlı devletine olan bağlılıklarına

⁵⁶⁵ Ahmet Tetik, "Portre (2) Viramyan", *Türk Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s.133,136.

⁵⁶⁶ Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.292.

⁵⁶⁷ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s.133.

⁵⁶⁸ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s.133.

değindikten sonra, Rumeli’de işlenmiş olan vahim hataların, Anadolu’da tekrarlanmaması gerektiğini söyleyerek tehdit savurmaktan da geri kalmamıştır⁵⁶⁹.

Öte yandan, Viramyân’ın Meclis-i Mebusan’da konuşmasına hiç rastlanmamıştır. Viramyân’ın Meclis dışındaki faaliyetlerine bakıldığında, mesaisini Meclis faaliyetlerinde değil, başka faaliyetlerde kullandığı görülmektedir.

Meclis-i Mebusan’da gayrimüslim mebusların gayretiyle askerlik bedelinin kaldırılması ve gayrimüslim vatandaşların da askerlik vazifelerini yapmaları için bir kanun çıkarılmıştır. Bu uygulamanın başlamasından sonra, özellikle seferberlik ilan edilmesiyle, Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler topluca firar etmeye başlamışlardır. Buna çözüm olarak Viramyân, karşılıklı güven tekrar kuruluncaya kadar, Meclis-i Mebusan’ın kaldırdığı askerlik bedelinin, tekrar geçerli olmasını önermiştir⁵⁷⁰.

17 Aralık 1914 tarihinde, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nün, Van Valiliğine gönderdiği telgrafta, Van ve çevresinde artan terör olayları nedeniyle, Viramyân’ın Van’da bulunmasının sakıncalı olacağı, derhal bölgeden uzaklaştırılıp İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir⁵⁷¹.

Ermeni cemiyetleri ve Rusya ile ilişkileri dolayısıyla, 5 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti İkinci Şube tarafından, Viramyân Efendi’nin tutuklanarak Konya’ya gönderilmek üzere Diyarbakır’a sevk edilmesi istenmiştir⁵⁷². Fakat, Viramyân’ın ele geçirilemediği görülmüştür. Sadaretin 15 Kasım 1916 tarihli yazısına göre, Viramyân’ın, Muş’ta çetecilere katılarak onları yönettiği sırada öldürüldüğü bildirilmiştir⁵⁷³.

⁵⁶⁹ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s.134.

⁵⁷⁰ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s.150.

⁵⁷¹ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No:6, Gömlek No: 38.

⁵⁷² BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., Dosya No: 6, Gömlek No: 40.

⁵⁷³ *TPT, I ve II. Meşrutiyet*, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, , s.52.

SONUÇ

Birinci Meşrutiyet döneminde, 19 Mart 1877 tarihinde açılan ve 14 Şubat 1878 tarihinde, İkinci Abdülhamit tarafından, Osmanlı - Rus savaşı bahane edilerek kapatılan Meclis-i Mebusan'da, Ermeni mebuslar toplam elli bir konu ile ilgili konuşma yapmışlardır. Bunlardan dokuzu askeri, biri eğitim, ikisi hukuki, on dokuzu idari, sekizi mali, yedisi matbuat, beşi de siyasi konularla ilgilidir.

Ermeni mebuslar, Birinci Meşrutiyet döneminde en çok idari konularda konuşmuşlardır. İdari konuları askeri konular, matbuat ve siyasi konular izlemiştir. Onlar, Osmanlı idari yapısının belli bir nizamla oturtulmasını istemişlerdir. Ermeni mebusların Mebusan Meclisinin, Vilayetlerin ve Belediyelerin işleyişinden rahatsız oldukları görülmüştür. Bunların düzeltilmesini ve idarecilerin kendi kafalarına göre değil, belli bir nizamla göre hareket etmelerini istemişlerdir.

Ermeni mebusların, Mecliste yaptıkları askerlikle ilgili konuşmalara bakacak olursak, onlar kendilerini tam bir Osmanlı vatandaşı olarak tanımlamaktadırlar. 93 Harbi dolayısıyla Meclis-i Mebusanda söz alan Ermeni mebuslar, Ermenilerin Osmanlı'nın ayrılmaz bir unsuru olduğunu, bu savaşta Osmanlı vatandaşı olarak ellerinden ne gelirse yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Osmanlı devleti için mallarını ve canlarını vermeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı devletinin mağlubiyetiyle bittiğinde Halep mebusu Karaca Manok Efendi, Ruslara savaş tazminatı olarak, Osmanlı devletine sorun çıkaran yerlerin verilmesini önermiştir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerin, savaş tazminatı olarak verilmesine kesinlikle karşı çıkmıştır.

Birinci Meşrutiyet döneminde, Ermeni mebusların Meclis-i Mebusan'daki konuşmalarına bakacak olursak, bu konuşmalarında küçük de olsa ayrıldıkları noktalar görülmektedir. Bu görüş ayrılıklarından bir tanesi yardım toplama konusuyla ilgilidir.

Erzurum mebusu Danyal Efendi, Erzurumluların savaş dolayısıyla çok sıkıntı çektikleri için bu bölgeden, borç da olsa bir şey alınmamasını savunurken, yine Erzurum mebusu olan Hamazasb Hallacyan Efendi, Erzurum bölgesindeki halkın savaş dolayısıyla devlete varını yoğunu verdiği görüşüne karşı çıkmıştır.

Erzurum'daki birçok bölgenin hiçbir yardımda bulunmadığını, bu bölgelerin tespit edilerek o bölgelerden yardım toplanmasını talep etmiştir.

Bu dönemde Ermeni mebuslar matbuat konusuna da çok önem vermişlerdir. Gazetelerin yabancıların eline bırakılmamasından tutun da, matbuat kanunundaki cezalara kadar birçok konuya değinmişlerdir. Halep mebusu Manok Efendi, yabancıların Osmanlı devletinde gazete sahibi olmalarına kesinlikle karşı çıkmıştır. O, gazete sahiplerinin Osmanlı vatandaşı olması taraftarıdır. Onun bu konuşması, Osmanlı çıkarlarını nasıl koruduğunu göstermektedir. Ayrıca, yabancı sermayeye karşı olduğu da anlaşılmaktadır.

Birinci Meşrutiyet döneminde Ermeni mebuslar konuşmalarında siyasi konulara da ağırlık vermişlerdir. Bu konuşmalarında, Mecliste bütün unsurların temsil edilebilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, Osmanlı devletinin içinde barındırdığı bütün milletlerin ve kavimlerin devleti olduğunu belirtmişlerdir.

Osmanlı-Rus savaşında, bütün mebusların Rusya'nın karşısında yer aldıkları görülmektedir. Onlar, Rusya'nın savaş sebeplerinden birisi olan Osmanlı devleti içindeki gayrimüslimleri himaye etme düşüncesinin gerçeği yansıtmadığını düşünmüşlerdir. Ermeni mebuslar, Osmanlı devleti içinde inançlarını ve dinlerini daha serbest yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu tarihlerde kamuoyunu meşgul eden Ermenistan'ın bağımsızlığı meselesi, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de yankı bulmuştur. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'da Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etme meselesi gündeme getirildiğinde bütün mebusların konuyu hemen kapatmak eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Hatta İstanbul mebusu Agop Kazazyan Efendi bu konu açıldığında ne söylenmek istendiğini anlayamadığını ifade etmiştir. Agop Kazazyan Efendi'nin böyle davranmasının nedeni, hassas bir konu olan Ermeni meselenin dallandırılıp budaklandırılmasını istememesidir.

Ermeni mebuslar, kendilerinin Osmanlı'nın bir unsuru olduğunu ve Osmanlı devleti için ellerinden ne gelirse yapacaklarını ifade etmişlerdir. Hakikaten de bu dönemde Ermeni mebusların Meclis içinde de, Meclis dışında da Osmanlı devleti aleyhine faaliyetlerine rastlanmamıştır. Sadece Halep mebusu Manok Efendi, Ruslarla ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle, İkinci Abdülhamit tarafından, Meclisin

kapatılmasından sonra bazı mebuslarla birlikte memleketine gönderilmiştir. Fakat Manok Efendi'nin Mecliste Osmanlı - Rus savaşıyla ilgili yaptığı konuşmada, Rusya'nın aleyhinde konuştuğu ve söz alan diğer Ermeni mebuslar gibi Osmanlı devleti için ellerinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduklarını söylediği görülmektedir. Ayrıca Manok Efendi'nin Osmanlı devleti aleyhinde konuşmasına da rastlanmamıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde, Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde açılmıştır. 18 Mart 1920 tarihinde, İngilizlerin toplantı halinde bulunan Meclis-i Mebusan'ı basmaları, bazı mebusları tutuklamaları ve bu tarihte Meclisi kapatmalarına kadar olan dönemde, Meclis toplantılarına dört devre devam etmiştir. Bu dört devrenin ilk üç devresinde, Meclis-i Mebusan'da Ermeni mebuslar da görev yapmıştır. Dördüncü devrede ise Mecliste Ermeni mebus bulunmamaktadır.

İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi, Ermeniler tarafından sevinçle ve heyecanla karşılanmıştır. Bunun için Ermeni mebuslar, Meclis-i Mebusan'da yaptıkları konuşmalarda bu konuyu sık sık dile getirmişlerdir. Konuşmalara bakacak olursak, Ermeni mebuslar Meşrutiyetin ilanı ile kendilerini Osmanlı devletinin asli unsuru olarak görmüşlerdir. Dagavaryan Efendi, Mecliste yaptığı bir konuşmada "Meşrutiyetin ilan edilmesi, ülkenin Türkün, Arabın değil, bütün halkın ülkesi olduğunu göstermektedir" diyerek, Meşrutiyetin Osmanlı devletinde milliyet farkını ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.

Birincisinde olsun, ikincisinde olsun Meşrutiyetin ilan edilmesi, Meclis-i Mebusan'daki Ermeni mebusların yanında, gayrimüslim mebusların da hepsini heyecanlandırmıştır. Ermeni mebuslar, bu heyecanlarını konuşmalarına da yansıtmışlardır. Sık sık konuşmalarında, ilan edilen Meşrutiyeti alkışlamışlar, Meşrutiyetin ilan edilmesiyle çeşitli özgürlüklerin kendilerine bahşedileceğine inanmışlardır.

Meşrutiyetin ilan edilmesi ile Ermeni mebuslar, Osmanlı devleti içinde yaşayan herkesin Osmanlılık kavramını benimseyeceğini, artık Osmanlı devletinde azınlık kavramı olmayacağını düşünmüşlerdir.

Bu düşünce, Birinci Meşrutiyet döneminde ve İkinci Meşrutiyet döneminin birinci devresinde de sürmüştür. Onlar, Meşrutiyete sahip çıktıklarını, hemen hemen

her konuda söz alarak göstermişlerdir. İdari konularda olsun, askeri konularda olsun, mali konularda olsun, devlet yapısını olumlu yönde etkileyecek konuşmalar yapmışlardır.

Fakat İkinci Meşrutiyet döneminin ikinci devresinin başlamasıyla beraber, Ermeni mebuslarda bu coşkunun azaldığı görülmektedir. Bu coşkunun azalmasını da, Meclis faaliyetlerinden, yaptıkları konuşmaların gözle görülür bir biçimde azalmasından anlayabiliriz.

Bütün bunlara bakıldığında, Osmanlı devletinde yaşayan azınlıklarla birlikte, Ermeni mebuslar da Meşrutiyetin ilan edilmesinden büyük memnuniyet duymuşlardır. Meşrutiyet sayesinde özgürlüklerini rahatca yaşayabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle daha önce de belirttiğimiz gibi, Ermeni mebuslar, iki Meşrutiyet döneminde de fikirlerini rahatca söylemişler, her konuda devletin iyi bir yapıya kavuşması için çalışmışlardır.

Ermeni mebuslar birinci devrede iki yüz otuz iki konuşma yapmışlardır. Bu konuşmalardan otuz ikisi askeri, on üçü asayiş, on üçü eğitim, dördü dini, otuz dördü hukuki, sekseni idari, otuz ikisi mali, üçü sağlık, ikisi sanayi, on altısı siyasi, birisi tarım, ikisi de ticari konularla ilgilidir. Ermeni mebuslar, ikinci devrede on dört konu ile ilgili konuşma yapmışlardır. Bu konuşmalardan üçü askeri, birisi hukuki, yedisi idari, üçü de mali konularla ilgilidir. Ermeni mebuslar, üçüncü devrede ise yirmi bir konu ile ilgili konuşma yapmışlardır. Bu konuşmalardan birisi askeri, birisi eğitim, ikisi hukuki, üçü idari, beşi mali, birisi sağlık, birisi sanayi, yedisi de tarım konusuyla ilgilidir.

Ermeni mebuslar, birinci Meşrutiyet döneminde, askeri, eğitim, hukuki, idari, mali, matbuat ve siyasi konularda konuşmalar yapmışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde ise öncelikli olan bu konulara ilaveten asayiş, dini, sağlık, sanayi, tarım ve ticari konularda da konuşmuşlardır. Bu dönemde asayiş konusunun Ermeni mebusların gündemine girmesinden, Ermenilerin Osmanlı devleti içindeki huzursuzluklarının arttığı sonucu da çıkmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan konuşmalarda, idari konular ilk sırayı almıştır. Bunu askeri ve mali konular izlemiştir. Ayrıca siyasi, asayiş ve eğitim

konuları da, Ermeni mebusların konuşmalarında yer verdikleri konulardır. Ermeni mebuslar konuşmalarında dini, sağlık, ticari ve tarım konularına da yer vermişlerdir.

İkinci Meşrutiyet döneminde, Erzurum mebusları Karakin Pastırmacıyan ve Osep Mededyan Efendiler, Halep-Maraş mebusu Agop Hırlakyan Efendi, Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Van mebusu Viramyan Efendi ve Van mebusu Vahan Papazyan Efendi Meclis-i Mebusan'da hiç konuşma yapmamışlardır.

İstanbul mebusları Hallacyan ve Kirkor Zöhrap Efendiler, birinci ve ikinci devrede düşüncelerini belirtmek için her fırsatta söz almışlardır. Üçüncü devrede ise bu iki mebusun hiç konuşma yapmadıkları görülmüştür.

Adana mebusu Matyos Nalbantyan Efendi'nin, Aydın mebusu Vahan Bardizbaryan Efendi'nin, Erzurum mebusu Osep Mededyan Efendi'nin, Halep-Maraş mebusu Agop Hırlakyan Efendi'nin, Manastır mebusu Tırayan Nali Efendi'nin, Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi'nin ve Tekirdağ mebusu Agop Boyacıyan Efendi'nin İkinci Meşrutiyet döneminde meclis dışında faaliyetlerine rastlanmamıştır.

Ermeni mebuslar, İkinci Meşrutiyet döneminde de, idari konularda yaptıkları konuşmalarda kanunlara ve nizamlara uyulmasını hassasiyetle vurgulamışlardır.

Askeri konularda da fikirlerini beyan eden Ermeni mebuslar, gayrimüslimlerin de askere alınması ve askerlik süresinin kısaltılması konularında aynı fikirdedirler. Ayrıca, askerlerin devlet işlerine karışmasına karşı çıktıkları görülmüştür. Ermeni mebusların, gayrimüslim vatandaşların da askerlik vazifelerini yapmalarını istemelerinden, Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik ilkesini savundukları sonucunu çıkarabiliriz. Fakat Birinci Dünya Savaşında, askere alınan Ermenilerin, silahlarıyla Ruslara sığındığı veya Ermeni çetelerine katıldıkları da bir gerçektir. Bu olayları göz önüne aldığımızda, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Ermeni mebusların gayrimüslim vatandaşların askere alınması ile ilgili yaptıkları konuşmaları, bu sonucu bildikleri için mi, yoksa kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak gördükleri için mi yaptıkları yoruma açık bir konudur.

Ermeni mebuslar, asker ocağını aynı zamanda eğitim ocağı olarak da görmüşlerdir. Bu yüzden bilim adamlarının ve öğretmenlerin de askerlerle temas kurmalarını, bu sayede askerlerin bilinçlendirilmesini istemişlerdir. Okullaşmanın

yeterli olmadığı bu dönemde, silahlı kuvvetlerin halk eğitimine katkı sağlamasını önermişlerdir.

Ermeni mebusların mali konularda görüşlerine gelince, hemen hemen hepsi, yabancı sermayeye karşı olduklarını söylemişlerdir. Onların hassasiyetle üzerinde durdukları bir diğer konu da vergi adaleti meselesidir.

Ermeni mebusların hassas oldukları konulardan birisi de asayıştır. Onlar asayişsizliğin ülkenin her tarafını sardığını düşünmektedirler. Hükümetin yokluk ve kıtlık nedeniyle çıkan olaylara karşı önlem almasını ve Ermenilerle Müslümanlar arasındaki husumetlere çözüm bulunmasını istemişlerdir.

Siyasi meseleler hakkında da Meclis-i Mebusan'da görüşlerini belirten Ermeni mebuslar, ilan edilen Meşrutiyetin halka anlatılması gerektiğini belirterek, halkın bilinçlenmesi için gerekli eğitimin verilmesinin şart olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca sendikaların kapatılmasına karşı çıkmış ve işçi haklarını savunmuşlardır.

Ermeni mebuslar, telif haklarına da büyük önem vermişlerdir. Özellikle de hocaların öğrencilerine derste anlattıkları konuların basımında, telif hakkının kimin olacağına dair tartışmalar olmuştur. Bu konu hakkında konuşan Ermeni mebuslar, telif hakkının hocanın olması yönünde görüş bildirmişlerdir.

Ermeni mebusların bazılarının Meclisteki konuşmalarına baktığımızda tutarsızlıklar görmekteyiz. Buna örnek gösterecek olursak, sanayi ile ilgili yaptığı konuşmalarda yabancı sermayeye karşı olduğunu belirten Varteks Efendi, eğitim konusunda ise tam tersini düşündüğünü ifade etmiştir. Yabancıların ülkemizde okul açmalarına sıcak bakan ve eğitimdeki yükün yabancı okullar sayesinde hafifleyeceğini söyleyen Varteks Efendi kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür.

Ermeni mebuslar Meclis-i Mebusanda dini konularda da görüşlerini belirtmişlerdir. Nikah konusuna değinen Hamparsum Efendi, imamların, papazların kıydıkları nikahların yanında devlet görevlilerinin gerçekleştirdikleri nikahların da geçerli olması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ayrıca Hamparsum Efendi, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesine karşı çıkmıştır. Avrupa ülkelerini örnek göstermiş, orada kız çocuklarının evlenme yaşının on sekiz olduğunu, Osmanlı devletinde ise dokuz yaşındaki kızların evlendirildiğini, bu yaşın en az on iki olması

gerektiğini savunmuştur. Hamparsum Efendi'nin bu konuşması, Ermeni mebusların sosyal konulara da ağırlık verdiklerini göstermektedir.

Ermeni mebusların üzerinde titizlikle durdukları bir başka konu ise kiliseler mevzusudur. Zöhrap Efendi, kiliselerdeki ayrılıklar dolayısıyla nüfus bilgilerine mezheplerin de yazılmasını istemiştir. Varteks Efendi ise, kiliselerin iç işlerine devletin karışmasına karşı çıkmıştır. Ona göre kiliseler papazlarını kendileri atmalıdır. Varteks, bir başka konuşmasında ise, Kiliseler Kanunu dolayısıyla, kiliselerde karışıklıklar olduğunu, hükümetin bu karışıklıklar için önlem alması gerektiğini belirtmiştir. Varteks Efendi'nin bu iki konuşmasına bakarsak, yine kendisiyle tezata düştüğünü görebiliriz. Bir yandan kiliseler konusunda devletin kiliselerin iç işlerine karışmamasını isterken, kiliselerin kendi içlerindeki karışıklıklar dolayısıyla, hükümetin kiliselerde önlem almasını istemektedir.

Ermeni mebuslar ayrıca Türkiye'ye gelen muhacirler arasında Müslim, gayrimüslim ayrımına karşıdırlar. Kirkor Zöhrap Efendi'nin, Bulgaristan'dan göç edenlerin kabul edilip edilmemesinin görüşülmesi sırasında yaptığı konuşma da bunu göstermiştir. O, kabul edileceklerin Müslim, gayrimüslim diye ayrılmayıp, gelenlerin hepsinin birden kabul edilmesini istemiştir.

Ermeni mebuslar sağlık hizmetleri konusunda, devletin üzerine düşen görevi yapmadığı ve yeterli bütçeyi ayırmadığı görüşündedirler.

Ermeni mebuslar Sanayi konusunda ise, devletin fabrika işletmesine karşı çıkmışlardır. Bu konuda konuşma yapan Dagavaryan Efendi, fabrikaların özelleştirilmesi taraftarıdır. Hamparsum Efendi ise sanayinin teşvik edilerek fabrikaların kontrollü büyümesini istemektedir.

Ticarette ise, yabancılarla yapılan alışverişlerde dikkatli olmamızı, aldığımız mallarda hile olabileceği için, bunları kontrol ederek almamız gerektiğini savunmuşlardır.

Ermeni mebuslar tarımda ve hayvancılıkta, imal ettiğimiz serumda bile hile yapıldığını, hayvancılığımızın ıslah edilemediğini ifade etmişlerdir.

Ayrıca Ermeni mebuslar, cemiyetlerin kurulmasının yasaklanmasına karşı çıkmışlar ve cemiyetlerin serbestçe faaliyet göstermelerini savunmuşlardır. Halkın da istediği zaman ve yerde rahatça toplantı yapabilmesini talep etmişlerdir.

Ermeni mebusların, Meclis-i Mebusan dışında yaptıkları faaliyetlere bakacak olursak, karşımıza Meclis içi faaliyetlerinin tam tersi bir tablo çıkmaktadır. Ermeni mebuslar, Ermeni cemiyetleriyle, özellikle de Taşnaksutyun ve Hınçak Cemiyetleriyle temasta bulunmuşlardır. Bu cemiyetlerin Osmanlı devletini parçalamak isteyen Rusya ve Ermeni çeteleriyle ilişkileri bilinmektedir. Ancak Hallacyan ve Onnik İhsan Efendilerin bu cemiyetlerle her hangi bir ilişkisi tespit edilememiştir.

Osmanlı devletinin Müslim, Gayrimüslim bütün vatandaşlarına güvenmesini isteyen ve bunu meclis kürsüsünden dillendiren Hamparsum Efendi, mebus seçilmeden önce Taluri ve Sasun ayaklanmalarında elebaşı olarak görünmektedir. Hamparsum Efendi'nin, Ermenileri, İngilizlerin de yardım edeceğini söyleyerek isyana teşvik ettiği, ayrıca Kumkapı olaylarında da hep ön saflarda görüldüğü bilinmektedir. Bu gibi eylemlerde hep ön planda görünen bir kişinin, Meclisteki bir konuşmasında “devletin bütün vatandaşlarına güvenmesi gerekir” demesi ise bize pek inandırıcı gelmemektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminde Ermeni mebusların siyasi kimliklerine baktığımızda ise, bu mebusların istikrarlı bir çizgi çizmedikleri görülmektedir. Ermeni bir mebus, liberal görüşü savunan bir konuşma yaparken, diğer bir konuşmasında kendisinin sosyalist olduğunu söyleyebilmekte, aynı zamanda aşırı milliyetçi bir cemiyetin üyesi olabilmektedir.

Bu konuda istikrarlı olarak tek bir mebus vardır. İstanbul mebusu Hallacyan Efendi'nin devlet taraftarı bir politika izlediği, onun aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğu ve başka bir cemiyetle herhangi bir ilgisinin bulunmadığı görülmektedir.

Fakat diğer mebuslardan Hamparsum Efendi, Pastırmacıyan Efendi, Papazyan Efendi, Varteks Efendi, Viramyacıyan Efendi, Zöhrap Efendi, Dagavaryan Efendi ve Paşayan Karabet Efendi'nin Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetleriyle birebir ilişkileri olduğu veya bu cemiyetleri destekledikleri bilinmektedir.

Siyasi görüşünü bilemediğimiz Ermeni mebuslar ise, Nalbantyan Efendi, Mededyan Osep Efendi, Boşgezenyan Efendi, Hırlakyan Efendi, Trayan Nali Efendi, Barsamyan Efendi, Babikyan Efendi, Boyacıyan Efendi ve Bardizbaryan Efendi'dir. Bu mebusların hiçbir cemiyetle temasına rastlanmamıştır.

Karakin Pastırmacıyan ve Vahan Papazyan Efendiler, Meclis dışında Osmanlı devleti aleyhine bir sürü faaliyetlerde bulunmuşlar ve devlete karşı ayaklanan Ermeni çetelerinin başına geçmişlerdir. Bu iki mebus Meclis çalışmalarında ise sessiz kalmışlardır. Meclis-i Mebusan tutanaklarında ikisinin de konuşmasına rastlanmamıştır.

Ermeni mebusların dış faaliyetleri göz ardı edilip, sadece Meclis çalışmalarına bakılacak olursa, onların tam bir Osmanlı vatandaşı oldukları izlenimini edinebiliriz. Yabancı sermayeye karşı çıkmaları, yabancı ülkelerdeki reformların Osmanlı devletinde de yapılmasını istemeleri, idari yapının yenilenmesi için fikirlerini söylemeleri ve bunun gibi teklifleri, Osmanlılık düşüncesine Ermeni mebusların tam manasıyla sarıldıklarını göstermektedir.

Gerçekten de Meclis içindeki faaliyetlerine bakıldığında, Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Ermeni mebusların kendilerini Osmanlı'nın esas unsuru olarak gördükleri, fakat birinci devreden sonra uygulamadaki suistimaller sonucu bu düşüncelerinden vazgeçtikleri görülmektedir.

Fakat, bu suistimallerin oluşmasında sadece Osmanlı devletini suçlu görmek de yanlıştır. Çünkü Ermeni komiteleri, özellikle 1880'li yılların sonlarından itibaren başlattıkları istiklalîyet fikri çerçevesinde, Ermenilerle ilgili yapılacak reformlara darbe vurmuşlar ve bu reformları engellemeye çalışmışlardır. Osmanlı devletinin de, Ermeni komitelerinin de bir taraftan çekmesi, Meşrutiyetten beklenen sonuçların alınmasını engellemiştir. Bu sonuç bazı Ermeni mebusları ister istemez Taşnaksutyun ve Hınçak cemiyetleri gibi ihtilal komiteleriyle işbirliği yapmaya itmiştir.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşının çıkmasının ardından, Osmanlı devleti de bu savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Bir çok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı devleti, Anadolu'nun her yerinde Ermeni isyanları ile karşılaşmış, bir de bu isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı devleti, kendi güvenliğini sağlamak

amacıyla tehcir kararını almış ve uygulamıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı devleti ile Ermeniler arasında asırlarca süren güven ortamı, yerini düşmanlığa bırakmıştır. Türklerle Ermeniler arasında uçurum giderek genişlemiş ve geriye dönülmeyecek bir ortam oluşmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

BOA, Fon Kodu: DH.EUM.2.Şb., 9/99, 4/28, 9/99, 37/1, 68/26, 30/42, 31/13, 7/70, 6/38, 6/40, 11/64, 56/287, 56/345, 57/29, 57/28, 57/121.

BOA, Fon Kodu: DH.EUM.SSM., 10/78, 10/82, 58/149, 8/151, 58/226, 58/224, 34/7, 33/49.

BOA, Fon Kodu: DH.MKT., 2755/ 16, 2824/16, 2824/16, 2714/21

BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR., 55/ 19, 59/197, 52/222, 52/225, 59/203, 60/38, 71/27, 56/301, 56/291, 56/289, 56/ 270, 79/-A/55, 59/116, 77/80, 53/211, 59/198, 60/, 60/218, 61/147, 57/136, 53/135

BOA, Fon Kodu: İ..DUİT., 8/14, 8/30.

BOA, Fon Kodu: İ..MMS., 164/1331/Ca-11, 196/1333/B-01.

BOA, Fon Kodu: MV., 137/112.

BOA, Fon Kodu: Y..PRK.UM., 19/54.

TBMM Arşivi.

MMSD, Dosya No: 5, 89, 90, 95, 102, 129, 137, 227, 264, 280, 338, 440, 460, 489, 534, 538, 552, 586.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi

Servet-i Fünun Dergisi

Tasvir-i Efkar Gazetesi

KİTAPLAR

- AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.
- ANADOL, Cemal, *Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982.
- ARAKS, Herman, *Kirkor Zöhrap Öyküleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- ATAY, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası –II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- DEMİR, Fevzi, *Osmanlı Döneminde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Temel Yayınları, 2004.
- KARABEKİR, Kazım, *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.
- KARABEKİR, Kazım, *1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.
- KARAYUMAK, Ömer, *Ermeniler, Ermeni İsyancıları, Ermeni Katliamları*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
- KOÇAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara, 1967.
- KUTAY, Cemal, *Şehit Sadriazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclis-i Meb'usan 1293=1877 Zabıt Cerideleri*, C:1, Hazırlayan: Hakkı Tarık Us, Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, İstanbul, 1939.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877*, C:2, Hazırlayan: Hakkı Tarık Us, Vakıf Matbaa ve Kütüphane Yayınları, İstanbul, 1954.
- Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

- ONUR, Hüdevendigar, *Ermeni Portreleri Milleti-i Sadıka'dan Hayk'in Çocuklarına-*
2, Burak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları,
Amaç Basımevi, İstanbul, 1986.
- SONYEL, Salahi R., *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-
Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1988.
- Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876-1938)*, Bilgi Üniversitesi
Yayınları, İstanbul, 2002.
- TUNÇAY, Mete, *Cihat ve Tehcir 1915-1916 Yazıları*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991.
- TPT, I ve II. Meşrutiyet*, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu,
TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasi Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 157,
İstanbul, 1976.

MAKALELER

- ARSLAN, Esat, “Yeniden Düşünmek”, *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM
Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s: 551-563.
- GUSBE, Felix, “Tarih ve Tanıklık”, *Türk Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür
Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s: 457-471.
- KARACAKAYA, Recep, Seçim İttifakları, *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM
Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s: 19-31.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Ermeni Fırkası (1908)”, *Tarih ve Toplum Dergisi*,
Cilt: 37, Sayı: 218, Şubat 2001, s: 49-58.
- KOPTAŞ, Rober, “Zöhrap, Papazyan ve Pastırmacıyan'ın kalemlerinden 1914
Ermeni Reformu ve İttihatçı-Taşnak Müzakereleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*,
Sayı: 5 Bahar 2007, s: 159-178.

- MUTLU, Servet, “Osmanlı Nüfusu”, *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s: 351-397.
- SERAPYAN, Vağarşag, “Kazazyan Agop”, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- TETİK, Ahmet, “Portre (2) Viramyan”, *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2007, s: 133-153.

İNDEKS

- 31 Mart, 111
Abdurrahman Paşa, 29
Abdülhamit, 3, 28, 50, 101, 102, 111, 112, 118, 119, 132, 133, 141, 142
Adana, 21, 22, 26, 29, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 48, 64, 72, 80, 92, 103, 107, 118, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 145, 152
Agop Babikyan Efendi, 33, 36, 83, 127, 128, 129, 131, 132, 133
Agop Boyacıyan Efendi, 34, 36, 84, 86, 91, 127, 133, 145
Agop Efendi, 5, 13, 14, 19, 20, 83
Agop Hırlakyan Efendi, 25, 92, 93, 145
Agop Kazancıyan Efendi, 5, 14
Agop Kazazyan Efendi, 5, 6, 13, 19, 101, 102, 142
Agop Kazazyan Paşa, 102
Agop Şahinyan Efendi, 5, 14, 101, 102
Ahrar Fırkası, 30
Anadolu, 1, 3, 31, 48, 64, 109, 115, 125, 126, 134, 136, 139, 149
Anayasa, 2, 6, 59, 75, 94
Arnavutluk, 30
Artin Boşgezenyan, 25, 36, 56, 57, 58, 86, 92, 94, 95, 96, 99, 114
Artin Boşgezenyan Efendi, 25, 36, 56, 57, 86, 92, 94, 95, 96, 99, 114
Ayan, 2, 3, 36, 47, 55, 60, 61, 66, 67, 68, 117
Aydın, 5, 14, 19, 23, 31, 86, 93, 123, 145
Azerbaycan, 1
Bağdat, 71
Bitlis, 40, 103, 104, 135, 136, 138
Bogos Nubar Paşa, 137
Bulgar, 29, 30, 75
Cemal Paşa, 27, 113, 120
Cevat Bey, 128
Dagavaryan Efendi, 32, 36, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 124, 125, 143, 147, 148
Daniloğlu Milkon Efendi, 5, 13
Danyal Efendi, 5, 8, 9, 14, 16, 141
Dersim, 64
Dicle, 65, 82
Dikran Barsamyan Efendi, 33, 93, 126, 145
Diyarbakır, 5, 31, 40, 104, 112, 119, 120, 125, 140
Ermeni, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 35, 36, 39, 40, 42, 46, 53, 56, 64, 82, 86, 92, 93, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153
Ermeni Patrikhanesi 2
Ermeniler, 1, 2, 4, 18, 21, 22, 100, 102, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 115, 118, 121, 127, 129, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 143, 149, 151, 152
Ermenistan, 1, 17, 20, 105, 115, 126, 138, 142
Erzurum, 5, 8, 9, 10, 14, 16, 23, 24, 25, 31, 36, 39, 43, 45, 86, 92, 93, 96, 103, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 120, 124, 141, 145
Falih Rıfkı Atay, 113
Fatih Sultan Mehmet, 1
Fırat, 65, 82
Fransa, 23, 49, 78, 81, 115
Fransız, 33, 84, 116, 129, 136
Gayrimüslim, 9, 59, 63, 69, 148
Giragos Kazancıyan Efendi, 5
Gürcistan, 1, 138
Haçaduryan Efendi, 5
Haçin, 21, 38
Halep, 5, 6, 10, 13, 16, 19, 25, 36, 56, 58, 86, 92, 93, 94, 96, 101, 114, 120, 122, 123, 141, 142, 145
Hallacyan Efendi, 10, 25, 26, 36, 59, 60, 61, 62, 86, 87, 88, 93, 112, 114, 117, 131, 148

Hamzasb Hallacyan Efendi, 5, 9, 14, 141
Hamparsum Efendi, 21, 22, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 103, 104, 106, 107, 146, 147, 148
Harbiye Nezareti, 44
Hıncak, 21, 104, 106, 148
Hoca Faik Efendi, 77
Hüseyin Cahit Yalçın, 120
Irak, 1
Ispartaloğlu Agop Efendi, 5
İdare-i Örfiye, 66
İlyas Sami Efendi'nin, 63
İngiliz, 82, 116, 128, 129, 130, 152
İngiltere, 12, 49, 55, 56, 82, 88, 105, 115
İran, 1
İskenderun, 104
İstanbul, 1, 3, 5, 6, 7, 13, 15, 18, 19, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 40, 48, 52, 53, 54, 59, 62, 64, 72, 73, 74, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 124, 130, 133, 137, 140, 142, 143, 145, 148, 151, 152, 153
İstipdat, 49
İtalya, 23, 72, 104
İttihat ve Terakki, 25, 26, 30, 31, 33, 34, 111, 114, 116, 117, 118, 132, 133, 134, 136, 148, 151
İzmir, 31, 90, 93, 96, 122, 123
Japon, 62
Kafkasya, 1, 108, 126
Kanuni Esasi, 112, 114
Karabet Paşayan Efendi, 33, 90, 91
Karaca Manok Efendi, 5, 10, 13, 16, 141
Karakin Pastırmacıyan Efendi, 23, 24, 36, 86, 108, 145
Karaman, 1
Kiliseler, 46, 147
Kozan, 21, 22, 36, 37, 38, 98, 99, 100, 103, 106, 107
Kumkapı, 22, 104, 148
Küçük Mehmet Sait Paşa, 132
Kürt, 42, 74, 139
Kütahya, 1
Mahmut Şevket Paşa, 53, 115, 133
Manastır, 32, 36, 75, 86, 90, 145
Matbuat Kanunu, 65
Matyos Nalbantyan Efendi, 22, 92, 98, 99, 107, 145
Meclis-i Mebusan, 2, 3, 4, 5, 6, 15, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 35, 36, 47, 67, 68, 77, 86, 93, 100, 101, 102, 103, 107, 108, 111, 112, 114, 117, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 152
Mededyan Osep Efendi, 25, 92, 148
Meşrutiyet, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 29, 32, 36, 37, 42, 44, 70, 77, 86, 91, 92, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 111, 114, 117, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 151
Mina Efendi, 19
Mişel Ventura Efendi, 100
Mutedil Hürriyetparveran Fırkası, 21
Nizamname-i Milleti Ermeniyan, 2
Ohannes Efendi, 5, 6, 13, 18, 19
Onnik Efendi, 31, 96, 97, 98, 122, 123, 124
Onnik İhsan Efendi, 31, 96, 98, 122, 123
Osep Kazazyan Efendi, 5, 13
Osmanlı, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 39, 43, 45, 48, 50, 52, 53, 54, 56, 59, 63, 64, 65, 67, 69, 72, 73, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 92, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 111, 113, 115, 117, 118, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 153
Ömer Fevzi Efendi'nin, 56
Paris Muahedesi, 2
Pars Tuğlacı, 121, 122

Rum, 1, 3, 28, 29, 30, 75, 93
Rupen Efendi, 5, 13, 15, 18
Rusya, 6, 7, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 50,
56, 97, 101, 106, 108, 110, 115,
116, 118, 125, 126, 135, 138, 140,
142, 143, 148
Sadrazamı Mehmet Ferit Paşa, 132
Sadriazam Hilmi Paşa, 77
Sahak Yavrumyan Efendi, 5, 13
Sasun, 22, 104, 105, 148
Sebuh Efendi, 6, 7, 8
Sebuh Maksudyen Efendi, 5, 6, 14
Sivas, 5, 14, 32, 33, 36, 38, 39, 48, 74,
77, 86, 90, 93, 101, 102, 103, 124,
125, 126, 127, 145
sosyalizm, 39
Suriye, 1, 106
Talat Paşa, 31, 77, 108, 110, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 119, 120, 124,
125, 132, 135, 152
Taluri, 22, 104, 105, 148
Taniyel Karacıyan Efendi, 5, 14
Tarık Zafer Tunaya, 21, 23, 24, 26, 31,
32, 33, 35, 36, 103, 108, 110, 111,
112, 114, 118, 124, 126, 133, 134
Tasvir-i Efkar, 100, 151
Taşnak, 30, 106, 108, 119, 135, 138,
153
Taşnaksütyun, 22, 24, 33, 35, 109
Tazminat Fermanı, 2
Tekfurdağı, 34, 83, 84, 91, 92, 116,
127, 128, 133, 134
Tekirdağ, 33, 34, 36, 86, 116, 145
Tırayan Nali Efendi, 32, 36, 86, 145
Trayan Nali Efendi, 32, 75, 76, 90,
148
Uğur Mumcu, 121, 122
Vahan Bardizbaryan Efendi, 23, 86,
145
Vahan Papazyen Efendi, 35, 36, 93,
134, 145
Van, 35, 36, 86, 93, 103, 108, 110,
113, 115, 116, 134, 135, 138, 139,
145
Varteks Efendi, 24, 31, 36, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 86, 87, 92, 93, 94, 110, 111,
112, 113, 119, 126, 131, 146, 147,
148
Viramyen Onnik Efendi, 35, 138
Yahudiler, 56
Yavuz Sultan Selim, 1
Yorgiyadis Efendi, 66
Yusuf Kemal Bey, 129, 131
Yusuf Ziya Bey, 101
Zöhrap Efendi, 27, 28, 29, 30, 31, 36,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 86, 89, 93, 112, 113,
115, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
126, 131, 147, 148

EKLER:

Adana-Kozan mebusu Hamparsum Muradyan Efendi

Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.228.

Erzurum mebusu Varteks Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.363.

Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.361.

Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.373.

İstanbul mebusu Kırkor Zöhrap Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.41.

İstanbul mebusu Hallacyan Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, C:2, s.402.

Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.495.

Sivas mebusu Dr. Dagavaryan Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.531.

Tekfurdağı mebusu Agop Boyacıyan Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.351.

Tekfurdağı mebusu Agop Babikyan Efendi (Müteveffa)

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.350.

Van mebusu Papazyan Efendi

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.584.

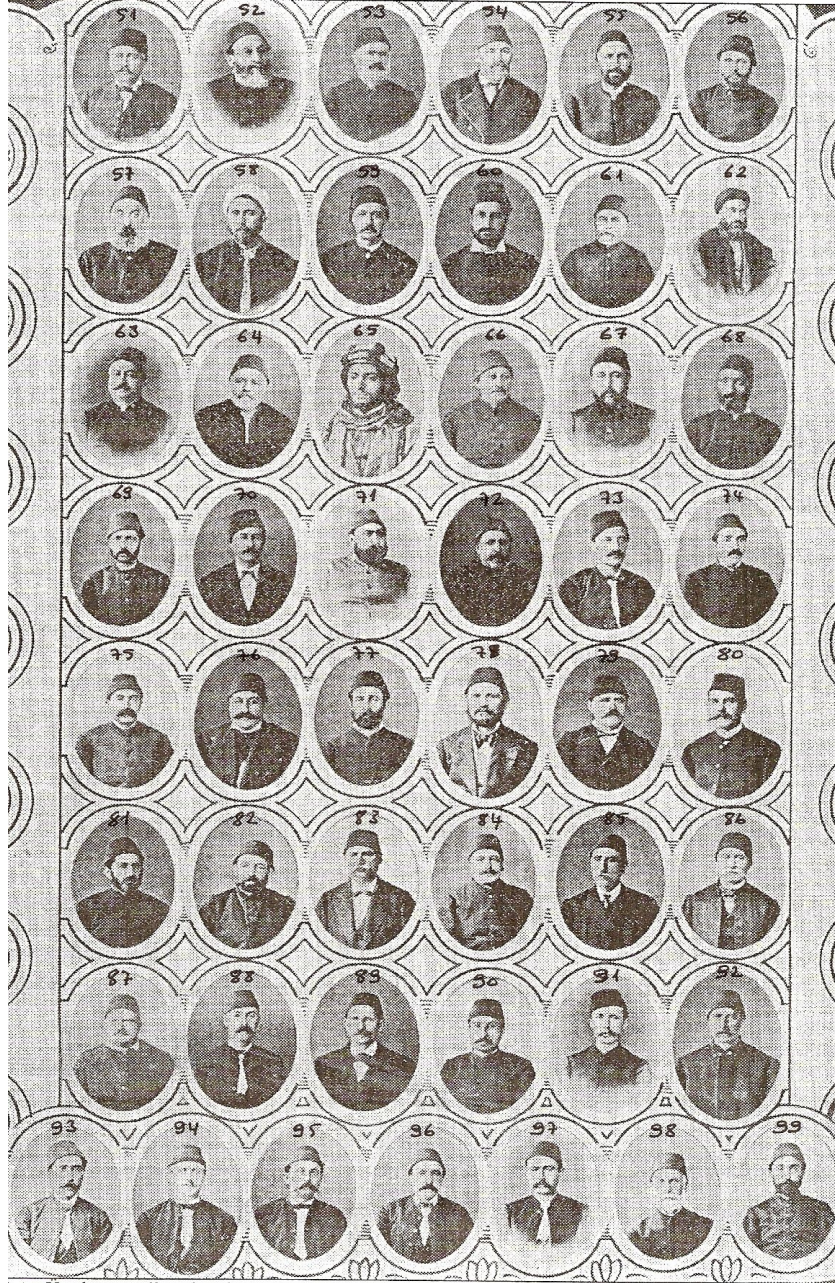
TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.218.

Yukarıdaki fotoğrafta Birinci Meşrutiyet döneminde, 1877 yılında Meclis-i Mebusan üyeleri toplu halde görülmektedir. Bu fotoğrafta Ermeni mebuslar şunlardır;

Reisi Sani, Dersaadet mebusu Ohannes Efendi. İkinci fotoğraf.

Edirne mebusu Rupen Yazıcıyan Efendi. Otuz ikinci fotoğraf.

Bursa mebusu Şehak Yavrumyan Efendi. Otuz beşinci fotoğraf.

TPT, I ve II. Meşrutiyet, C:2, Hazırlayan: İhsan Güneş ve TPT Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.219.

Yukarıdaki fotoğrafta Birinci Meşrutiyet döneminde, 1877 yılında Meclis-i Mebusan üyeleri toplu halde görülmektedir. Bu fotoğrafta Ermeni mebuslar şunlardır;

Halep mebusu Manok Karacıyan Efendi. Seksen birinci fotoğraf.

Ankara mebusu Altıntop Mike Efendi. Doksan ikinci fotoğraf.

Sivas mebusu Agop Şahinyan Efendi. Doksan üçüncü fotoğraf.

Erzurum mebusu Daniyel Karacıyan Efendi. Doksan altıncı fotoğraf.

كركور زهراب

سياسي نطقاير

برنجي جزؤ

— () —

در سعادت

۱۳۲۴

Siyasi Nutuklar adıyla İstanbul'da basılan ve II. Meşrutiyetten hemen sonra Kırkor Zöhrap'ın yapmış olduğu üç Türkçe konuşmayı içeren 42 sayfalık broşürün künyesi.

Herman Araks, Kırkor Zöhrap Öyküleri, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.173.

مشروطیت عثمانیه قلوبی نامنه تقسیم بښه سنده
ایراد اولئان نطقدر

ای حرّ عثمانیلر ! حرّ وطنداشیر !

مخاربه بتدیکی آنده اردو ابتدا ضایعاتی حساب ایدر،
مجر و حلیرینک یاره سنه باقار، اولیلرینی کومر. بز شمندی بو
وضعیت و موقعده بولنیورز. بزده مخاربه دن هنوز چیققدق.
تاریخده « اوتوز سنه دوام ایدن مخاربه » Guerre de
trente ans نامیله معروف مخاربه عظیمه بی بیاورسکنر .
حکومت مستبده طرفندن ملت عثمانیه یه قارشو سوریلان
جنک، امتدادی اعتباریله، صحائف تاریخده بوکا بر نظیره
اولدی . غوغادن مظفراً چیققدق ضایعاتمز چوقدر. حساب
ایدهلم :

ابتدا هنوز جانی اوزرنده اولان یاره لیلر منزی سایهلم.
معارفمز ، عدلیه منز ، اخلاقمز ، تربیه سیاسیة منز پک آغیر
صورتده مجروحدرلر .
معارفمز ! معارف بر مملکتک عقلیدر . معارفمز
قالدیمی یا ؟

Kirkor Zöhrap'ın II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde yaptığı ilk miting konuşmasının eski harflerle basılı giriş sayfası.

(Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü namına Taksim Bahçesinde okunan nutuktur.)

Herman Araks, Kirkor Zöhrap Öyküleri, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.174.

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri toplu halde (1912 sonu).

Arka sıradan ikinci sırada. Soldan ikinci Kırkor Zöhrap.

Herman Araks, Kırkor Zöhrap Öyküleri, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.189.

Zohrab, sevdiği mekânlardan İstanbul Alemdağ'da dostlarıyla.

Sağ baştan, sırayla; İstanbul mebusları Krikor Zohrab, Vartkes Serengülyan ve Hüseyin Cahit Yalçın, Selanik mebusu ve Maliye Nazırı (Mehmed) Cavid Bey, İstanbul mebusu ve Nafia Nazırı Bedros Hallacyan, bestekâr Bimen Şen ve kimliği bilinmeyen bir kişi.

Herman Araks, Kırkor Zöhrap Öyküleri, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.191.

1888 yılında evlenen Klara Yazıcıyan-Krikor Zohrab çiftinin dört çocukları oldu: Vahan-Levon, Dolores, Aram ve Hermine.

Üstte solda Klara Yazıcıyan, sağda Dolores, yanda Krikor Zohrab ve Vahan-Levon.